
ЗМІСТ

ПРАВА ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО

Гоцуляк Ю. В.

Категорія правового буття у вченні Платона 4

Загороднюк А. Г.

Право на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод
людини і громадянина 11

ПРАВО ТА ЕКОНОМІКА

Джумагельдієва Г. Д.

Критерії приватних та публічних інтересів у регуляторній діяльності 17

Захарченко А. М.

Правові аспекти державного фінансового контролю
щодо діяльності суб'єктів господарювання
державного сектору економіки 24

Павлюченко Ю. М., Савчук К. О.

Правове регулювання поведження
з генетично модифікованими організмами..... 35

Моїсєєв Ю. О., Уралова Ю. П.

Вимоги до ділової репутації страхових брокерів
та чинники її формування..... 44

Панасюк О. С.

Щодо видів суб'єктивних прав сторін договору оренди землі 52

Горелова Н. С.

Щодо правових ознак соціального підприємства..... 61

Білак Н. І.

Суб'єкти правовідносин, які беруть участь у переміщенні
через митний кордон України товарів,
що містять об'єкти права інтелектуальної власності 65

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Удод А. М.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 345
Кримінального кодексу України (погроза або насильство
щодо працівника правоохоронного органу)74

Нікітенко Л. О.

Щодо поняття та системи злочинів у сфері господарської діяльності84

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Лехкодун І. О.

Щодо правової основи статусу товариств
з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи92

Панасюк В. М.

Правова основа господарської діяльності у Збройних Силах України.....98

Тварковський А. А.

Щодо правової основи відновлення платоспроможності
або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.....106

Шемета Т. М.

Правова основа переходу частки учасника
у статутному капіталі товариств з обмеженою
та додатковою відповідальністю113

Трибуна Молодого Вченого

Кравченко Т. С.

Співвідношення поняття «ділова репутація суб'єктів господарювання»
з суміжними поняттями.....123

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Примуш М. В.

Функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування
в Україні.....133

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Амелічева Л. П.

Підсумки наукової діяльності колективу викладачів,
аспірантів та студентів юридичного факультету
ДонНУ імені Василя Стуса за 2018 рік145

НОВАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Калаченкова К. О., Титова О. В.

Імітаційна клініка як засіб формування компетентностей студентів
юридичних спеціальностей 155

РЕЦЕНЗІЇ

Бобкова А. Г.

«Природнооресурсове право України»: навчальний посібник
для студентів вищих юридичних навчальних закладів
за спеціальністю «Правознавство» 164

ПОДІЇ

XVIII Всеукраїнські змагання з господарського права та процесу
імені професора С. З. Михайліна 167

Сходами років 170

Анотації 182

Abstracts 188

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА 203

ПРАВА ЛЮДИНИ, ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.1

УДК 34.01

Ю. В. Гоцуляк

доцент кафедри теорії та історії держави і права
та адміністративного права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

КАТЕГОРІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ У ВЧЕННІ ПЛАТОНА

Ключові слова: право, буття, вчення Платона, держава, онтологія, античність, ідея, логос, міф, космос, закон.

Питання правового буття – це питання не просто правових основ і витоків, а того, що дає підстави праву бути. Досліджуючи історію правової думки, автор намагається знайти підстави для утвердження цієї фундаментальної категорії. У попередніх роботах, присвячених цьому поняттю, автором цієї статті були визначені особливості правового буття у міфології та у досократиків. Продовжуючи опрацювання зазначеної тематики, неможливо оминати увагою вчення Платона. З огляду на увагу до цієї постаті, важко давати оригінальні інтерпретації його правової філософії. Втім, виникає потреба провести таке дослідження, орієнтуючись саме на ключове питання онтології – категорію правового буття.

Питання онтології та філософії права, правового вчення Платона досліджували такі вчені як Ф. Ніцше, М. Хайдеггер, Б. Рассел, А. Лосєв, А. Доброхотов, Ф. Кессіді. Окремо варто відзначити роботи вітчизняних правників: Н. Оніщенко, О. Скакун, А. Крижановського. Разом з тим, науковий дискурс щодо виявлення та обґрунтування категорії правового буття у античному світі потребує свого продовження та подальших досліджень.

Наведене вказує на актуальність заявленої теми дослідження, метою якого є виявлення основних атрибутів правового буття у вченні Платона та з'ясування основних сутнісних сил, що визначають правову онтологію, опираючись на вчення філософа.

Правове буття – це те, що дає підстави праву бути, те завдяки чому право є тим, чим воно є. Характеристики та атрибути цієї категорії у різних вченнях та

світоглядах відрізняються, але, разом з тим, сходяться у тому, що визначають «правове» як те, що дає онтологічну характеристику речам у дійсності, вводить їх в орбіту права. Основними атрибутами правового буття у грецькій міфології були: справедливість, благо, мир, ієрархічність; у філософів-досократиків – це логос, справедливість, космічність. У вченні Платона досліджуються як вище вказані категорії, так і вводяться нові.

Платон наголошував на важливості проведення дихотомії державного та правового начал. «Кожна влада встановлює закони для своєї вигоди: демократія – демократичні, тиранія – тиранічні й так само інші. А встановивши їх, оголошує для підлеглих, що вони, ті закони, справедливі. Це вигідно для властей, а того, хто порушує їх, вони карають як такого, що поводить протизаконно й несправедливо» [1, с. 22]. У цьому судженні філософ констатував важливе положення, а саме, про відповідність права його джерелу. Якщо зміст права обмежується законом – то джерелом його буде держава, що його видає. Тоді варто зважати на особливості прояву державного левіафана: якщо він деструктивний, то потрібно миритись і виживати серед руйнівних законів, якщо благий, то сподіватись, що характер діяльності не зміниться. Держава маніпулює атрибутами правової онтології, зокрема «справедливістю», розуміючи, що саме ця категорія є основою правосвідомості і саме з неї, в першу чергу, людина черпає зміст правових модулів. Коли мова йде про правове буття, то положення щодо витоків формулюються дещо інакше. Сама ця категорія уже покликана спростити державницький археологічний монізм щодо права. Не можна стверджувати, що зміст права вичерпується державою. Загальні ідеї права не створені людиною, а лише нею споглядаються, відкриваються і засвоюються із надлюдського виміру. Про то свідчить уже міфологічний характер первісної правосвідомості, коли юридичні положення вміщуються у образи; це означає священний характер вказаних положень, а відповідно, їх незмінність (що не можна сказати про людську природу).

Варто звернути увагу на думки філософа, які вдало ілюструють різницю між «рукотворним» законом і «нерукотворним» правом. «Адже якби з волі божественної долі з'явилась коли-небудь людина, досить здатна за своєю природою до засвоєння цих поглядів, то вона зовсім не мала б потребу в законах, які б нею керували. Ані закон, ані який би то не було розпорядок не стоять вище знання» [2]. Закон виражає потребу людей у розумності в їх стосунках. Доступ до знань відкриває людині виключно божественний світ, адже сама по собі вона їх не генерує, а лише отримує через відкритість правового буття. Якби людина повністю відкрила для себе і засвоїла світовий логос, то у своїй поведінці на пряму керувалась би ним. Тобто право, що уособлює цю розумність є вищим в онтологічній ієрархії ніж закон. У мінливого закону завжди будуть незмінні критерії: розумність, справедливість, свобода, добро. Відтак, закон цілком може бути не розум-

ним (наприклад, з економічної точки зору в епоху феодалізму відстоювати інтереси титульних землевласників і кріпацтво), не справедливим (наприклад, коли санкція статті передбачає фіксоване грошове покарання для людей із різним майновим станом, внаслідок чого, людина зі значними статками не відчує майнового дискомфорту, а тоді відповідно відновлювальна і превентивна мета норми не буде досягнута, хоча режим законності при цьому збережеться), ущемляти свободу і бути «злим» (наприклад, надання можливості застосування особливих методів допиту органам НКВС у 1930-х рр.).

«Чи не правда, всякий став би встановлювати закони заради кращої мети?... Над усім цим стоїть розум, який вирішує, що з них краще, що гірше; він, ставши загальним встановленням держави, отримує назву закону» [2]. Отже, правове буття згідно з вченням Платона корениться у вищому розумі. Для розвитку подальшого дискурсу потрібно з'ясувати, що ж філософ мав на увазі під цією складною категорією. «...Розум сам осягає за допомогою діалектичної сили. Певні припущення, ...вони для нього просто припущення... щоб іти до початку всього. Досягнувши його ... він приходять до висновку, не користуючись при цьому жодним споглядальним матеріалом, а лиш самими ідеями» [1, с. 208].

Таким чином, розум для людини це пізнавальна здатність, за допомогою якої вона може дістатись основ буття. Розумом суб'єкт відкриває для себе істину в ідеях. Правове буття відкривається людині через споглядання ідей, тих форм, які лежать в основі світобудови. Отже, основна впорядкувальна сила правового буття за вченням Платона – це розум, те, що зв'язує ієрархічно правове суще і правове буття через ідентифікацію у дійсності «кращого» та «гіршого».

Розумність не завжди співпадає із правосвідомістю. Саме такий висновок можна зробити виходячи із думок Платона, втім така позиція приховує у собі і небезпеку: «Однак більшість вимагає від законодавців, щоб вони встановлювали такі закони, які були б добровільно прийняті більшою частиною народу. Це на зразок того, якщо б вимагали від вчителів гімнастики і лікарів тільки приємної вправи і лікування для тіла, дорученого їх піклуванню» [2]. Платон пише про правителя як про філософа, тобто про того, яким він має бути, адже саме філософ найкраще може розкрити зміст принципу розумності для населення. Але якихось критеріїв щодо того, яким саме має бути цей правитель в якості мудреця Платон не давав, адже в першу чергу він мав на увазі себе самого. Небезпека полягає у тому, що справді певні закони попри свою непопулярність все ж потрібні і державі, і суспільству (наприклад, податки), але може бути і ситуація, коли така необхідність нав'язується, зокрема, як це робиться у тиранічному типі держави. Таким чином, ігнорування правосвідомості народу як такої, яка не здатна в повній мірі заглибитись у вищий Логос, може мати наслідки зовсім протилежні до очікуваних. Правове буття має бути розкритим не окремим обраним особам,

а всьому соціуму, адже так чи інакше право – це явище не індивідуальне, а відповідно і доступ до нього не має бути аристократичним чи олігархічним.

Платон виділяв три рівні розгортання правового буття: «Законодавець повинен мати на увазі потрійну мету: щоб держава, яка будується була вільною, внутрішньо доброзичливою і мала розум» [2]. Отже, розум, свобода і конструктивне співіснування – це три ключові стовпи, на яких фундується правове буття за вченням Платона. Ще можна було б додати справедливість, але ця категорія сама по собі у греків часто була синонімом права. У цій тріаді відображені всі три рівні, у яких можна розмістити сходження правового буття у світ речей, а саме, це: надособистісний, особистісний і міжособистісний рівні.

Надособистісний рівень – це метафізика права, яка дає начало дискурсу про правове буття як такому і вберігає його від затінків людського его, але при цьому робить його невід’ємною частиною екзистенції. Саме для цього філософ наполягав на розумності законодавчого процесу, адже розум людини – це лише властивість і потенція, яка реалізується в залежності від співвідношення вищому Логосу.

Особистісний рівень правового буття розгортається у правосвідомості людини через її перцепцію процесів впорядкування, що складаються як на суто антропологічному рівні, так і поза ним – у природі. Саме для цього і існує принцип свободи, як спосіб реалізації людської сутності і можливостей через право.

І, зрештою, міжособистісний рівень – це те, що у сучасній юриспруденції прийнято називати об’єктивним правом, тобто регуляція поведінкових зв’язків між людьми. Згідно з вченням Платона вона має засновуватись на дружлюбності. Можливо тому можна заперечити, зазначивши, що категорії «дружба» та «любов» є занадто етичними, але, при цьому, можна стверджувати, що без конструктивного спілкування адекватне впорядкування суспільних відносин загальнолюдським принципам співжиття не можливе. Платон мав на увазі не конкретне, а загальне, атмосферу співбуття, що не буде породжувати внутрішніх міжособиць: «Справа в тому, що відповідно до закону жодне покарання не має на увазі заподіяти зло. Ні, покарання виробляє одну з двох дій: воно робить каране або кращим, або менш зіпсованим ... але у всякому разі ніщо так не сприяє людським чеснотам, як законодавство і основи держав» [2].

Окремо варто уваги положення у вченні Платона щодо міфу як підстави ієрархізації правового буття. Платон зазначав, що у космосі екзистенція так влаштована, що краща природа панує над гіршою, сильніша над слабшою. Таким чином, по-перше, потрібно визнати ієрархічний характер правової дійсності, а по-друге – віднайти ту досконалішу природу, що має володарювати над людиною. Платон знаходив її у міфічних образах. «Кронос поставив тоді царями і правителями наших держав не людей, але даймонів – істот більш божественної і кращої

природи. Ми в наш час чинимо так із чередами овець та інших домашніх тварин, адже ми не ставимо биків начальниками над биками і кіз – над козами, але самі, належачи до кращого, ніж вони, роду, над ними пануємо. Це сказання, відповідне істині, стверджує і нині, що держави, де править не бог, а смертний, не можуть уникнути зла і важкої праці. А мається на увазі тут, що ми повинні всіма засобами наслідувати того життя, яке, як кажуть, було при Кроносі ... називаючи законом ці приписи розуму» [2].

Образність міфу для філософа – це та аналогія, якої потребує побутова правосвідомість, щоб сприйняти гегемонію розуму у своїх стосунках. Вищий є бог, а діяльність його в силу досконалої природи є абсолютно розумною. Людство завжди було свідомим того, наскільки трагічною може бути довіра суто людській волі, а тому ніколи не припинявся пошук правових універсалій, які б існували поза людським розумом, але разом з тим були сприйняті ним як закон та істина. Серед таких можна назвати божественне походження держави, природне право, непорушність особистих прав тощо. Таким чином, вчення Платона задало дуже важливу тенденцію для наступних поколінь, намагаючись ввести закон у сферу сакрально-священного.

У діалозі «Політик» Платон описував космічні регулятивні процеси, застосовуючи міфічні образи. Космос тут виступає як окрема сутність, на яку можна вплинути, але тим не менше вона повертається до стану упорядкування. «...Космос же продовжував обертатися під впливом долі і вродженого йому жадання» [3]. Отже, є сили, які впливають на буття космосу. По-перше: це доля. Це означає, що всі часові виміри у космосі є відкритими. Доля рухає космосом до визначеного майбутнього, саме тому тут нічого з нізвідки не береться і в нікуди не дівається, все впорядковано навіть у часовому вимірі. Для розкриття змісту правового буття це має важливе значення, адже питання майбутнього для регулювання є надзвичайно складним. Законодавець не може передбачити майбутнього, проте він може передбачити можливі наслідки тих чи інших подій. Таким чином, завдання права – не передбачення майбутнього, а задання всіх можливих варіантів поведінки і розміщення їх у юридичній системі координат. По-друге: є сильне бажання – жадання. Це також є невід'ємним онтологічним атрибутом права, адже так чи інакше, воно виражається у певних приписах, у певній волі – щось робити чи утримуватись від певних дій. Отже, правове буття – це завжди якась воля, яку потрібно виконувати, в протилежному випадку це відсторонені явища та процеси.

Метафізичні погляди Платона у онтологічно-правовому дискурсі наштовхують на думку, що право для свого існування та виживання потребує ідеї так само як греки потребували олімпійських богів. «Грек знав і відчував страхи і жахи існування: щоб мати взагалі можливість жити, він змушений був заступити себе

від них блискучим породженням мрій – олімпійцями» [4]. Ідея для Платона, за загальним розумінням, це першообраз, причина існування суцього, рід та вид. Більше того, ідея, це ще мета людського буття: «Таким чином, я назвав такі два види образотворчого мистецтва: мистецтво творити образи і мистецтво створювати примарні подоби... Але якщо існує обман, тоді все обов'язково має бути повно відображень, образів і примар» [5]. Отже, людська діяльність дихотомічна: вона або має справу з примарами, які не мають відношення до справжнього, або образами, які й складають сутність речей. За цією аналогією можна стверджувати, що правова поведінка людини теж дихотомічна, вона або правомірна або неправомірна. У цій класифікації з теорії права бракує лиш образу, точніше сам критерій закладений уже етимологічно, це «право-», але варто зауважити, що насправді мова йде про дотримання чи порушення закону, зміст якого не стабільний і залежить від багатьох факторів, які вирізняються своєю мінливістю (зокрема, час, характер влади тощо). Для Платона ж ідея-образ не піддається впливу часу, вона завжди однаково істинна. Таким чином, правове буття покликане якомога чіткіше втримати правовий критерій над потоком людських мінливостей.

Апогеєм онтологічно-правового вчення Платона є правовий ідеал як принцип ієрархії правового буття. В діалозі «Парменід» Платон розкривав зміст ейдоса та його зв'язку з речами: «Ідеї перебувають в природі у вигляді зразків, інші ж речі схожі з ними і суть їх подібності, сама ж причетність речей ідеям полягає не в чому іншому, як тільки в уподібненні їм» [6]. Отже, правове буття за вченням Платона розгортається на основі «зразків», а критерієм його щодо дійсності є ступінь «подібності» до вказаних ідеалів. Схожим чином влаштована архітектура більшості правових систем, коли є вища норма (конституція), у якій закріплюються базові принципи, які в подальшому потребують своєї деталізації і впровадження у суспільних відносинах.

Таким чином, вказаний нормативізм уже будується за зразком правового буття, який описував Платон зі всіма погрішностями, властивими позитивістському підходу. Всі виміри правового буття не існують паралельно, а впливають одне з одного. Надлюдське і наддержавне метафізичне право дає підґрунтя для правосвідомості та норм. Якщо розглянути ідеальну модель держави описану у одноіменному діалозі та «Законах», то виявиться те, що відбувається перехід від критерію «душі» (так як держава має три суспільні стани за зразком із частинами душі) до критерію майнового стану. Те, чому філософ так радикально змінив основи пояснює позиція щодо ідеї, один тип держави є ідеальним, а другий, більш «матеріальним», наближеним до реальності, так як речі лише тіні ідей, і ейдос має значення саме як ейдос, як мета.

Із вищесказаного можна зробити такі висновки:

1. У вченні Платона порушено важливе питання стану справедливості як ключового атрибута правового буття. Платон визначав його не просто як протилежність несправедливості, а як її відсутність і симптом соціальної хвороби. Право-справедливість – це те, що визначає цивілізоване людське співбуття, недотримання його спричиняє страждання.

2. У вченні Платона наголошується на недопущенні спотворення змісту «священства права», який є незмінним. Закон може бути різний, і важливим є саме його зв'язок із правовим буттям, закон є лише формою, чашою, яку ще потрібно наповнити змістом.

3. Розум, свобода і конструктивне співіснування це три ключові стовпи, на яких фундується правове буття у вченні Платона.

4. Із вчення Платона випливає, що правова дійсність побудована таким чином, що є нерухливе умозримо правове буття та становлення правового суцього. Всі правові системи – це світ речей, який рухається і змінюється, але ця мінливість здійснюється в межах заданих ідей-парадигм.

Перспективою подальших досліджень є розроблення онтологічної концепції права на основі правових вчень античних мислителів, що дозволило б розглянути правову дійсність через призму найфундаментальніших категорій правового буття.

1. Платон. Держава. Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ. Основи. 2000. 355 с.

2. Платон. Закони. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/30zak09.htm>

3. Платон. Политик. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/29polit.htm>

4. Ницше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. Пер. с нем. Г. А. Рачинского. СПб. Азбука. 2000. 230 с. URL: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/tragoedie/births-tragedies>

5. Платон. Софист. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/23sofis.htm>

6. Платон. Парменид. Диалоги. Москва. «Мысль». 1986. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/24parme.htm>

А. Г. Загороднюк

аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ключові слова: конституційні права і свободи, політичні права громадян, особисті права людини, збори, мітинги, походи, демонстрації, мирні зібрання.

Права і свободи людини і громадянина характеризують сутність і зміст правових зв'язків особи і держави. Розділ II Конституції України закріплює перелік прав і свобод людини і громадянина, причому ст. 22 Основного Закону передбачено, що вказані права і свободи людини і громадянина не є вичерпними. Аналіз змісту зазначеного розділу Конституції дозволяє стверджувати, що конституційні права і свободи людини характеризуються багатоманітністю, тому актуальним є питання їх класифікації.

У сучасній юридичній науці існують різні точки зору щодо системи прав і свобод людини та різні класифікації таких прав і свобод. Традиційним є розподіл прав і свобод на особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина.

До політичних прав і свобод людини і громадянина традиційно відносять право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40).

Особливістю вказаної групи прав і свобод людини і громадянина, зокрема, є високий ступінь їх гарантованості як на національному, так і на міжнародному рівні; можливість вільно висловлювати свої погляди, відстоювати свої політичні переконання та акцентувати увагу громадськості на тих чи інших політичних проблемах.

Право громадян збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплено у ст. 39 Конституції України: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації,

про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [1].

В науці конституційного права дослідженню проблем прав і свобод людини, а також їх гарантій присвячені роботи Ю. Барабаша, О. Батанова, М. Козюбри, А. Колодія, А. Крусян, П. Любченко, О. Марцеляка, Н. Мяловицької, В. Погорілка, В. Речицького, А. Селіванова, В. Серьогіна, О. Скрипнюка, О. Совгирі, Ю. Тодики, О. Фрицького, В. Шаповала, Ю. Шемшученко та ін. Разом з тим ці проблеми залишаються актуальними в контексті подальшого розвитку держави і суспільства, удосконалення змісту та процедур реалізації зазначених прав і свобод. Особливо це стосується вищезазначеного права, оскільки після прийняття Конституційним Судом України рішення від 08.09.2016 р. у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій [2] визнано неконституційною і такою, що втратила чинність частину 5 статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також скасовано дію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 р. № 9306 «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР». Тепер не існує жодної законодавчої норми, яка б визначала конкретну процедуру реалізації вказаного конституційного права.

Мета цієї статті полягає у визначенні місця права на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Переважає більшість фахівців у сфері права, зокрема, конституційного, вищезазначене право відносить до групи політичних прав громадян, визначальним критерієм яких є те, що за винятком права на об'єднання в громадські (неполітичні) організації та права на індивідуальні та колективні звернення вони належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. Ці права виражають зміст правовідносин між особою і державою. Їх реалізація забезпечує політичну участь громадян у життєдіяльності держави, тобто, політичні права і свободи громадян України – це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3, с. 87].

А. Шевченко, М. Денісова, О. Денісова вважають, що «право на мирні зібрання є колективним політичним правом невизначеної кількості осіб на проведення в місцях із необмеженим публічним доступом будь-яких не заборонених Конституцією та законами України заходів та дій, спрямованих на висловлення та оприлюднення власної колективної позиції щодо визначеного питання або питань, які становлять соціальну або групову значущість» [4, с. 127], вказуючи при

цьому, що іноземців та осіб без громадянства можна розглядати як суб'єктів права на мирні зібрання, із можливими обмеженнями.

О. Клименко, в цілому поділяючи думку стосовно характеристики досліджуваного права як політичного права суто громадян, визначив його так: «Конституційне право громадян України на мирні зібрання – це утверджена на рівні Основного Закону, юридично визнана можливість суб'єкта права задовольняти власний інтерес щодо вільного публічного вираження поглядів, агітації за них, підтримки поглядів інших осіб чи виступу проти поглядів інших осіб, а також реалізації інших прав та свобод, що проходить у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікету, наметового містечка, чи іншого заходу, як із використанням звукопідсилювальної апаратури, аудіо- та відео- апаратури тощо, транспортних та інших технічних засобів, наметів, так і без них, що відбувається мирно та без зброї, не порушуючи прав та свобод інших суб'єктів права, здійснюючи так свої дії на основі і в межах правових приписів та норм» [5, с. 6].

Втім, не всі вчені безумовно погоджуються з тим, що вказане право належить лише громадянам певної держави. Так, О. Васьковська не обмежує це право виключно правом громадян держави і зазначає, що «право на мирні збори – це конституційне основоположне право чисельно необмеженої групи осіб збиратися мирно і без зброї для реалізації масового волевиявлення і оприлюднення своєї громадянської позиції з тих чи інших суспільно значущих проблем» [6, с. 15].

О. Власенко також зауважує, що «мирне зібрання – це колективний або індивідуальний, мирний, доступний кожному публічний захід за участі громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, з метою формування та (або) висловлення позиції щодо різноманітних питань суспільного життя, привернення уваги громадськості, підтримки, захисту або висловлення протесту щодо будь-яких рішень державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що проводиться у передбачених законодавством України формах з використанням (або без) різноманітних засобів наглядної агітації, а також гучномовних технічних засобів» [7, с. 8].

Ж. Пустовіт, розглядаючи «маніфестацію» як одну з форм мирних зібрань і як узагальнююче поняття для будь-яких виступів просто неба, а саме: мітингів, демонстрацій, походів і т. д. [8, с. 575], метою яких може бути проголошення ідей, солідарності, співчуття або протесту прихильників ідеї, однодумців, скандування лозунгів, закликів, виголошення промов та ін., наголошує, що це «є суб'єктивним правом кожної особи, яке дозволяє їй оперативно і незалежно (на відміну від участі у діяльності будь-якого громадського об'єднання) висловлювати власну позицію щодо того чи іншого питання суспільного життя» [9, с. 193].

В контексті досліджуваної проблеми доцільним є звернення до міжнародних актів, оскільки право на мирні зібрання є одним з невід'ємних прав, прита-

манних демократичному світові, причому міжнародні документи закріплюють його як право будь-якої людини, не обмежуючи її статусом громадянина.

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 30 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. «кожна людина має право на свободу мирних зборів та асоціацій» [10].

Зазначена норма знайшла подальший розвиток у ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., відповідно до якої: «Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які застосовуються відповідно закону, і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» [11]. Крім того, вищевказана норма одержала розвиток у статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка набрала чинності для України 11 вересня 1997 р. і якою гарантується, серед іншого, свобода мирних зібрань: «1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. 2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [12].

Вищевказане свідчить про те, що право на мирні зібрання є невід'ємним правом кожної людини і воно поширюється не тільки на громадян певної держави, а й на іноземців та осіб без громадянства, і будь-яке обмеження в реалізації вказаного права цієї категорії осіб можна розглядати не тільки як порушення, а і як певну дискримінацію по відношенню до них.

Досліджуючи вказане конституційне право, О. Власенко визначає його як «природне право кожної особи, адже теоретично це право належить людині від народження. Ніхто не може позбавити людей права збиратися разом та обговорювати актуальні суспільні проблеми, навіть якщо це право не врегульоване національним законодавством» [7, с. 15].

Певний інтерес становить рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання), в якому наголошено, що «право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України» (п. 2) [13].

Наведені положення свідчать, що право на мирні зібрання можна розглядати у двох аспектах: як суб'єктивне юридичне право і як природне (загальносоціальне) явище, яке не залежить від держави і має загальносоціальну природу [14].

Отже, право на мирні зібрання – це одна з основ демократії, закріплена в основних Міжнародних договорах з прав людини (Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року); обов’язкова умова реалізації інших прав людини, зокрема, на свободу вираження поглядів, думки та ін.

Кожна країна, яка вважає себе демократичною державою, зобов’язана забезпечувати реалізацію права мітингів і зібрань серед власних, іноземних громадян та осіб без громадянства.

Між тим сьогодні в Україні відсутнє однозначне розуміння і застосування права проводити мітинги, збори, демонстрації та пікетування. Хоча Конституція України передбачає право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації, і в ній відтворюються і розвиваються положення, закріплені в міжнародних актах, разом з тим зміст ст. 39 Конституції дещо відрізняється від загальноновизнаних норм: останні говорять про право «кожної людини», а Конституція – лише про право громадян України.

Збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з різною метою, зокрема, публічного обговорення та вираження свого ставлення до дій або бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; подій в соціально-політичному, економічному житті держави, суспільстві і світі в цілому; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; публічного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих рішень у житті держави або світу в цілому або, навпаки – їх підтримки.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості і т. д.

З огляду на вищевказане, можна зробити висновок, що право на мирні зібрання є правом будь-якої людини. Це право варто розглядати не як політичне право громадян, а як одне з особистих, громадянських прав людини (про що, зокрема, свідчать погляди деяких вчених, які наводились вище). Тому необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства України і, передусім, до Конституції України, виклавши частину першу ст. 39 у такій редакції: «Кожна людина має право на участь у мирних зібраннях, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування».

Подальші дослідження вказаного конституційного права мають бути спрямовані на вирішення проблем стосовно механізму реалізації цього права у зв’язку з недосконалістю українського законодавства та відсутністю єдиного норма-

тивно-правового акту, яким було б врегульовано та визначено усі критерії щодо порядку, строків, способів організації та проведення мирних заходів, оскільки існуючий стан справ фактично надає особам, що є учасниками зазначених правовідносин, повну свободу в маніпулюванні поняттями на свій розсуд, зокрема щодо можливості або неможливості проведення такого заходу.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
2. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 р. (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). *Офіційний вісник України*. 2016. № 79. Ст. 2649.
3. Федоренко В. Л. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 80–87.
4. Шевченко А. Є., Денісова М. М., Денісова О. С. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія. Донец. юрид ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2011. 138 с.
5. Клименко О. І. Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. 20 с.
6. Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 20 с.
7. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 20 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 3: К–М. 2001. 792 с.
9. Пустовіт Ж. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні. Навч. посіб. К.: КНТ. 2009. 232 с.
10. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Голос України*. 2008. 10 грудня.
11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 07.12.2018).
12. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 07.12.2018).
13. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). *Офіційний вісник України*. 2003. № 28. Ст. 1379.
14. Ярмол Л. В. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 331–337. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37407/1/50_331-337.pdf (дата звернення 07.12.2018).

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.3

УДК 346.5 (477)

Г. Д. Джумагельдієва
професор кафедри права
та правоохоронної діяльності
Житомирського державного
технологічного університету,
д-р юрид. наук, ст. науковий співробітник

КРИТЕРІЇ ПРИВАТНИХ ТА ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У РЕГУЛЯТОРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: регуляторний акт, інтерес, баланс інтересів, критерії інтересу, Глобальні цілі, сталий розвиток.

Швидкість трансформаційних процесів, що відбуваються у світовій економіці у зв'язку з технологічним розвитком, геополітичними змінами тощо, обумовила переоцінку усталених моделей правопорядку майже в усіх країнах, незалежно від ступеня їх економічного розвитку. Особливістю реформування правового регулювання господарської діяльності в Україні є одночасний вплив на цей процес додаткових зовнішніх факторів – умов Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та положень ратифікованих міжнародних угод та договорів у економічній сфері.

Виходячи з цього набуває актуальності питання щодо механізму забезпечення сталого балансу приватних та публічних інтересів у господарсько-правовому регулюванні, який має враховувати також зовнішні фактори впливу, а також визначення критеріїв, за якими має оцінюватися такий баланс при здійсненні регуляторної діяльності у сфері господарської діяльності.

Проблемам методології господарсько-правового забезпечення балансу публічних та приватних інтересів приділялась увага у працях В. К. Мамутова, Г. Л. Знаменського та ін., якими була розроблена концепція модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України [1, с. 5–16]. І. Ф. Коваль досліджувалися теоретичні аспекти пошуку такого балансу у правовому регулюванні промислової власності [2, с. 70–77].

З урахуванням змін у світовій економіці та модифікацією зовнішніх та внутрішніх викликів, які постали перед Україною, певні аспекти існуючої проблематики, зокрема, щодо критеріїв приватних та публічних інтересів, потребують подальшого теоретичного обґрунтування.

Метою цієї статті є обґрунтування напрямів вдосконалення методології визначення критеріїв приватних та публічних інтересів, які використовуються при здійсненні регуляторної діяльності.

Ключовою засадою правового впливу на господарські відносини в умовах ринкової економіки є поєднання публічно-правових та приватно-правових засобів правового регулювання, загальна формула якого закладена у ст. 5 Господарського кодексу України [3]. Його результатом є правове поле, яке, з одного боку, забезпечує баланс приватних та публічних інтересів, з іншого, надає можливість їх задоволення шляхом рівного підпорядкування усіх учасників відносин у сфері господарювання загальному суспільному інтересу.

Інструментами втілення наведених теоретичних положень у практичну діяльність, зокрема, законотворчу є Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», яким передбачений механізм врахування публічних та приватних інтересів під час вдосконалення правового регулювання господарських відносин [4], та ухвалені на його розвиток методики проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акту (далі – Методика), де зазначений обов'язок розробника проекту здійснити опис вигід та втрат для сфер інтересів держави, громадян та суб'єктів господарювання від регуляторного акту [5]. Інтерес громадян у контексті регуляторної політики у сфері господарської діяльності доцільно розглядати як складову інтересу держави у тому розумінні, що за допомогою правового впливу на господарські відносини держава здійснює соціальну політику захисту прав споживачів, доходів населення, зайнятості, соціального захисту та соціального забезпечення.

У зазначеній Методиці критеріями (факторами) інтересу держави визнаються: вплив на міжнародну торгівлю, злочинність, зокрема економічні злочини, корупційні можливості, тіньову економіку, обсяги інвестицій, позиції України у міжнародних рейтингах та виконання міжнародних зобов'язань, а також зміни надходжень до бюджетів усіх рівнів та кількість суб'єктів господарювання, що проводять діяльність у певній сфері. Для інтересу громадян такими критеріями (факторами) є зміни споживчого вибору, споживчих цін; вплив на отримання інформації споживачами та їх захист, зайнятість, робочі місця, здоров'я, безпеку, права та гідність громадян, екологію, гендерний баланс. Інтерес суб'єктів господарювання (крім суб'єктів малого підприємництва) визначають такі критерії (фактори), як вплив на продуктивність та конкурентоспроможність, інновації та розвиток, доступ до фінансів та сумарні витрати, які будуть виникати внаслідок дії

регуляторного акту. Для суб'єктів малого підприємництва критерієм (фактором) інтересу є витрати, що будуть виникати внаслідок дії регуляторного акту (прямі матеріальні витрати, вартість адміністративних процедур суб'єктів щодо виконання акту та звітування, бюджетні витрати на адміністрування), які визначаються шляхом М-тесту.

Аналіз наведених критеріїв у контексті їх відповідності конституційним засадам правопорядку у сфері господарської діяльності свідчить про порушення одного з ключових принципів взаємодії приватних та публічних інтересів у ринковій економіці, а саме рівності захисту державою усіх суб'єктів господарювання, який реалізується в т. ч. шляхом заборони уповноваженим суб'єктам приймати регуляторні акти, що ставлять у нерівне становище окремі категорії суб'єктів господарювання (ст. 25 Господарського кодексу України). Так, суб'єкти господарювання, в т. ч. малі підприємці, здебільшого, функціонують в умовах високої конкуренції, де утримання позицій чималою мірою залежить від ексклюзивності їх продукту та його ціни, що актуалізує питання доступності інноваційних продуктів та фінансів на їх впровадження, в т. ч. кредитів, коштів, що вивільняються внаслідок запровадження пільг, публічних фінансів у рамках державних закупівель та ін. Наразі для суб'єктів малого підприємництва ці аспекти діяльності є найбільш чутливими. Водночас Методика «відмовляє» їм у забезпеченні захисту зазначеного інтересу принаймні на рівні, який передбачений для суб'єктів великого та середнього підприємництва, зводячи інтерес малих підприємців лише до отримання права на використання компенсаторних (пом'якшувальних) заходів терміном від року до п'яти, які пропонуються М-тестом (зміна періодичності надання звітів, встановлення порогу за розміром суб'єкта чи розміром його річного обороту для виключення його з-під дії регуляторного акту та ін.).

Існуючий підхід стосовно диференціації критеріїв (факторів) інтересів суб'єктів господарювання в залежності від кількості працюючих та доходів, по-перше, гальмує розвиток малого підприємництва, консервуючи його залежність від ситуативних та тимчасових «пом'якшувачів» та стимулюючи утриманські настрої малого бізнесу. По-друге, виступ держави на боці економічно сильних гравців суттєво ускладнює конкуренцію між різними за ринковою вагою агентами одного сегменту ринку не лише на поточному етапі, але й завдяки створенню особливої системи захисту інтересів великого та середнього бізнесу – на перспективу, тим самим блокуючи демонополізацію. Звичайно, інтереси різних груп суб'єктів господарювання можуть відрізнятися, і визначення специфічних критеріїв для їх врахування не є порушенням, але за умови, якщо це здійснюється у спосіб, що не суперечить конституційним засадам правопорядку у сфері господарювання.

Проведення аналізу наведених у Методиці критеріїв (факторів) за функціональною ознакою свідчить про відсутність «прив'язки» переважної більшості

з них до сутності ексклюзивного інтересу конкретного учасника – держави, громадян та суб'єктів господарювання тощо (див. Табл. 1, 2, 3). В свою чергу, застосування на підготовчій стадії розробки законопроекту некоректних критеріїв інтересу призводить до викривлення нормативної моделі їх збалансування, яка відображується у тексті законопроекту, та у разі його прийняття – у правовій реальності.

Табл. 1. Змістовний зв'язок легальних критеріїв (факторів) інтересу держави з інтересами інших груп

Інтерес держави	Інтерес суб'єктів господарювання	Інтерес громадян
Позиції України у міжнародних рейтингах та виконання міжнародних зобов'язань		
зміни надходжень до бюджетів усіх рівнів		
вплив на міжнародну торгівлю		
вплив на корупційні можливості		
вплив на тіньову економіку		
обсяги інвестицій		
кількість суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у певній сфері		
вплив на злочинність, зокрема економічні злочини		

Табл. 2. Змістовний зв'язок легальних критеріїв (факторів) інтересу громадян з інтересами інших груп

Інтерес громадян	Інтерес держави	Інтерес суб'єктів господарювання
права та гідність громадян		
вплив на отримання інформації споживачами та їх захист		
вплив на зайнятість		
гендерний баланс		
	зміна споживчого вибору	
	Зміна споживчих цін	
	робочі місця	
	вплив на здоров'я	
	вплив на безпеку	
	вплив на екологію	

Табл. 3. Змістовний зв'язок легальних критеріїв (факторів) інтересу суб'єктів господарювання (об'єднаних) з інтересами інших груп

Інтерес суб'єктів господарювання	Інтерес держави	Інтерес громадян
Сумарні витрати, які будуть виникати внаслідок дії регуляторного акту		
Доступ до фінансів		
	інновації та розвиток	
	вплив на продуктивність та конкурентоспроможність	

Наприклад, такі критерії (фактори), як зміна споживчого вибору, споживчих цін, вплив регуляторного акту на робочі місця, здоров'я, безпеку, екологію тощо не є виключною характеристикою інтересу громадян, отже тією ж мірою вони є важливими для усіх зазначених у Методиці груп. Так, екологічні вимоги до господарської діяльності є «наріжним каменем» для суб'єктів енергетичного, аграрного, житлово-комунального та інших секторів та одночасно є предметом особливої опіки держави у контексті її конституційних зобов'язань перед громадянами України (внутрішні зобов'язання) та міжнародним співтовариством (зовнішні зобов'язання). Критерії (фактори), що віднесені до інтересу держави, зокрема, вплив на міжнародну торгівлю, корупційні можливості, тіньову економіку, обсяги інвестицій, одночасно належать і до сфери інтересу суб'єктів господарювання (експортерів, отримувачів дозвільної документації, національних виробників). Так, наразі політика мінімальних цін на алкогольну продукцію та збереження стандартів є одним з інструментів попередження виходу на ринок продукції «тіньовиків», які завдяки недотриманню технології виробництва мають нижчу собівартість виробництва. Безальтернативне скасування цього інструменту регулюючого впливу матиме позитивні наслідки для міжнародної торгівлі, водночас виявиться негативним фактором для національних виноробів, виноградарів, споживачів тощо.

За цих умов перевірка потенціальної здатності проекту регуляторного акту забезпечити задоволення інтересу, що є загальним для усіх учасників господарського обороту, лише стосовно одного з них, також, як у випадку із диференційованим підходом до критеріїв інтересу суб'єктів господарювання є різновидом порушення конституційного принципу рівності.

Однією з причин хаотичності визначених у Методиці критеріїв інтересів різних груп учасників є відсутність єдиного системоутворюючого знаменника, навколо якого за певними принципами мали б розміщуватися загальні для усіх груп критерії інтересу та деталізовані групові інтереси. Функцію такого знаменника має виконувати мета як бажана, ідеальна модель розвитку відносин «держава–бізнес–громадянин», на досягнення якої спрямовується дія конкретного регуляторного акту та процесу реформування господарського законодавства в цілому.

Віддаючи належне складності завдання щодо визначення універсального знаменника, який дозволяє змістовно охопити та спрямувати інколи протилежні інтереси фокус-груп, слід акцентувати на його первинності, адже без визначення загальної мети реформування правового регулювання господарської діяльності категорія суспільного інтересу залишається абстрактною, та не виконує функцію т. з. «третього елементу», якому мають підпорядковуватися групові інтереси, як цього вимагає визначена у Господарському кодексі України формула правового господарського порядку.

Враховуючи тенденції, що визначають напрями розвитку світової економіки, ступінь залучення України до трансформаційних перетворень, євроінтеграційних процесів, загальна мета регулювання має узгоджуватися з Глобальними цілями сталого розвитку, які побудовані за принципом «Нікого не залишити осторонь» та адаптованими до них національними Цілями та деталізуючими підцілями, які розроблені щодо кожної з цілей [6; 7]. Тобто зміна правового регулювання у певній сфері господарської діяльності має спрямовуватися на досягнення принаймні однієї з цілей, у рамках якої здійснюватиметься пошук балансу інтересів фокус-груп.

Наприклад, у рамках загальної цілі подолання бідності господарсько-правовий характер мають такі напрями, як забезпечення вразливих категорій населення (з врахуванням гендерного аспекту) рівними правами на економічні ресурси, базові послуги, право власності, в т. ч. на землю, успадковане майно, доступ до природних ресурсів, відповідних нових технологій і фінансових послуг, включаючи мікрофінансування; створення на національному та регіональному рівнях надійних стратегічних механізмів для сприяння прискореному інвестуванню в заходи щодо ліквідації бідності; підвищення захисту малозабезпечених осіб перед викликаними зміною клімату екстремальними явищами та іншими економічними, соціальними й екологічними потрясіннями і лихами. Зазначена ціль охоплює майже усі інститути господарського законодавства – від діяльності сектору житлово-комунальних послуг до організаційно-господарської діяльності з ліцензування, надання дозволів та погоджень, використання інтелектуальної власності та природних ресурсів у сфері господарювання тощо.

У поєднанні з іншими цілями, зокрема, ціллю подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства змістовне охоплення поширюється, крім сфери сільського господарства, на технічне регулювання, ціноутворення, торгівлю, державні закупівлі, інновації, в т. ч. селекційну діяльність, мале підприємництво в цілому, об'єднання суб'єктів господарювання, конкуренцію тощо. Інтеграція з ціллю щодо забезпечення здорового способу життя дозволяє визначити єдину мету реформування медичного, страхового законодавства, законодавства про обіг алкогольної та тютюнової продукції (яке наразі зазнає змін, здебільшого, у фіскальній частині). Симбіоз з ціллю щодо забезпечення можливості якісного навчання впродовж життя – єдину цільову спрямованість розвитку інноваційного законодавства, законодавства про технопарки, інноваційні парки.

Критерії інтересу держави у рамках цілі подолання бідності, визначені Мін-економрозвитку, головним чином, знаходяться у площині політики доходів та адресної соціальної підтримки. Водночас необхідність залучення суб'єктів господарювання (банки, постачальники житлово-комунальних послуг, виробники інноваційної продукції, інвестори тощо), більшість з яких зацікавлена у отри-

манні прибутку від здійснюваної діяльності, вимагатиме конструювання нових правових механізмів, які дозволять знайти баланс між прагненнями держави та бізнесу, що потребує дотримання цільового орієнтиру при здійсненні реформування законодавства – переформатування національної економіки відповідно до принципів сталого розвитку.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити перспективність запровадженого в Україні підходу до регуляторної діяльності у сфері господарювання, заснованого на аналізі публічних та приватних інтересів. Водночас критерії, які використовуються для такого аналізу, не відображують сутності таких інтересів, що ускладнює пошук оптимальної моделі їх збалансування при вдосконаленні правового регулювання. У методологічному аспекті основою зазначеного моделювання має виступати мета реформування – перехід до сталого економічного розвитку. У якості загальних критеріїв, у рамках яких має здійснюватися пошук балансу публічних та приватних інтересів, доцільно використовувати Глобальні та національні цілі сталого розвитку, що забезпечить відповідність здійснюваного вектору реформування основним тенденціям розвитку правових систем, що спостерігаються у світовій економіці.

1. Концепція модернізації хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (проект). *Економіка и право*. 2006. № 2(15). С. 5–16.

2. Коваль І. Забезпечення приватних і публічних інтересів у сфері визнання недійсним патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 6(62). С. 70–77.

3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 8, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 9. Ст. 79.

5. Про затвердження методик проведення аналізу впливу та відстеження результативності регуляторного акта: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308 (зі змін. та допов.). *Офіційний вісник України*. 2004. № 10. Ст. 612.

6. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations [Офіційний сайт]. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

7. Цілі сталого розвитку: Україна: Національна доповідь 2017. Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 174 с.

А. М. Захарченко

професор кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
д-р юрид. наук, доцент

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Ключові слова: державний фінансовий контроль, суб'єкти господарювання державного сектору економіки, державний фінансовий аудит, операційний аудит, ревізія, суб'єкти управління об'єктами державної власності.

Одним з важливих засобів впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання державного сектору економіки є здійснення державного фінансового контролю, що дає змогу оцінити відповідність стану фінансово-господарської діяльності цих суб'єктів встановленим правилам та вжити заходів з її удосконалення. Разом з тим на сьогодні здійснення такого контролю супроводжується низкою проблем, що знижують його результативність і поряд з іншими чинниками негативно відбиваються на функціонуванні державного сектору економіки загалом.

Правова основа державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки представлена положеннями Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [1] (далі – Закон про здійснення державного фінансового контролю), Господарського кодексу України [2] та низки інших нормативно-правових актів. При цьому законодавство у цій сфері не позбавлено прогалин й інших недоліків, що стосуються, зокрема, визначення кола суб'єктів господарювання, діяльність яких підлягає державному фінансовому контролю, закріплення форм такого контролю, повноважень органів, що здійснюють цей контроль, та ін.

Різні аспекти правового забезпечення державного фінансового контролю раніше розглядалися у наукових працях Т. О. Голядової [3, 4], Т. О. Губанової [5], А. В. Костюк [6], В. М. Панькевича [7] та інших авторів. Проте ряд проблемних питань, які виникають нині при здійсненні цього контролю саме щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, залишився поза увагою науковців.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті та доцільність її дослідження.

Метою цього дослідження є обґрунтування пропозицій з удосконалення правового забезпечення державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Оперуючи поняттям «державний фінансовий контроль», чинне законодавство не закріплює його визначення, а у науковій (переважно економічній) літературі пропонуються різні дефініції [8, 9]. З урахуванням зазначеного, не ставлячи у рамках цього дослідження завдання щодо визначення названого поняття, та спираючись на положення Закону про здійснення державного фінансового контролю, можна констатувати, що у їх контексті цим поняттям позначається діяльність спеціально уповноважених державних органів, однією зі складових якої є здійснення перевірок та аналізу ефективності використання коштів і майна, стану і достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності у суб'єктах господарювання державного сектору економіки. На цей час відповідні повноваження покладено на Державну аудиторську службу України та її міжрегіональні територіальні органи [10] (далі – органи державного фінансового контролю).

Державний фінансовий контроль, у тому числі щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, здійснюється у різних формах, до яких належать:

державний фінансовий аудит – полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю;

інспектування (ревізія) – полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольного суб'єкта, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб;

моніторинг закупівлі – аналіз дотримання замовником законодавства у сфері публічних закупівель на всіх стадіях закупівлі з метою запобігання порушенням законодавства у сфері публічних закупівель;

перевірка закупівель – полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання замовником законодавства про закупівлі (ч. 2, 3 ст. 2, ст. ст. 3–5 Закону про здійснення державного фінансового контролю; ч. 3 ст. 363 Господарського кодексу України; п. 11 ч. 1 ст. 1, ст. 7¹ Закону України «Про публічні закупівлі» [11]).

З урахуванням напрацювань представників науки господарського права щодо правової природи державного контролю у сфері господарювання [12, с. 81; 13, с. 5], та зважаючи на сферу існування, суб'єктний склад і зміст відносин, що

виникають між органами державного фінансового контролю та суб'єктами господарювання державного сектору економіки у зв'язку із здійсненням такого контролю, зазначені відносини можна розглядати як організаційно-господарські. Водночас варто наголосити, що у цих відносинах вказані суб'єкти господарювання не перебувають у підпорядкуванні органів державного фінансового контролю, а останні чинять організаційний вплив на господарську діяльність таких суб'єктів шляхом надання їм обґрунтованих рекомендацій з удосконалення цієї діяльності за відповідними напрямами або пред'явлення вимог про усунення виявлених порушень законодавства. Вбачається, що запровадження зазначеного контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки має на меті, насамперед, забезпечення інтересів держави як власника майна та засновника (акціонера, учасника) цих суб'єктів, що вирізняє такий контроль серед тих видів державного контролю у сфері господарювання, які мають іншу спрямованість.

Аналіз практики здійснення державного фінансового контролю дає підстави констатувати, що однією з проблем у цій сфері нині є неоднозначне вирішення питання стосовно кола господарських організацій, які вважаються суб'єктами господарювання державного сектору економіки, діяльність яких підлягає такому контролю. А саме, нерідко виникають спори з приводу правомірності віднесення до кола таких суб'єктів господарювання (і відповідно – здійснення щодо них державного фінансового контролю) господарських товариств, контрольний пакет акцій (часток) яких належить іншим господарським товариствам, єдиним акціонером яких є держава. У разі здійснення заходів державного фінансового контролю стосовно зазначених суб'єктів господарювання останні оскаржують відповідні рішення і дії державних органів в судовому порядку, при цьому правові позиції, якими керуються суди під час розгляду цієї категорії спорів, є суперечливими [14].

Варіант врегулювання цього питання запропоновано в урядовому законопроекті «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю», що переданий на розгляд Верховної Ради України (реєстр. № 9086 від 17 вересня 2018 р.). А саме, Прикінцевими положеннями цього законопроекту передбачено внесення доповнень до ч. 2 ст. 22 Господарського кодексу України щодо визнання суб'єктами господарювання державного сектору економіки й тих суб'єктів господарювання, п'ятдесят і більше відсотків акцій (часток, паїв) яких належать іншим суб'єктам, корпоративні права держави у яких становлять п'ятдесят і більше відсотків [15].

Пропозиція про уточнення вказаним чином положень Господарського кодексу України заслуговує підтримки, адже щодо статусу таких суб'єктів господарювання головне значення має наявність самої можливості здійснення державою вирішального впливу на їх діяльність, а не спосіб такого здійснення (безпосереднє або опосередковане), про що автор цієї статті вже зазначав раніше [16, с. 86–87].

Разом з тим підхід, за якого держава імперативно відносить до кола підконтрольних установ всіх суб'єктів господарювання державного сектору економіки, у тому числі господарські товариства, у статутних капіталах яких контрольний пакет акцій (часток) належить державі чи державним акціонерним товариствам, а решта – недержавним акціонерам (учасникам), не позбавлений дискусійності. Так, з одного боку, застосування такого підходу обумовлено об'єктивною потребою забезпечення майнових та інших інтересів держави у відносинах із цими суб'єктами господарювання. З іншого боку, встановлення повноважень держави в особі органів державного фінансового контролю щодо проведення цього контролю стосовно вищевказаних господарських товариств може розглядатись як закріплення за державою спеціальних прав, яких недержавні акціонери (учасники) не мають і не могли б мати навіть за наявності у них контрольного пакету акцій (частки), а отже – як нерівне ставлення до різних акціонерів (учасників).

У зв'язку з наведеним вбачається, що нині віддання у цих відносинах переваги інтересам держави є виправданим, адже в умовах, коли провадження діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки супроводжується вчиненням чисельних порушень і зловживань правами, здійснення зазначеного контролю щодо вищевказаної категорії суб'єктів є додатковим чинником, який певною мірою перешкоджає таким негативним явищам. В подальшому ж по мірі наведення ладу у державному секторі економіки коло суб'єктів господарювання, діяльність яких підлягає державному фінансовому контролю, може бути звужено, а інтереси держави у відносинах з господарськими товариствами – забезпечуватись на загальних засадах.

Як відзначалось вище, на рівні Закону про здійснення державного фінансового контролю передбачено, що такий контроль забезпечується через проведення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель та моніторингу закупівлі (ч. 2 ст. 2). Разом з тим варто звернути увагу, що впродовж останніх кількох років поряд із названим Законом діяла постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2014 р. № 214 «Про окремі заходи щодо забезпечення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки» (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2018 р. № 639) [17]. Зазначена постанова № 214 передбачала здійснення Держаудитслужбою та її міжрегіональними територіальними органами «державного фінансового аудиту окремих господарських операцій, що здійснюються суб'єктами господарювання», який позначався також як «операційний аудит». Такий аудит здійснювався стосовно найбільших суб'єктів господарювання державного сектору економіки (перелік яких затверджено цією ж постановою Уряду) та охоплював низку різних заходів, у тому числі проведення моніторингу вчинюваних цими суб'єктами господарських операцій, пов'язаних з

придбанням товарів (послуг), вартість яких дорівнювала або перевищувала 100 тис. гривень, а також робіт, вартість яких дорівнювала або перевищувала 1 млн гривень. Платіжні доручення на проведення банківських розрахунків за такими зобов'язаннями підлягали попередньому погодженню з державним аудитором, і у разі виявлення ознак, що можуть свідчити про відхилення від установленого законодавством порядку використання державних чи комунальних коштів та / або майна, державний аудитор мав відмовити в такому погодженні, письмово повідомивши по це керівників контролюючого органу, відповідного суб'єкта управління об'єктами державної власності та суб'єкта господарювання.

Можна припустити, що визнання вищеназваної постанови такою, що втратила чинність, обумовлено намаганням обмежити ступінь втручання державних органів у господарську діяльність, а також пов'язано із прийняттям Закону, що передбачає погодження наглядовими радами суб'єктів господарювання державного сектору економіки значних господарських зобов'язань та зобов'язань із заінтересованістю [18]. Проте є підстави стверджувати, що припинення проведення операційного аудиту за існуючого стану відносин у державному секторі економіки навряд чи є виправданим, і може сприяти вчиненню порушень, яких за наявності операційного аудиту можна було б уникнути. Так, за результатами проведення такого аудиту лише у 2017 році державні аудитори у 480 випадках надали рекомендації щодо попередження незаконного або неефективного використання державних ресурсів на стадії прийняття управлінських рішень на суму майже 1,9 млрд грн та виявили 466 фактів фінансових порушень на суму 184,1 млн грн. Завдяки реагуванню суб'єктів господарювання на застереження державних аудиторів попереджено незаконне та неефективне витрачання державних ресурсів на загальну суму 1037,4 млн грн [19].

Наведене вище вказує на доцільність поновлення проведення операційного аудиту щодо найбільших суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Водночас потрібно звернути увагу, що раніше учасники цих відносин, а також судові органи застосовували різне тлумачення положень законодавства щодо співвідношення операційного аудиту та державного фінансового аудиту, що в свою чергу має значення для з'ясування правомірності одночасного проведення операційного аудиту та інших заходів державного фінансового контролю стосовно діяльності суб'єкта господарювання. Зокрема, в ході судового розгляду спору за позовом ПАТ «Турбоатом» до Північно-східного офісу Держаудитслужби про визнання дій протиправними орган державного фінансового контролю додержувався позиції, що поняття «державного фінансового аудиту» та «операційного аудиту» різні за своєю правовою природою, мають різні предмети перевірки та різні завдання й на відміну від державного фінансового аудиту та інспектування, операційний аудит не є плановим контрольним заходом та не перешкоджає по-

дальшому проведенню державного фінансового контролю у будь-якій формі. Проте суд відхилив цю позицію, посилаючись на те, що згідно з Порядком проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту окремих господарських операцій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2014 р., операційний аудит визначено як вид державного фінансового аудиту [20, 21].

У зв'язку із зазначеним є підстави стверджувати, що підхід, відображений у названому Порядку, є помилковим, адже операційний аудит та державний фінансовий аудит дійсно мають низку суттєвих відмінностей, на яких наголошувалось органом державного фінансового контролю. Відтак, для досягнення в подальшому визначеності у цьому питанні операційний аудит варто визначити на рівні законодавства як окрему форму цього контролю, що не охоплюється державним фінансовим аудитом.

Ще один проблемний аспект полягає у недостатній конкретизації повноважень, які мають здійснюватися органами державного фінансового контролю у рамках проведення контрольних заходів щодо суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Зокрема, у правозастосовній практиці по-різному оцінюється повноважність таких органів виявляти та реагувати на випадки недодержання суб'єктами господарювання показників, визначених річними фінансовими планами.

Ілюстрацією цієї тези можуть бути правові позиції, застосовані в ході судового розгляду спору за позовом державного підприємства «Придніпровська залізниця» до Державної фінансової інспекції у Дніпропетровській області (правонаступником якої є Східний офіс Держаудитслужби) про визнання протиправними і скасування вимог цього органу. Передумовою виникнення спору було проведення ревізії фінансово-господарської діяльності цього підприємства, за результатами якої органом державного фінансового контролю винесено вимоги про усунення порушень, що полягали у здійсненні витрат, не передбачених фінансовим планом підприємства. Оскаржуючи ці вимоги, позивач посилався на відсутність у законодавстві норм щодо права органів державного фінансового контролю здійснювати контроль за виконанням фінансового плану державного підприємства (натомість такі повноваження закріплено за органом, у сфері управління якого перебуває підприємство). Така правова позиція була підтримана судами першої та апеляційної інстанцій, а суд касаційної інстанції цю позицію відхилив, посилаючись на те, що предметом перевірки Інспекції було дослідження використання бюджетних коштів поза межами витрат, визначених положеннями статей 75, 89 Господарського кодексу України [22].

У зв'язку з наведеним вище вбачається, що проведення перевірок дотримання суб'єктами господарювання державного сектору економіки показників, встановлених фінансовими планами, є необхідним для виконання головних зав-

дань органу державного фінансового контролю, визначених ст. 2 Закону про здійснення державного фінансового контролю. Разом з тим є підстави визнати, що чинне законодавство прямо не закріплює повноважень цих органів стосовно таких перевірок, що створює передумови для виникнення спорів, подібних вищезгаданому.

З урахуванням зазначеного, для вирішення порушеного питання при доопрацюванні законодавства доцільно конкретизувати, що органи державного фінансового контролю в ході здійснення такого контролю мають право перевіряти відповідність фактичних доходів і витрат суб'єктів господарювання державного сектору економіки показникам, що визначені річними фінансовими планами цих суб'єктів.

Додаткового опрацювання потребує й питання стосовно змісту вимог, які можуть пред'являтися суб'єктам господарювання державного сектору економіки у разі виявлення в ході державного фінансового контролю порушень законодавства. Так, чинними нормативно-правовими актами передбачено, що у випадку, коли вжитими в період ревізії заходами не забезпечено повне усунення виявлених порушень, орган державного фінансового контролю надсилає об'єкту контролю письмову вимогу щодо усунення виявлених ревізією порушень законодавства із зазначенням строку зворотного інформування. Про усунення виявлених ревізією фактів порушення законодавства цей об'єкт контролю у строк, визначений вимогою про їх усунення, повинен інформувати відповідний орган державного фінансового контролю з поданням завірених копій первинних, розпорядчих та інших документів, що підтверджують усунення порушень (п. 7 ст. 10 Закону про здійснення державного фінансового контролю; п. п. 9 п. 4 Положення про Державну аудиторську службу України; п. 46 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами [23]).

Між тим, як свідчить практика, при винесенні зазначених вимог органи державного фінансового контролю часто обмежуються загальними формулюваннями – зобов'язують суб'єкта господарювання «усунути виявлені порушення законодавства в установленому законом порядку», не конкретизуючи при цьому, які саме дії має здійснити суб'єкт господарювання для усунення виявлених порушень. Як наслідок, залишення цього питання на розсуд суб'єктів господарювання не сприяє належному усуненню допущених ними порушень. Більш того, непоодинокими є випадки, коли неконкретизованість вимог органів державного фінансового контролю стає підставою для подальшого скасування цих вимог в судовому порядку [24–26]. В цьому контексті показовою є правова позиція, викладена в одному з судових рішень, згідно з якою вказано, що спонукання підприємства самостійно визначити на підставі невизначених законодавчих актів, які саме заходи слід вжити для усунення виявлених порушень, може призвести

до нового можливого порушення підприємством чинного законодавства. Зазначене в світлі обов'язкового характеру спірної вимоги в частині корегування роботи підконтрольної установи є порушенням вимог закону в частині змісту вимоги як акту індивідуальної дії. Спірна вимога, як індивідуально-правовий акт, в силу закону обов'язкова до виконання підконтрольною установою, прийнята з порушенням вимог закону щодо її змісту, оскільки є неконкретизованою [26].

Беручи до уваги таку позицію, слід все ж наголосити, що деталізованих відповідним чином положень щодо змісту вимог органів державного фінансового контролю чинне законодавство не встановлює. Тому варіантом врегулювання розглянутої проблеми може стати законодавче закріплення правила, згідно з яким у письмовій вимозі органу державного фінансового контролю про усунення виявлених порушень законодавства мають зазначатись заходи, які повинна вжити підконтрольна установа для усунення таких порушень.

Продовжуючи аналіз, варто відзначити, що у ряді випадків вчинення порушень суб'єктами господарювання державного сектору економіки тією чи іншою мірою обумовлено неналежним виконанням організаційно-господарських повноважень суб'єктами управління об'єктами державної власності, у сфері управління яких ці суб'єкти господарювання перебувають. З урахуванням цього, та зважаючи на потребу залучення суб'єктів управління до усунення виявлених порушень, законодавство передбачає інформування органами державного фінансового контролю відповідних суб'єктів управління (а за необхідності – й інших органів державної влади) про результати проведеного державного фінансового аудиту або ревізії діяльності суб'єктів господарювання. При цьому визначено, що органи управління об'єкта контролю та органи виконавчої влади не пізніше ніж у місячний строк мають поінформувати відповідний орган державного фінансового контролю про розгляд результатів ревізії та вжиті у зв'язку з цим заходи (п. 11 Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання [27]; п. 47 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами).

Разом з тим на практиці суб'єкти управління об'єктами державної власності нерідко не виконують цей обов'язок: не вживають заходів реагування на виявлені порушення й недоліки та залишають звернення органів державного контролю без відповіді. Як наслідок Державна аудиторська служба вимушена додатково звертатися до Кабінету Міністрів України та ініціювати направлення суб'єктам управління об'єктами державної власності спеціальних урядових доручень, частина яких також своєчасно не виконуються [28, 29].

З огляду на таку ситуацію, одним із засобів спонукання зазначених суб'єктів до належного реагування на пропозиції та рекомендації органів державного

фінансового контролю може стати врахування стану виконання відповідних обов'язків цими суб'єктами при проведенні Міністерством економічного розвитку і торгівлі України єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності. Для цього варто передбачити, що інформація про стан реагування суб'єктами управління об'єктами державної власності на пропозиції та рекомендації, надані їм за результатами здійснення державного фінансового контролю, щоквартально подається Державною аудиторською службою України до Мінекономрозвитку та враховується цим Міністерством при оцінці ефективності управління об'єктами державної власності (у зв'язку з чим потрібно також доповнити перелік критеріїв, що застосовуються для такої оцінки [30]). В свою чергу загальна задовільна або негативна оцінка діяльності певного суб'єкта з управління об'єктами державної власності може стати підставою для подальшого вжиття щодо нього відповідних заходів на урядовому рівні, у тому числі для передачі певних державних підприємств у сферу управління іншого суб'єкта (як це передбачено п. 5 Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності [31]).

На основі всього вищевикладеного для удосконалення правового забезпечення державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки можна запропонувати:

уточнення положень щодо кола господарських організацій, які визнаються суб'єктами господарювання державного сектору економіки та діяльність яких підлягає державному фінансовому контролю;

поновлення операційного аудиту щодо діяльності найбільших суб'єктів господарювання державного сектору економіки та визначення такого аудиту як окремої форми державного фінансового контролю, відмінної від державного фінансового аудиту;

закріплення права органів державного фінансового контролю перевіряти відповідність фактичних доходів і витрат суб'єктів господарювання державного сектору економіки показникам, що визначені річними фінансовими планами цих суб'єктів;

встановлення правила, згідно з яким у письмовій вимозі органу державного фінансового контролю про усунення порушень законодавства, виявлених в ході державного фінансового контролю, мають зазначатись заходи, які повинна вжити підконтрольна установа для усунення таких порушень;

врахування при проведенні єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності стану реагування суб'єктами такого управління на пропозиції та рекомендації, надані їм за результатами здійснення державного фінансового контролю.

Реалізація наведених пропозицій потребуватиме: 1) внесення відповідних змін до Закону про здійснення державного фінансового контролю, Господарського кодексу України, підзаконних нормативно-правових актів, що встановлюють порядок проведення державного фінансового аудиту та інспектування, порядок здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критерії визначення ефективності такого управління; 2) затвердження постановою Кабінету Міністрів України Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами операційного аудиту.

Поряд із цим питання щодо забезпечення органами державного фінансового контролю захисту прав і законних інтересів держави у відносинах із суб'єктами господарювання державного сектору економіки мають стати предметом подальших наукових досліджень.

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110. (Із змінами).

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144. (Із змінами).

3. Голоядова Т. О. Правові аспекти функціонування державного фінансового контролю в Україні та необхідність удосконалення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 68–71.

4. Голоядова Т. О. Правове регулювання державного фінансового аудиту в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 55–58.

5. Губанова Т. О. Правове забезпечення державного фінансового контролю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Каб. Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. К., 2013. 20 с.

6. Костюк А. В. Організаційно-правові засади державного фінансового контролю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Міжнар. ун-т бізнесу і права. Херсон, 2012. 21 с.

7. Панькевич В., Сідак С. Правове регулювання діяльності Державної аудиторської служби України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 75–84.

8. Кривцова Т. О., Владімірова Н. П. Сутність державного фінансового контролю в контексті забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3837>

9. Жадан Т. А. Економічна сутність та зміст поняття «державний фінансовий контроль». *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 161–168.

10. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. *Офіційний вісник України*. 2016. № 12. Ст. 506. (Із змінами).

11. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89. (Із змінами).

12. Віхров О. П. Організаційно-господарські зобов'язання з контролю (нагляду) за господарською діяльністю. *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. 2011. № 1. С. 77–82.

13. Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Київ. 2015. 36 с.

14. Постанова Верховного Суду від 2 жовтня 2018 р. у справі № 2а-18853/10/2670. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76906087>

15. Проект Закону про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю (реєстр. № 9086 від 17 вересня 2018 р.). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64601

16. Захарченко А. М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Донець. нац. ун-т ім. Василя Стуса. Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. Вінниця. 2017. 536 с.

17. Про окремі заходи щодо забезпечення фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання державного сектору економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2014 р. № 214. *Офіційний вісник України*. 2014. № 53. Ст. 1414. (Втратила чинність).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1405-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 533.

19. Звіт про результати роботи Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів та управлінь в областях за 2017 рік. *Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України*. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/132210>

20. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 20 лютого 2018 р. у справі № 820/48/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72516957>

21. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2018 р. у справі № 820/4285/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76380680>

22. Постанова Верховного Суду від 2 жовтня 2018 р. у справі № 820/421/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76905965>

23. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550. *Офіційний вісник України*. 2006. № 215. Ст. 1206. (Із змінами).

24. Постанова Верховного Суду від 24 квітня 2018 р. у справі № 826/3902/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73635083>

25. Постанова Верховного Суду від 18 вересня 2018 р. у справі № 810/667/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76546382>

26. Постанова Верховного Суду від 11 жовтня 2018 р. у справі № 821/1342/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77086275>

27. Питання проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 р. № 361. *Офіційний вісник України*. 2006. № 13. Ст. 868. (Із змінами).

28. Про неналежне реагування за результатами державного фінансового контролю: Лист Державної аудиторської служби України від 16 січня 2017 р. № 02-12/44. *Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України*. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/134124>

29. Інформація про невжиття керівництвом ДП «Укрспирт» заходів щодо усунення виявлених недоліків. *Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України*. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/137062>

30. Про затвердження Методичних рекомендацій застосування критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15 березня 2013 р. № 253 (Із змінами). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0253731-13>

31. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2007 р. № 832. *Офіційний вісник України*. 2007. № 45. Ст. 1839. (Із змінами).

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.5

УДК 349.42

Ю. М. Павлюченко

в. о. завідувача кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

К. О. Савчук

студентка юридичного факультету
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ГЕНЕТИЧНО МОДИФІКОВАНИМИ ОРГАНІЗМАМИ

Ключові слова: генна інженерія, біотехнологія, генетично модифіковані організми, генетично модифіковані продукти, маркування, біологічна безпека, генетична безпека.

На сьогоднішній день розроблення та впровадження новітніх біотехнологій належать до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності як в Україні, так і в зарубіжних країнах. Однією з потужних складових біотехнологічної діяльності є генна інженерія, продуктами якої виступають трансгенні й генетично модифіковані організми (далі – ГМО). Їх всебічне впровадження, виробництво товарів за допомогою генної інженерії, поява товарів з ГМО на споживчих ринках зумовлюють необхідність вивчення безпеки використання результатів генної інжене-

рії, можливість застосування ГМО як інструментів подолання світових продовольчих проблем. Поряд із цим виникла потреба правового регулювання суспільних відносин, предметом яких виступають продукти з вмістом ГМО.

Наразі можна виокремити міжнародний та національний рівні нормативно-правового регулювання поведження з ГМО, проте постає питання достатності регулювання зазначених відносин на національному рівні та його відповідності міжнародним засадам.

Проблемні аспекти правового регулювання суспільних відносин, предметом яких виступають продукти з вмістом ГМО, досліджували С. І. Бугера, О. І. Менів та інші вчені-правники. Разом з тим питання відповідності національного рівня нормативно-правового регулювання поведження з ГМО законодавству ЄС потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає у встановленні відповідності національного законодавства сучасному стану міжнародного правового регулювання поведження з генетично модифікованими організмами.

На міжнародному рівні поведження з ГМО регулює один з основних міжнародних документів у цій галузі – Картахенський протокол про біобезпеку від 29 січня 2000 р. до Конвенції ООН про біологічне різноманіття, який набрав чинності 11 вересня 2003 р., і стороною якого є Україна. Цей Протокол встановлює потенційні ризики та пріоритетність принципу перестороги щодо ГМО, визначає сферу відповідальності за порушення норм поведження з ГМО [1]. Особливу увагу у ньому приділено транскордонному переміщенню таких об'єктів. Аналізуючи Картахенський протокол, можна зробити висновок, що міжнародне законодавство обмежує розповсюдження ГМО та передбачає необхідність інформування споживача про наявність ГМО у тій чи іншій продукції. У країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) трансграничне переміщення ГМО при вирощуванні сільгосппродукції рослинного походження може бути обмежене, оскільки визначено, що країни – члени ЄС можуть вжити заходи захисту своєї території від ГМО за передбаченою процедурою. Для України, як сторони Картахенського протоколу, актуальним є регулювання питання надання інформації щодо транскордонного переміщення ГМО згідно з його нормами.

У Конвенції ООН з охорони біологічного різноманіття вперше на міжнародному рівні проголошено необхідність обережного ставлення до живих видозмінених організмів, отриманих у результаті біотехнології з метою забезпечення належного рівня захисту щодо безпечної передачі, оброблення й використання живих змінених організмів, отриманих за сучасною біотехнологією, які можуть несприятливо впливати на збереження і стале застосування біологічного різноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини [1].

На рівні законодавства ЄС закріплено поняття ГМО. Так, його загальна дефініція наведена у статті 2 Директиви Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. про навмисний випуск у навколишнє середовище ГМО: генетично модифікований організм – це організм (за винятком людини), у якому генетичний матеріал змінено у спосіб, неможливий у природних умовах у процесі парування й (або) природної рекомбінації [2].

Правила поводження з ГМО встановлює Директива Європейського парламенту й Ради Європи 2002/178/ЄС про визначення загальних принципів і вимог харчового кодексу (Кодекс Аліментаріус), установлення заходів і створення органів з контролю за дотриманням безпечності продуктів харчування [3]. Саме цей правовий документ передбачає створення EFSA – Європейського органу з безпечності харчових продуктів, який перш за все повинен надавати науково-консультативну інформацію про можливі ризики щодо безпечності харчових продуктів і кормів. Кодекс Аліментаріус належить до міжнародних документів з питань, що стосуються ГМО, він ухвалює науково обґрунтовані основні напрями досліджень впливу продуктів харчування біотехнологічного походження на здоров'я людини й містить стандарти безпеки таких продуктів [3]. Стаття 14 Директиви (2002/178/ЄС) встановлює, що у визначенні, чи є той чи інший харчовий продукт шкідливим для здоров'я, необхідно приділяти увагу ймовірності безпосередньої короточасної чи тривалої дії цього продукту на здоров'я не тільки споживача, а й на наступні покоління [3].

Також слід відмітити, що на міжнародному рівні врегульовано питання державного контролю щодо поводження з ГМО та питання утилізації, знищення та знешкодження ГМО.

Окрему увагу у міжнародних нормативно-правових актах зосереджено на маркуванні продуктів, які містять ГМО. Статті 12 і 24 Директиви (2002/178/ЄС) вимагають, що всі продукти, які містять ГМО або які отримані на їх основі, обов'язково належить маркувати. З урахуванням вимог Директиви 2001/18/ЄС, зазначається, що положення про маркування не стосується харчових продуктів чи кормів, у яких є речовини, що містять ГМО у пропорції, яка не перевищує 0,9 %, якщо така присутність є випадковою або уникнути якої технічно неможливо. Директива Європейського Парламенту й Ради 2009/41/ЄС від 6 травня 2009 р. закріплює положення про обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі [4].

Важливими є положення Орхуської Конвенції «Про доступ до інформації» від 25 червня 1998 р., зокрема, у частині доступу до екологічної інформації щодо біологічного різноманіття та його компонентів, включаючи генетично модифіковані організми [5].

Законодавство ЄС щодо етикетування й маркування сільськогосподарської продукції є доволі розвиненим і представлено такими актами:

Директива 2000/13/ЄС Європейського парламенту й Ради від 20 березня 2000 р. щодо узгодження правових інструкцій країн-членів про етикетування й оформлення харчових продуктів, а також їх реклами;

Директива 2003/89/ЄС Європейського парламенту й Ради від 10 листопада 2003 р. щодо змін у Директиві 2000/13/ЄС стосовно інформації про складники, що містяться у продуктах харчування;

Директива 90/496/ЄС Європейського парламенту й Ради від 24 вересня 1990 р. про маркування харчової цінності продуктів харчування;

Директива 2003/120/ЄС Комісії від 5 грудня 2003 р. щодо Директиви 90/496/ЄС про харчування;

Постанова 1760/2000 Європейського парламенту й Ради від 17 липня 2000 р. щодо впровадження системи маркування і реєстрації великої рогатої худоби і про етикетування яловичини і продуктів з неї, а також щодо скасування постанови Ради № 820/97 та ін. [6, с. 56].

Вирішальне значення в аспекті питань, що розглядаються, має Регламент 1830/2003 Європейського парламенту й Ради від 22 вересня 2003 р. щодо відстеження й маркування ГМО і відстеження продуктів харчування й кормів, вироблених з ГМО, згідно з яким оператори повинні зазначати на продукції слова «Цей продукт містить генетично модифіковані організми» або «Цей продукт містить генетично модифікований(і) (найменування організму(ів))». Для фасованих товарів (в упаковках) ці слова повинні стояти на етикетці; для продуктів насипом – у супроводжуючих документах. Таке маркування є необхідним, тільки якщо вміст ненавмисних або технічно неминучих слідів дозволених ГМО перевищує граничний критерій – 0,9 % [7, с. 130]. Маркування здійснюється виробниками продукції, які мають розробити відповідні процедури відстеження ГМО у продукції й забезпечити зберігання інформації про їх наявність чи відсутність протягом 5-ти років [8].

В Україні також сформована нормативно-правова база щодо створення, випробування, транспортування та використання ГМО.

Статтею 50 Конституції України встановлено, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на поширення останньої. Така інформація ніким не може бути засекречена [9].

Наведене положення має важливу роль для забезпечення загальнодоступності інформації щодо застосування ГМО та щодо заходів дотримання біологічної та генетичної безпеки.

Законодавство України містить визначення поняття ГМО, яке є ширшим за європейське. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» генетично модифікований організм (живий змінений організм) – будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме:

рекомбінованими методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження;

методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції;

злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин [10].

У національному законодавстві приділено увагу питанням інформування про вміст ГМО у продуктах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» визначається, що інформація про продукцію повинна містити позначку про наявність або відсутність у складі продуктів харчування ГМ-компонентів [11].

Маркування продукції здійснюється шляхом її етикетування. Приписи щодо розміщення на етикетці інформації про наявність чи відсутність у харчовому продукті ГМО, що відображається на його етикетці написом «з ГМО» чи «без ГМО» закріплено у ст. 39 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12].

Деякі науковці зазначають, що положення про маркування харчових продуктів необхідно додати безпосередньо до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», оскільки закони мають більшу правову силу порівняно з підзаконними актами. Можна погодитись з пропозицією С. Бугери щодо розробки спеціалізованого нормативно-правового акту, який би системно регламентував відносини з використання ГМО для виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі щодо інформаційно-правового забезпечення споживачів стосовно її якості [13, с. 92].

Також на національному рівні потребують більшої конкретики форми та методи державного контролю за поводженням з ГМО, зокрема запровадження дієвої системи та процедур контролю за відповідністю вмісту ГМО. З метою завершеності контрольних процедур та підвищення їх дієвості потрібно розробити та закріпити самостійний порядок утилізації, знищення та знешкодження облікового матеріалу ГМО.

Окремого вирішення вимагає питання маркування насіннєвого матеріалу, який використовується у сільськогосподарському виробництві. Законом України «Про насіння і садивний матеріал» встановлено, що дія цього Закону не поширюється на обіг насіння і садивного матеріалу ГМО, що регулюється спеціальним законодавством [14]. Відповідно, існує потреба в приписах не тільки про обіг такої продукції, а й щодо її обов'язкового маркування на вміст ГМО. В іншому разі відсутність маркування не дозволить у майбутньому відстежити наявність ГМО у виробленій продукції. При цьому маркування продукції з ГМО повинно повністю відповідати практиці ЄС.

Заслуговує на увагу приклад Іспанії, де у фермерів є обов'язок протягом п'яти років зберігати на упаковці насіння маркування, яке вказує на генетичну модифікацію. Фермери повинні письмово повідомляти про наявність ГМО особам, яким продається, передається або поставляється вирощена сільгоспкультура, про різновид, форму генетичної модифікації й указувати унікальний (власний) ідентифікаційний код. Обов'язок маркувати присутність ГМО у традиційному насінні існує також у Великобританії [7].

Виходячи з вищенаведеного, можна запропонувати додати до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» подібні приписи щодо обов'язкового маркування насіння, яке містить ГМО. Пропозиція впливає з того, що в Україні заборонено обіг харчових продуктів, які містять ГМО або отримані з їх використанням, до проведення їх державної реєстрації. Відповідна заборона міститься у п. 6 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

Найбільш високий ступінь відповідності міжнародному і європейському законодавству у цій сфері має Закон України «Про дитяче харчування». Відповідно до цього Закону сировина, яка застосовується у виробництві продуктів дитячого харчування, не повинна містити ГМО (ч. 6 ст. 8); забороняється обіг дитячого харчування, якщо воно вироблене з сировини, що була одержана з ГМО та / або містила ГМО (п. 3 ч. 3 ст. 10) [15].

Цей Закон висуває особливі вимоги до сировини, яка використовується для дитячого харчування. Зокрема, передбачено, що у виробництві останнього застосовується сировина, що виробляється переважно у спеціальних сировинних зонах (ст. 8 Закону). Порядок надання статусу такої зони й загальні вимоги до неї вста-

новлює Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Порядком надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, затвердженим постановою КМУ від 3 жовтня 2007 р. № 1195, визначено, що в такій зоні серед іншого забороняється вирощувати й застосовувати ГМО рослинного і тваринного походження (п. 4) [16].

Поряд із названими законами вимоги щодо поводження з ГМО закріплено, зокрема, такими постановами КМУ:

1. «Про затвердження Порядку державної реєстрації косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням» від 18 лютого 2009 р. № 114. Згідно з цим Порядком таку реєстрацію здійснює МОЗ України безоплатно на 5-річний строк шляхом внесення продукції до Державного реєстру косметичних та лікарських засобів, що містять ГМО або отримані з їх використанням [17].

2. «Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів у відкритій системі» від 2 квітня 2009 р. № 308, якою встановлено, що такий дозвіл видається безоплатно юридичним і фізичним особам, діяльність яких пов'язана з поводженням з ГМО, одноразово на апробацію (випробування) кожного ГМО з урахуванням висновків державної екологічної й державної санітарно-епідеміологічної експертизи [18]. Дозвіл видається після проведення розробником дослідження безпечності ГМО для здоров'я людини й довкілля. Документ діє протягом строку проведення державної апробації (випробування) ГМО, але не більше 5-ти років. Порядок видачі дозволу на транзитне переміщення незареєстрованих в Україні генетично модифікованих організмів затверджено постановою КМУ від 28 квітня 2009 р.

3. «Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг» від 13 травня 2009 р. № 468, у першій редакції якої встановлювався граничний вміст ГМО в розмірі 0,1 %, який згодом було збільшено до 0,9 % [19]. На думку В. С. Кайдашова, це пояснюється тим, що граничний вміст ГМО у розмірі 0,9 % встановлено в ЄС та інших країнах, які є контрагентами України в торгівлі сільгосппродукцією, що необхідно для нормального експорту й імпорту останньої. Отже, у даний час п. 3 зазначеного Порядку встановлено, що етикетування харчових продуктів, які містять ГМО обсягом понад 0,9 % або вироблені із сільгосппродукції, у якій вміст ГМО становить понад 0,9 %, має проводити їх виробник (постачальник) з констатацією на етикетці відповідної інформації.

4. «Деякі питання проведення апробації (випробування) та реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин» від 23 липня 2009 р. № 808. Згідно з Порядком проведення державної апробації (випробу-

вання) генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі, затвердженим названою постановою, ця процедура полягає у здійсненні випробування з метою встановлення їх впливу на: (а) збільшення ареалу рослин дикорослих і засмічення ними посівів культурних унаслідок неконтрольованого розмноження; (б) джерела інфекцій, що спричиняють виникнення епіфітотії; (в) продукування специфічних речовин у вегетативних і генеративних органах рослин, які стимулюють розмноження шкідників, що створює умови для виникнення епізоотії. Об'єктом державного випробування ГМО є конкретно визначений сорт сільгоспрослини (її частини або насіння), який вважається придатним для відтворення цілісних рослин [20].

Викладене дозволяє зробити висновок, що законодавча практика ЄС щодо поводження з ГМО є фундаментальним чинником у процесі вироблення універсальних міжнародних правових стандартів у цій сфері і орієнтиром для розвитку національного законодавства. Закони України, попри свою значимість у механізмі правового регулювання, заклали лише загальні засади поводження з ГМО, конкретизація яких відбувається на підзаконному рівні.

Забезпечення відповідності національного законодавства сучасному стану міжнародного правового регулювання потребує удосконалення правового регулювання поводження з ГМО за такими напрямками:

1. Розробка і закріплення порядку утилізації, знищення та знешкодження облікового матеріалу ГМО.

2. Врегулювання надання інформації щодо транскордонного переміщення ГМО згідно з нормами Картахенського протоколу про біобезпеку від 29 січня 2000 р. до Конвенції ООН про біологічне різноманіття.

3. Конкретизація форм та методів державного контролю за поводженням з ГМО, встановлення системи та процедури контролю за відповідністю вмісту ГМО та встановлених вимог маркування.

1. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935

2. Директива 2001/18/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи про навмисний випуск у навколишнє середовище ГМО від 12 березня 2001 р. URL: <http://www.biocert.ru/content/files/2001-18-EC.pdf>

3. Директива 2002/178/ЄС Європейського парламенту й Ради Європи про визначення загальних принципів і вимог харчового кодексу (Кодекс Аліментаріус) від 18 лютого 2002 р. *Official Journal*. 2002. L 60. P. 70–80. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2002.060.01.0070.01.ENG&toc=OJ:L:2002:060:TOC

4. Директива 2009/41/ЄС Європейського Парламенту й Ради Європи від 6 травня 2009 р. *Official Journal*. 2009. L 125. P. 75. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2009.125.01.0075.01.ENG&toc=OJ:L:2009:125:TOC

5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. Ст. 12.
6. Бугера С. І. Правове регулювання якості сільськогосподарської продукції: міжнародний досвід. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С. 54–59.
7. Менів О. І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 23 с.
8. Grossman Margaret Rosso. European Community Legislation for Traceability and Labeling of Genetically Modified Crops, Food and Feed. *Labeling Genetically Modified Food*. 2007. P. 32–62. URL: http://digitale-objekte.hbz-nrw.de/storage/2008/10/14/file_360/2564162.pdf
9. Конституція України: Основний Закон України від 28 червня 1996 р. № 254-к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
10. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.
11. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379. (Із змінами).
12. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98. (Із змінами).
13. Бугера С. І. Використання генетично модифікованих організмів у сільськогосподарському виробництві: інформаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2011. № 3(3). С. 84–92. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/11bsiipa.pdf>
14. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 р. № 411-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 13. Ст. 92. (Із змінами).
15. Про дитяче харчування: Закон України від 14 вересня 2006 р. № 142-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 44. Ст. 433. (Із змінами).
16. Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195. *Офіційний вісник України*. 2007. № 76. Ст. 48.
17. Про затвердження Порядку державної реєстрації косметичних та лікарських засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2009 р. № 114. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 35.
18. Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів у відкритій системі: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2009 р. № 308. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 72.
19. Про затвердження Порядку етикетування харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або вироблені з їх використанням та вводяться в обіг: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 р. № 468. *Офіційний вісник України*. 2009. № 37. Ст. 17.
20. Деякі питання проведення апробації (випробування) та реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 р. № 808. *Офіційний вісник України*. 2009. № 59. Ст. 154.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.6

УДК 346.12:347.413:347.764

Ю. О. Моїсєєв

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

Ю. П. Уралова

доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

ВИМОГИ ДО ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СТРАХОВИХ БРОКЕРІВ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Ключові слова: ділова репутация, ринок фінансових послуг, страхове посередництво, страхові брокери, суб'єкт господарювання, добра ділова репутация, чинники формування ділової репутации.

В Україні ринок страхового посередництва має ознаки нерозвинутого. Частка страхового ринку, яку обслуговують страхові посередники, складає 4,9 %. В той же час в розвинених країнах ЄС, США та Канаді такий показник становить 95 % [1]. Такий стан зумовлений в тому числі недосконалим правовим забезпеченням належних умов здійснення посередницької діяльності у сфері страхування, які безпосередньо впливають на формування ринку страхового посередництва. Так, відсутність у законодавстві встановлених чітких умов здійснення посередницької діяльності у сфері страхування, зокрема щодо ділової репутации страхового посередника, неузгодженість положень національного законодавства із законодавством ЄС стосовно вимог, що висуваються до визначення ділової репутации на ринках фінансових послуг, в тому числі і до страхових посередників знижують ефективність функціонування сучасної правової і економічної моделі взаємодії страхових посередників та інших учасників страхового ринку.

Тому важливого значення набуває визначення вимог до ділової репутации страхових брокерів і чинників, що її формують, оскільки це безпосередньо впливає на результати діяльності страхового посередника, якість наданих посередницьких послуг у сфері страхування, конкурентоспроможність на ринку фінансових послуг, збільшення попиту на страхові послуги, відновлення довіри до страхових

посередників, що дозволить суб'єктам посередницької діяльності у сфері страхування вимагати недоторканості ділової репутації, здійснювати дії щодо її захисту і охорони, можливості оцінки вартості такого нематеріального активу.

Питання ділової репутації, в тому числі ділової репутації суб'єктів господарювання, досліджували С. А. Беляцькін, М. К. Галянтич, Г. В. Єрмоєнко, Я. О. Завоюра, Ю. О. Заїка, Т. Карнаух, І. Ф. Коваль, Л. О. Красавчикова, В. Лапіцький, В. В. Луць, В. П. Палюк, П. М. Рабінович, А. Стародубцев та інші науковці. Проте ці дослідження не стосувалися особливостей ділової репутації саме страхових брокерів і чинників, які впливають на її формування.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій щодо встановлення вимог до ділової репутації страхових брокерів і чинників її формування в контексті умов здійснення посередницької діяльності у сфері страхування.

Аналіз національного законодавства і законодавства ЄС щодо посередницької діяльності у сфері страхування дає підстави констатувати, що окрім загальних умов, додержання яких є необхідним для здійснення будь-якого виду господарської діяльності, стосовно посередницької діяльності у сфері страхування встановлено і спеціальні умови. При цьому однією з таких спеціальних умов є вимоги до ділової репутації страхового посередника.

Така умова прямо не закріплена в національному законодавстві, але на рівні підзаконних нормативних актів, таких як Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затверджене постановою Кабінету Міністрів України 18 грудня 1996 р. № 1523 [2], Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 травня 2004 р. № 736 [3] можна відстежити певні чинники, які мають відношення до ділової репутації страхового посередника.

На відміну від національного законодавства умова щодо ділової репутації прямо закріплена у законодавстві ЄС. Так, у ст. 4(2) Директиви № 2002/92/ЄС про страхове посередництво передбачено, що страхові посередники та посередники у перестрахованні повинні мати добру репутацію. Як мінімум, це має бути відсутність притягнення до кримінальної відповідальності у минулому або те, що є національним еквівалентом цьому, за скоєння серйозних злочинів проти власності, чи інших злочинів щодо фінансової діяльності, а також відсутність оголошення банкрутом, якщо тільки їх не було реабілітовано відповідно до національного законодавства. При цьому держави-члени можуть дозволити страховим компаніям здійснювати перевірку доброї репутації страхових посередників. Також держави-члени повинні забезпечити відповідність цій вимозі управлінського

складу таких суб'єктів господарювання та всього персоналу, безпосередньо задіяного у страховому посередництві чи посередництві у перестрахованні [4].

Також у ст. 10(3) Директиви (ЄС) 2016/97 про реалізацію страхових продуктів (в новій редакції) зазначено, що фізичні особи, які працюють у страховій або перестраховальній компанії або у компанії, що є страховим або перестраховальним посередником, які займаються реалізацією страхових або перестраховальних продуктів, повинні мати належну репутацію. Як мінімум, вони повинні відповідати вимогам щодо відсутності фактів притягнення до відповідальності або відповідати будь-яким іншим аналогічним вимогам згідно з національним законодавством стосовно відповідальності за серйозні кримінальні правопорушення, що пов'язані з майновими або іншими злочинами у сфері фінансової діяльності, та щодо того, що їх раніше не було визнано банкрутами, якщо їх не було реабілітовано згідно з національним законодавством [5].

Відповідно до євроінтеграційних зобов'язань України, що зазначені в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), існує необхідність наближення вітчизняного законодавства до законодавства Європейського союзу (ЄС) щодо питань фінансових послуг у сфері страхування, включаючи послуги страхових посередників [6]. Враховуючи такі зобов'язання, доцільно уточнити чинники, що впливають на формування доброї ділової репутації страхового брокера як суб'єкта господарювання.

Рівень правового регулювання зазначених відносин у вітчизняному законодавстві не відповідає основним стандартам, дотримання яких вимагає Європейське Співтовариство. У законодавстві України відсутній єдиний підхід до визначення ділової репутації; в різних нормативно-правових актах застосовуються різні ознаки, що складають таке визначення, а також відрізняються за своїм змістом, в т. ч. і щодо самого поняття – «добра ділова репутація», «бездоганна ділова репутація», «належна ділова репутація», «відповідна ділова репутація», «позитивна ділова репутація» і т. д.

Зокрема, Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначає ділову репутацію як сукупність документально підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її господарської та / або професійної діяльності вимогам законодавства, а для фізичної особи – також про належний рівень професійних здібностей та управлінського досвіду, а також відсутність в особи судимості за корисливими злочинами і за злочинами у сфері господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку (п. 26 ч. 1 ст. 1). При цьому відповідно до ч. 3 ст. 7 цього Закону фінансова установа може розпочати надання фінансо-

вих послуг лише якщо професійні якості та ділова репутація персоналу відповідають встановленим законом вимогам [7].

У статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що ділова репутація – це відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи [8].

Відповідно до абз. 2 п. 2 Порядку погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі, затвердженого розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 04.12.2012 р. № 2531, ділова репутація – сукупність документально підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про відповідність її господарської та / або професійної діяльності вимогам законодавства, а для фізичної особи – також про належний рівень професійних здібностей та управлінського досвіду, а також відсутність в особі судимості за корисливі злочини і за злочини у сфері господарської діяльності, не знятої або не погашеної в установленому законом порядку [9].

У главі 2 Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306 перераховано ознаки відсутності бездоганної ділової репутації юридичної особи (п. 14). Серед цих ознак – «відсутність бездоганної ділової репутації у члена виконавчого органу чи ради юридичної особи; відсутність бездоганної ділової репутації в особі, яка є контролером юридичної особи; наявність фактів невиконання особою протягом останніх п'яти років узятих на себе зобов'язань щодо забезпечення внесення коштів для капіталізації банку; порушення (невиконання або неналежне виконання) зобов'язання фінансового характеру, сума якого перевищує 300 тисяч гривень (або еквівалент цієї суми в іноземній валюті), а строк порушення перевищує 90 календарних днів, щодо будь-якого банку або іншої юридичної чи фізичної особи протягом останніх трьох років; неналежне виконання обов'язків як платника податків і зборів; те, що особа була власником істотної участі в банку...». При цьому передбачено застереження, що визначення Національним банком України ділової репутації особи здійснюється в передбачених Законом та цим Положенням випадках та не є визначенням ділової репутації особи відповідно до цивільного законодавства України [10].

Взагалі у сфері господарювання термін «ділова репутація» має широке значення та використовується і в інших нормативно-правових актах, в тому числі Господарському та Податковому кодексах України.

Семантичні ознаки слів «добрий», «бездоганний», «належний», «позитивний» свідчать, що вони мають різні смислові відтінки і ознаки. Так, у Великому тлумачному словнику української мови слово «добрий» визначено таким чином: який має позитивні якості або властивості, що відповідають поставленим вимогам, задовольняють їх; дотримання певних норм, традицій у поведінці та обдуманість у діях і вчинках; який має належні знання і навички для виконання чогонебудь; досвідчений; який подобається, схвалюється; вартий наслідування. Там же слово «бездоганний» – це який не заслуговує ніякої догани; позбавлений будь-яких недоліків. Слово «належний» означає – потрібний, необхідний, відповідний [11, с. 189, 332, 877]. Вбачається, що більш широке охоплення змісту поняття ділової репутації має саме категорія «добрий, добра». Якщо розглянути ознаки ділової репутації, що зазначені у згаданих вище нормах законодавства ЄС і України, можна дійти висновку, що прикметник «добра» можна застосовувати в контексті «ділової репутації» саме до суб'єкта господарювання, тоді як прикметники «бездоганна», «належна» вживаються щодо оцінки ділової репутації фізичної особи, наприклад, керівника страхового брокера.

Директива № 2002/92/ЄС про страхове посередництво та Директива 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄЕС застосовують саме поняття «доброї ділової репутації» [4; 12].

З урахуванням цього, а також вимог ст. 3 Додатку XVII до Угоди про асоціацію щодо транспонування законодавчих актів ЄС до національного законодавства [13], доцільно в положеннях національного законодавства щодо ділової репутації суб'єктів господарювання у сфері фінансових послуг оперувати прикметником «добра».

Науковці, які розглядають ознаки ділової репутації у широкому розумінні, зазначають, що чинниками, які впливають на її формування, є професійні якості будь-якого учасника ділової комунікації. Зокрема, Л. О. Красавчикова зазначає, що ділова репутація – це певна суспільна думка, яка склалася про професійну, виробничу, торгову, комерційну, посередницьку та будь-яку іншу, в тому числі й підприємницьку, діяльність юридичної особи [14, с. 43].

На думку М. К. Галянтича, ділова репутація – це загальна думка про окрему особу, групу або колектив людей, що склалася на підставі оцінки якості продукції, роботи, вчинків, переваг і недоліків будь-якої особи [15, с. 98].

І. Ю. Лучка запропонував надати дефініцію ділової репутації, вказавши, що до її змісту входять позначення, рекламні матеріали, упаковки, зовнішній вигляд виробу, ім'я товару, комерційне (фірмове) найменування, торговельна марка (знак для товарів і послуг), оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інші позначення суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх, що

призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання; зовнішній вигляд виробу, а також кращі управлінські якості, нові технології. Автор пропонує дане визначення включити у Господарський кодекс як самостійний правовий інститут, що надасть можливість повністю відтворити сутність його призначення [16, с. 115].

І. Ф. Коваль зазначає, що за своєю правовою природою діловій репутації суб'єктів господарювання притаманні такі ознаки: 1) нематеріальний, невідчужуваний характер; поряд із цим ділова репутація впливає на майнове становище суб'єкта господарювання, забезпечуючи стабільний дохід або, навпаки, послабляючи його економічні позиції; 2) властива суб'єкту господарювання з моменту його створення і протягом всього існування; 3) індивідуалізуючий характер, що виявляється у відображенні своєрідності кожного виробника та виокремленні його серед інших учасників господарського обігу; 4) динамічність, рухливий характер, оскільки в ході здійснення суб'єктом господарювання своєї діяльності ділова репутація постійно піддається змінам у позитивний чи негативний бік [17, с. 7].

В Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин (п. 4) [18].

Щодо змісту ділової репутації слушною є позиція А. Стародубцева, який зазначає, що порівнюючи ділову репутацію юридичної і фізичної осіб, можна виділити спільні і відмінні ознаки. Спільним у діловій репутації фізичних та юридичних осіб є їх мета, а саме: покращення свого сприйняття іншими учасниками суспільних відносин. Ділова репутація фізичної і юридичної особи носить нематеріальний характер. Також ділова репутація і фізичної, і юридичної особи може бути як позитивною, так і негативною. Попри подібність цих двох категорій між ними існує ряд відмінностей, а саме: ділова репутація юридичної особи налічує велику кількість елементів, до яких входять як здобутки і досягнення самої юридичної особи, так і ділова репутація фізичних осіб (працівників і керівників підприємства). Ділова ж репутація фізичної особи залежить від зусиль та волі цієї особи і включає лише власні досягнення та здобутки. Ділова репутація юридичної особи, крім того, що може бути позитивною або негативною, доволі часто виражена у грошовому еквіваленті. Ділова репутація юридичної особи може бути передана іншій юридичній особі, тоді як ділова репутація фізичної особи невід'ємна від конкретної людини [19, с. 99].

Виходячи з вищезазначених дослідниками ознак та / або змістовних складових ділової репутації суб'єктів господарювання доцільно ділову репутацію страхового брокера розглядати саме як ділову репутацію суб'єкта господарювання, де в її зміст буде вміщено також і чинники, що формують ділову репутацію керівника / учасника страхового брокера.

Слід також взяти до уваги, що чинники, які формують добру ділову репутацію страхового брокера специфічні, тому що: 1) діяльність страхового брокера здійснюється на ринку фінансових послуг; 2) вони встановлюються через призму складної правової конструкції посередницької послуги у сфері страхування; 3) існують особливості правового регулювання при здійсненні фінансової послуги і її змістовна специфіка; 4) здійснення діяльності страхового брокера відбувається в умовах значних обмежень з боку державного регулятора таких відносин.

Враховуючи особливості здійснення посередницької діяльності страховими брокерами, до чинників, що формують добру ділову репутацію страхового брокера, доцільно віднести такі: 1) обсяг матеріальних активів (фінансовий стан); 2) наявність та оцінка нематеріальних активів; 3) рейтинг фінансової надійності (стійкості), що відповідає вимогам, встановленим Уповноваженим органом; 4) виконання зобов'язань перед контрагентами; 5) участь у співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, а також співпраця із Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); 6) здійснення діяльності відповідно до вимог, встановлених Законом «Про страхування» та / або нормативно-правовими актами Уповноваженого органу; 7) керівник страхового брокера повинен мати бездоганну репутацію, а саме: 7.1) в установленому законодавством порядку не позбавлений права займати певні посади або займатися певною діяльністю; 7.2) не має непогашеної або незнятої в установленому законом порядку судимості за умисні злочини, злочини у сфері господарської та службової діяльності; 7.3) не є керівником, головним бухгалтером або власником істотної участі у фінансовій установі не менше шести місяців протягом одного року, що передують прийняттю рішення відповідним державним органом про застосування заходу впливу у вигляді: відкликання / анулювання всіх ліцензій у фінансовій установі; відсторонення керівництва від управління фінансовою установою та призначення тимчасової адміністрації у фінансовій установі у разі встановлення порушень фінансовою установою законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність з надання фінансових послуг; 7.4) не є керівником, головним бухгалтером або власником істотної участі у фінансовій установі не менше шести місяців, якщо таку фінансову установу в цей період або протягом одного року після цього було визнано банкрутом та / або піддано процедурі примусової ліквідації; 7.5) не включений до переліку осіб,

пов'язаних із терористичною діяльністю або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, в установленому законодавством порядку.

Також доцільно закріпити в Законі України «Про страхування» вимогу про наявність доброї ділової репутації страхового посередника як одну зі спеціальних умов здійснення посередницької діяльності у сфері страхування, і встановити зазначені вище чинники, що впливають на формування доброї ділової репутації страхового брокера.

Закріплення наведених положень у законодавстві надасть визначеності суб'єктам посередницької діяльності у сфері страхування в питаннях дотримання вимог до їх ділової репутації, застосування господарсько-правової відповідальності за завдану діловій репутації немайнову шкоду.

-
1. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <http://www.dfp.gov.ua/1060.html>
 2. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р. № 1523. *Урядовий кур'єр*. 1997. 21 січня.
 3. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів: розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 травня 2004 р. № 736. *Офіційний вісник України*. 2004. № 26. Ст. 116.
 4. Про страхове посередництво: Директива Європейського парламенту і Ради ЄС № 2002/92/ЄС від 9 грудня 2002 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a80
 5. Про реалізацію страхових продуктів (в новій редакції): Директива (ЄС) 2016/97 від 20 січня 2016 р. *Офіційний журнал Європейського Союзу*. 2016. 2.2. URL: <https://nfp.gov.ua/files/ sektor>
 6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011
 7. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1. (Із змінами).
 8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30. (Із змінами).
 9. Про затвердження Порядку погодження набуття або збільшення істотної участі у фінансовій установі: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 4 грудня 2012 № 2531. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2190-12>
 10. Про затвердження деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 8 вересня 2011 р. № 306. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11>
 11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

12. Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄС та 83/349/ЄС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄС від 17 травня 2006 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_844

13. Додаток XVII до Угоди про асоціацію щодо наближення і транспонування законодавчих актів ЄС до національного законодавства. *Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/17_Annexes.pdf

14. Красавчикова Л. О. Компенсация морального вреда субъектам экономической деятельности в случаях причинения вреда их деловой репутации. *Академический юридический журнал*. 2001. № 2. С. 41–46.

15. Галянтич М. Захист ділової репутації: цивільно-правові проблеми. *Право України*. 2001. № 1. С. 97–100.

16. Лучка І. Ю. Сутність ділової репутації стосовно суб'єктів господарювання. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 52(1). С. 110–117.

17. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2005. 20 с.

18. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 3. С. 7.

19. Стародубцев А. Теоретико-правові засади визначення поняття «ділова репутація». *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 92–102.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.7

УДК: 349.412.4

О. С. Панасюк

аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ЩОДО ВИДІВ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ СТОРІН ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ

Ключові слова: суб'єктивні права, інтерес, договір оренди землі, права та інтереси орендаря, права та інтереси орендодавця.

Ринок оренди землі в Україні демонструє позитивну динаміку протягом тривалого періоду. Відповідно до звітної інформації Держгеокадастру України лише за 2017 рік кількість реалізованих на аукціоні прав оренди земельних ділянок державної та комунальної власності збільшилася майже на третину [1; 2]. При

цьому у тому ж періоді зросла кількість рішень судів усіх інстанцій по спорам між сторонами договорів оренди землі (з 61 862 рішень у 2016 р. до 67 424 рішень у 2017 р.) [3]. Наведені статистичні дані, з одного боку, дозволяють дійти висновку щодо затребуваності орендної форми землекористування, з іншого – свідчать про необхідність забезпечення належного захисту суб'єктивних прав, який враховує як формально-юридичні аспекти орендних відносин, так й інтереси сторін договору оренди землі. Разом з тим аналіз практики таких відносин вказує на наявність проблем, пов'язаних з переліком тих прав орендаря та орендодавця у договорі оренди, що підлягають захисту.

Питання видів суб'єктивних прав та їх співвідношення з інтересами не є новим у науковій літературі. Фундаментальні дослідження цієї проблематики здійснювалися представниками юридичної та економічної науки (С. С. Алексєєв, М. Вольф, Л. Еннекцерус, Г. Л. Знаменський, Р. Ієринг, Т. Кіпп, Р. Рикардо, А. Сміт та ін.), що мають відношення і до земельних відносин. Але зміна зовнішніх факторів, які впливають на розвиток відносин на земельному ринку (підвищення рівня конкуренції як серед орендарів, так і орендодавців, поява нових технологій у сфері сільського господарства, переоцінка ролі договору у регулюванні орендних відносин тощо) вимагає уточнення існуючих теоретичних положень.

Метою цієї статті є обґрунтування виокремлення та збалансування суб'єктивних прав сторін договору оренди землі за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів.

У юридичній літературі досить тривалий час активно дискутується питання щодо взаємозв'язку між інтересом та суб'єктивними правами. Позиції дослідників коливаються від відстоювання максимальної близькості цих категорій (Р. Ієринг та прихильники його концепції інтересу) до обґрунтування різниці їх правової природи та навіть протиставлення (Л. Еннекцерус, Т. Кіпп, М. Вольф та ін.) [4, с. 437–439, 486–492; 5, с. 241].

Тлумачення терміну «інтерес» наведено й у Рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18/рп/2004 (у справі № 1-10/2004 про охоронюваний законом інтерес), де зазначено, що в юридичних актах цей термін вживається у значенні самостійного об'єкту правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [6].

Застосування нормативних засобів у сферу суб'єктивного інтересу може мати як позитивний, так і негативний ефект. У першому випадку завдяки нормативному регулюванню створюються правові передумови для збалансування протилежних інтересів сторін (обмеження права орендаря самостійно господарювати на землі відповідно до умов договору оренди (ст. 25 Закону України «Про оренду землі») обов'язком дотримання вимог щодо цільового призначення, екологічної безпеки та ін. (ст. 24 зазначеного Закону). У другому випадку – відбувається

відрив суб'єктивного права від інтересу його носія (право орендаря на зменшення орендної плати у разі погіршення якості земельної ділянки не з його вини (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про оренду землі»), на тлі зосередження його інтересу переважно на якості землі), що як зауважує Г. Л. Знаменський, нівелює цільову спрямованість права [7, с. 155–171].

Разом з цим виникає дилема. З одного боку, недостатнє відображення інтересу у суб'єктивному праві, незалежно від того, чи спрямований він на підтримку орендаря як слабкішої сторони, чи гарантує повноту прав орендодавця як власника земельної ділянки. З іншого боку, повне втілення інтересів орендодавців та орендарів у їх суб'єктивних правах також не є можливим.

Вирішення зазначеної дилеми передбачає розв'язання питання щодо ступеня правового (нормативного) забезпечення інтересів орендарів та орендодавців землі, тобто питання стосовно того, які інтереси кожної зі сторін та до якої межі можуть бути ефективно захищені у рамках правової норми, а у яких випадках застосування нормативного підходу справить гальмуючий вплив на розвиток орендних відносин та доцільним є використання договірної регулювання.

Об'єктивно існуюча різниця у характері інтересів орендодавця та орендаря не надає підстав для визначення універсальної моделі співвідношення нормативного та договірної елементів у правах сторін, з якими пов'язані відповідні інтереси. Тому є доцільним диференційований підхід до вирішення поставленого питання, в основу якого покладено групування прав орендодавця та орендаря за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів.

За обраним критерієм права орендаря та орендодавця умовно можуть бути поділені на: економічні, організаційні та організаційно-економічні.

Економічні права – це права, які спрямовані на задоволення майнових інтересів сторін, що існують впродовж дії договору оренди землі. До цієї категорії належать права на доходи від землі, та пов'язані з ними інтереси, зокрема: (1) орендодавця – на отримання доходу від використання об'єкта власності у вигляді орендної плати, щодо якої він має вимоги (абз. 5 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про оренду землі»), а також інтерес щодо максимізації зазначеного доходу; (2) орендаря – на продукцію, вироблену на землі, та доходи від неї, в т. ч. доходи від суборенди (абз. 4 ч. 1 ст. 25, ст. 8 зазначеного Закону), а також інтерес щодо мінімізації витрат на реалізацію права користування землею.

Організаційні права – це права сторін, які спрямовані на задоволення інтересів щодо сталості та передбачуваності здійснення господарської діяльності, які актуальні у період дії договору та / або визначений період за межами такої діяльності. До таких прав належать: (1) право на використання землі, а саме: для орендаря – самостійне господарювання на землі з дотриманням умов договору оренди (ст. ст. 8–9, абз. 2 ч. 1 ст. 25, абз. 2, 6 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про оренду

землі»); (2) право на поновлення або продовження договору оренди землі. При цьому інтерес орендаря щодо найповнішої реалізації власної стратегії землекористування забезпечується обов'язком орендодавця не вчиняти дій, які б перешкоджали користуватися орендованою земельною ділянкою (абз. 4 ч. 2 ст. 24, ст. 27 Закону); для орендодавця – встановлювати обмеження зазначеного права орендаря, виходячи з власних інтересів, а також цільового призначення землі (ст. ст. 8–9, абз. 3–4 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про оренду землі»). Інтерес орендодавця щодо збереження стану належної йому ділянки забезпечується правом на відшкодування збитків у разі погіршення орендарем корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних із зміною її стану (ч. 1 ст. 29 цього Закону).

Організаційно-економічні права – права сторін, які спрямовані на задоволення інтересу щодо сталості задоволення майнових прав та умов господарювання у майбутньому, які актуальні у період дії договору та невизначений час після спливу строку його дії. До таких прав належить право на поліпшення якості землі як активу, право орендаря на компенсацію інвестицій у таке поліпшення тощо.

З питанням виокремлення вище зазначених видів прав сторін у договорах оренди землі пов'язано питання щодо нормативного та договірних елементів при визначенні і захисті таких прав. Аналіз співвідношення названих елементів при визначенні прав орендодавця та орендаря землі, яке зафіксовано у законодавстві різних країн та стало предметом уваги наукової спільноти, дозволяє виявити такі закономірності: (1) економічні права мають прийнятний рівень ефективності за умови застосування договірних елементів; (2) організаційні права є ефективними за умови поєднання нормативних та договірних елементів з перевагою останніх; (3) організаційно-економічні права демонструють ефективність за умови поєднання нормативних та договірних елементів з перевагою перших.

Аналіз емпіричних даних господарської практики України та інших країн слугує підтвердженням наведених теоретичних висновків. Так, з метою уникнення несправедливого ціноутворення на ринку оренди землі та підвищення ефективності та захисту економічних прав сторін договору оренди у Нідерландах встановлені регіональні стандарти (порогові розміри) орендної плати, у межах яких сторони можуть визначати договірну ціну, та запроваджена виключно грошова форма оплати. Не зважаючи на чітку орієнтованість цих стандартів на збалансування конфлікуючих інтересів орендодавця та орендаря та попередження цінових зловживань на ринку оренди землі, їх ефективність негативно оцінюється дослідниками, адже застосування нормативного способу регулювання призвело до зростання частки «сірих» договорів оренди землі [8, с. 402]. Разом з тим, використання договірних засобів регулювання та захисту економічних прав як у розвинених країнах (США, Нова Зеландія та ін.), так і країнах, що розвиваються (Ефіопія, Гана та ін.) сприяло зростанню популярності оренди землі [9; 10, с. 21–54].

В Україні в цілому застосовується договірне регулювання економічних прав орендарів та орендодавців. Статтею 23 Закону України «Про оренду землі» передбачено загальне правило щодо визначення форми та розміру орендної плати за земельні ділянки за згодою сторін (за винятком земельних ділянок державної та комунальної власності). Для вирішення конфлікту інтересів сторін, а також з метою попередження порушення їх економічних прав, особливо у довгострокових відносинах застосовується поєднання нормативних та договірних елементів захисту шляхом використання диспозитивної норми щодо урахування індексів інфляції при обчисленні розміру орендної плати за землю (ч. 3 ст. 21 Закону України «Про оренду землі»).

Водночас у випадках зміни ринкової вартості земельної ділянки, пов'язаної з об'єктивними причинами, законодавство передбачає механізм захисту інтересів орендаря, ігноруючи інтереси орендодавця. Так, у разі якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з вини орендаря, він вправі вимагати зменшення орендної плати. За «дзеркальної» ситуації – при поліпшенні якості земельної ділянки завдяки діям третіх осіб (покращення дорожньої інфраструктури, запровадження спеціального режиму господарювання на цій території та ін.) орендодавець не має гарантованого законом права вимагати збільшення орендної плати. Такий дисбаланс інтересів у економічних правах дисонує із загальним принципом рівності сторін. Але виправлення його шляхом надання орендодавцю відсутнього в нього гарантованого права на зміну орендної плати, як свідчать дослідження, призведе до трансформації конфлікту інтересів між сторонами у конфлікт між інтересами сторін та інтересами держави [11]. За таких умов доцільним виглядає відновлення позиційної рівноваги сторін шляхом усунення неринкової переваги орендаря та перенесення вирішення цього питання з нормативної у договірну площину.

Аналіз співвідношення нормативних та договірних елементів при визначенні змісту організаційних прав орендаря та орендодавця землі у законодавстві України свідчить про значну перевагу перших, що не враховує специфіку інтересів сторін та не узгоджується із принципами національного законодавства та законодавства ЄС. Досить виразно зазначені вади демонструє пріоритетне право на пролонгацію (поновлення) договору оренди землі.

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про оренду землі» єдиною умовою реалізації переважного права на пролонгацію (поновлення) договору є належне виконання орендарем договору. З формально-логічної точки зору реалізація зазначеного суб'єктивного права орендаря може вважатися безумовною, оскільки згідно зі ст. 526 ЦК України належне виконання договору є загальним принципом виконання зобов'язання, з огляду на що само по собі не має слугувати підставою для поновлення договору, адже обмежує орендодавця у праві вільно роз-

поряджатися своїм активом та надає орендарю необґрунтовані привілеї. Правова позиція Європейського суду з прав людини також ґрунтується на тому, що умова дійсності «законного сподівання» сторони на можливість ефективної реалізації свого права має бути справедливою, тобто здатною забезпечувати баланс інтересів обох сторін договору оренди [12]. Укладаючи договір оренди землі, орендар розраховує на те, що він матиме можливість продовжити строк оренди та зможе надалі одержувати вигоду від користування землею. В свою чергу, орендодавець планує не лише отримувати прибуток від орендної плати, але й зберігати ринкову привабливість свого активу – земельної ділянки, принаймні на рівні, не гіршому, ніж до передачі її в оренду, що передбачає здійснення орендарем інших заходів, ніж звичайне екстенсивне використання землі у рамках договору оренди.

Узагальнення практики орендного землекористування у США та ЄС свідчить, що безумовне або переважно безумовне право орендаря на пролонгацію договору, яке гарантується на нормативному рівні, не стимулює його до пошуку інноваційних, ресурсощадних або інших технологій, які б сприяли сталому землекористуванню, покращували його репутацію, репутацію орендодавця, ринкову цінність його активу та / або привабливість населеного пункту, де розташована земельна ділянка (йдеться про соціально-економічну, екологічну складову, а також перспективи популяризації у разі виробництва продукції із захищеним географічним зазначенням тощо) [13]. При цьому розумний компроміс між договірним та нормативним механізмами забезпечення переважного права орендаря та інтересу орендодавця щодо пролонгації договору суттєво підсилює ефективність реалізації зазначеного права (інтересу), як у приватному, так і суспільному аспектах [14].

Досягненню балансу інтересів в організаційних правах сторін договору оренди землі в Україні сприятиме трансформація конструкції переважного права орендаря на пролонгацію (поновлення) договору шляхом визначення її умов у договорі, а порядку реалізації – на нормативному рівні. При цьому на нормативному рівні доцільно передбачити установчі норми (норми-цілі) щодо умов пролонгації, які мають кореспондувати із загальним курсом державної соціально-економічної політики, зокрема, Цілями сталого розвитку України на 2016–2030 рр.

Баланс інтересів у організаційно-економічних правах сторін має тісний органічний зв'язок із попередніми групами прав, адже інвестування у поліпшення якості землі як активу сприяє підвищенню заінтересованості обох сторін у довгостроковому співробітництві та дає підстави розраховувати на збільшення прибутку кожної з них у майбутньому. У разі, якщо орендар не матиме гарантій щодо пролонгації договору на термін, що дозволить відшкодувати понесені капітальні витрати або компенсації інвестицій у інший спосіб, він не здійснюватиме жодних поліпшень орендованої земельної ділянки. Відповідно орендодавець нестиме збитки у довгостроковій перспективі, пов'язані з поступовим падінням при-

вабливості його активу на тлі інших земельних ділянок, у які відбувалося інвестування. Водночас на момент укладання договору, особливо довготермінового, та ухвалення рішення щодо інвестицій орендодавцю складно оцінити реальний вплив інвестицій на прибутковість його активу у майбутньому, поза контекстом відносин з конкретним орендарем в умовах інших економічних реалій. Отже, реалізація виключно або переважно договірною порядком забезпечення зазначених прав є проблематичною. Висловлену тезу підтверджує аналіз законодавства.

Загальний механізм реалізації прав на інвестування визначений ст. ст. 24–25 Закону України «Про оренду землі». Орендар має право за письмовою згодою орендодавця в установленому законодавством порядку зводити жилі, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди та закладати багаторічні насадження, а також здійснювати будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем. Цьому праву кореспондує обов'язок орендодавця у разі надання такої згоди відшкодувати орендарю капітальні витрати, пов'язані з поліпшенням стану об'єкта оренди. У разі якщо договором оренди землі передбачено здійснення заходів, спрямованих на охорону та поліпшення об'єкта оренди, до договору додається угода щодо відшкодування орендарю витрат на такі заходи.

При цьому потребує з'ясування питання щодо юридичного факту, з яким пов'язується виникнення у орендодавця обов'язку щодо відшкодування витрат орендаря на поліпшення земельної ділянки, та одночасно права відповідної вимоги у орендаря. Крім того виникає питання стосовно характеру юридичного поступку (згоди орендодавця) як правомірної дії, з якою норми права пов'язують юридичні наслідки в силу самого факту вольової дії, незалежно від спрямованості цієї дії на такі наслідки. Відповідь на ці питання має як теоретичне, так і прикладне значення, зокрема, для розв'язання проблеми збалансування інтересів у організаційно-економічних правах сторін договору оренди.

Якщо припустити, що юридичним фактом, з яким пов'язуються права та кореспондуючі з ними обов'язки сторін у сфері інвестицій у поліпшення об'єкту оренди, є юридичний поступок, то у спрощеному вигляді відносини між сторонами можна розуміти як продаж власником (орендарем) певного продукту (наприклад, меліоративної системи), створеного ним для ведення власної господарської діяльності за узгодженням з покупцем (орендодавцем).

У економічній площині орендодавець отримує прибуток у вигляді приращення ринкової вартості власного активу та підсилення власних позицій на ринку оренди землі у майбутньому. В свою чергу, для орендаря – це плата за можливість реалізації інтересу щодо максимально ефективного використання землі та отримання більшого прибутку від господарювання у середньостроковій перспективі (протягом строку дії договору), а також повернення коштів, що були витрачені надлишково та не компенсувалися збільшеним прибутком. У правовій

площині такий підхід відкриває можливість використання не лише грошової форми компенсації інвестицій, яка здебільшого є обтяжливою для орендодавця, а й інших, таких, як продовження строку дії оренди до повного відшкодування витрат, розширення прав орендаря, зокрема, шляхом дозволу на суборендні операції тощо. Окрема угода у такому разі виконує функцію договору, що опосередковує перехід права власності (купівля–продаж, міна або ін.), та визначає порядок та умови такого переходу.

За умови визнання індивідуального акту (окремої угоди) як юридичного факту, з яким пов'язано виникнення відповідних прав сторін, правова модель відносин у спрощеному вигляді є підрядом, де підрядник (орендар) створює новий продукт для замовника (орендодавця), який зобов'язується його прийняти та оплатити. Але економічні інтереси сторін полягають у іншому. Орендодавцю по суті не потрібен жодний новий продукт, тим більше, якщо він потребує витрат. У поліпшенні земельної ділянки у короткостроковій та середньостроковій перспективі заінтересований саме орендар, але реалізація цього інтересу залежить від активних дій орендодавця, у якого мотивація відсутня.

Дисбаланс у питанні забезпечення організаційно-економічних прав та інтересів сторін договору оренди землі стримує інвестиційні процеси у сфері землекористування та консервує екстенсивне використання землі, що призводить до її виснаження та загрожує як приватним інтересам землевласників, так й публічним інтересам. Виправленню такого дисбалансу сприятиме зміна принципів нормативного забезпечення організаційно-економічних прав та інтересів сторін договору оренди землі шляхом: (1) визнання юридичного поступку орендодавця щодо висловлення згоди як юридичного факту, з яким пов'язане право орендаря вимагати відшкодування інвестицій та обов'язок орендодавця здійснити відповідні дії; (2) запровадження спростовних презумпцій відплатності договору та рівноцінності товарів, що підлягають обміну, які закріплено ч. 5 ст. 626 ЦК України: договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору.

Таким чином, ефективність прав орендаря та орендодавця землі залежить від ступеня відображення в них інтересів сторін договору. Права орендаря та орендодавця землі за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів поділяються на економічні, організаційні, організаційно-економічні. Збалансуванню інтересів сторін у економічних правах сприятиме визначення їх самими сторонами у договірному порядку; у організаційних правах – аналогічним способом, але з врахуванням нормативно встановлених норм-цілей, що мають кореспондувати із загальним курсом соціально-економічного розвитку держави; у організаційно-економічних правах – шляхом поєднання договірного та нормативного регулювання з перевагою останнього.

1. Стан формування ринку земель в Україні в 2017 році (Короткий презентаційно-аналітичний огляд). *Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру*. URL: land.gov.ua
2. Інформація про продані з початку року на земельних торгах органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування права оренди на земельні ділянки державної та комунальної власності станом на 1 січня 2016 року. *Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру*. URL: land.gov.ua
3. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>
4. Иеринг Р. Избранные труды. В 2 томах. Т. 1. СПб.: Пресс, 2006. 618 с.
5. Эннекцерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права. Том I, полутом I: Введение и общая часть / Пер. К. А. Граве, Г. Н. Полянской, В. А. Альтшулера; Под ред. Д. М. Генкина, И. Б. Новицкого. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. 432 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18/рп/2004 у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). *Офіційний вісник України*. 2004. № 50. Ст. 3288.
7. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды: сб. науч. трудов. Київ: Юринком Интер, 2012. 488 с.
8. Siangen L. H. G., Polman N. B. P. Land lease contracts: properties and the value of bundles of property rights. *NJAS Wageningen Journal of Life Sciences*. 2008. № 4. P. 397–412.
9. Lueck Allen D. W. & D. The Nature of the Farm. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2002. 285 p.
10. Benin S., Ahmed M., Pender J., Ehui S. Development of Land Rental Markets and Agricultural Productivity Growth: The Case of Northern Ethiopia. *Journal of African Economies*. Volume 14. Issue 1. 2005. P. 21–54.
11. Furubotn E. G., Richter R. Institutional and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. Michigan: The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005. 653 p.
12. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Стретч проти Сполученого Королівства» (Case of Stretch v. The United Kingdom) від 24 червня 2003 р. *European court of human rights [Офіційний сайт]*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%22Case%20of%20Stretch%20v.%20The%20United%20Kingdom%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-117564%22%7D>
13. Milgrom, P. & J. Roberts. Economics, Organization and Management. New Jersey: Prentice Hall International, Englewood Cliffs, 1992. 621 p.
14. Le Grand J., Motivation, Agency and Public Policy: of Knights and Knaves, Pawns and Queens. Oxford: Oxford University Press, 2003. 191 p.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.8

УДК 346.2

*Н. С. Горелова*здобувач Донецького національного
університету імені Василя Стуса**ЩОДО ПРАВОВИХ ОЗНАК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА**

Ключові слова: соціальне підприємство, суб'єкт господарювання, соціальні послуги.

Сьогодні Україна стикається з багатьма проблемами у соціальній сфері, що вимагають пошуку шляхів їх вирішення. Загострення цих проблем привернуло увагу науковців, законодавців та представників бізнесу до ідеї соціального підприємництва.

Через це останнім часом серед суб'єктів господарювання виокремлюється група таких підприємств як соціальні. Для з'ясування правового статусу соціального підприємства має значення виявлення ознак такого підприємства.

На сьогодні існують різні підходи до визначення ознак соціального підприємства, які переважно представлені в зарубіжних наукових джерелах. В Україні майже немає наукового доробку та матеріалів практики для з'ясування правових ознак соціального підприємства.

Водночас певні ознаки соціальних підприємств можна виявити з проекту Закону України «Про соціальні підприємства» (далі – Проект закону), який оприлюднено у 2012 році [1]. В цьому Проекті закону ознаки подаються через критерії, за наявності яких приймається рішення про надання підприємству статусу соціального. Однак як у науковій літературі, так і в Проекті закону перелік ознак соціального підприємства потребує конкретизації.

Вищенаведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, метою якого є з'ясування ознак соціального підприємства.

Для дослідження ознак соціального підприємства доцільно звернутись до загальних ознак підприємства як суб'єкта господарювання. Серед таких ознак в літературі виділяють: самостійність; наявність установчих документів; наявність відокремленого майна; наявність засобів індивідуалізації [2, с. 141–142].

В. С. Щербина до ознак підприємства відносить також: участь у господарських відносинах та відповідальність суб'єкта господарювання за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством [2, с. 141–142].

Крім зазначених, О. М. Вінник називає такі ознаки підприємства як: безпосереднє здійснення виробничої, науково-дослідницької, торговельної діяльності

та іншої господарської діяльності; можливість функціонування на будь-якій формі власності; наявність господарської правосуб'єктності; створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку [3, с. 67–69]. Науковці також виділяють таку ознаку як наявність мети створення та діяльності підприємства [4, с. 255].

Ще одна ознака підприємства як суб'єкта господарювання слідує зі статті 62 Господарського кодексу України, а саме – систематичне здійснення господарської діяльності у встановленому законом порядку [5, с. 303].

Таким чином, з наведеного слідує, що ознаками підприємства як суб'єкта господарювання є: самостійність; наявність установчих документів; наявність відокремленого майна; наявність засобів індивідуалізації; участь у господарських відносинах; відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством; безпосереднє здійснення виробничої, науково-дослідницької, торговельної діяльності та іншої господарської діяльності; можливість функціонування на будь-якій формі власності; наявність господарської правосуб'єктності; створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку; наявність мети створення та діяльності підприємства; систематичне здійснення господарської діяльності у встановленому законом порядку.

Вказані загальні ознаки притаманні будь-якому підприємству, а отже в рівній мірі і соціальному підприємству, водночас деякі з них мають особливості стосовно останніх, що дозволяє віднести такі ознаки до спеціальних ознак та виокремити названі підприємства в окремий вид.

Перш за все спеціальні ознаки соціальних підприємств слідують з Проекту закону України «Про соціальні підприємства». Серед таких ознак:

забезпечення робочим місцем осіб, віднесених до соціально вразливих верств населення, частка зайнятості яких становить не менше половини загальної кількості працюючих на підприємстві;

надання соціальних послуг, визначених Законом України «Про соціальні послуги», за умови, що більше половини отримувачів цих послуг є соціально вразливі верстви населення;

забезпечення робочим місцем та надання соціальних послуг особам із соціально вразливих верств населення, якщо частка зайнятості таких осіб становить не менше 30 відсотків загальної кількості працюючих на підприємстві та не менше 30 відсотків отримувачів соціальних послуг відповідно;

реалізація продукції підприємства особам із числа соціально вразливих за цінами собівартості продукції або нижче собівартості;

інвестиції у соціально значимі проекти.

До ознак соціального підприємства можна віднести і досягнення соціальних результатів, як пріоритет діяльності такого підприємства, що слідує зі статті 1 Проекту закону.

З урахуванням зазначених ознак соціальних підприємств можна конкретизувати особливості прояву у таких підприємств загальних ознак, що має значення для напрацювання в подальшому спеціального статусу таких підприємств.

Однією з ознак будь-якого підприємства є його участь у господарських відносинах. Участь соціального підприємства у господарських відносинах полягає у здійсненні господарської діяльності шляхом надання соціальних послуг, а саме: комплексу заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем, а також передбачає реалізацію продукції підприємства спеціальному колу осіб за зниженими цінами (стаття 1 Закону України «Про соціальні послуги») [6].

Наступна ознака, яка потребує конкретизації стосовно цих підприємств – це безпосереднє здійснення господарської діяльності у встановленому законом порядку. Особливість цієї ознаки щодо соціальних підприємств полягає в тому, що господарську діяльність вони повинні здійснювати без права залучення третіх осіб, тобто соціальне підприємство не може залучати до здійснення своєї діяльності інших суб'єктів господарювання, окрім соціальних підприємств, а недотримання цієї вимоги може призвести до втрати таким підприємством свого особливого статусу.

Ще однією ознакою підприємства є створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку. Ця ознака у соціального підприємства, крім його створення у загальному порядку, проявляється в обов'язковості набуття статусу саме соціального підприємства у встановленому окремим Законом порядку, як умови отримання державної підтримки.

Певну особливість має і прояв у соціального підприємства такої загальної ознаки як наявність відокремленого майна. Зокрема, особливістю можна вважати те, що, як зазначає Я. С. Гришина, джерелом формування майна соціального підприємства є не просто підприємницька діяльність, а соціально-підприємницька діяльність [7, с. 79]. Крім цього, серед джерел формування майна таких підприємств є така складова як фінансова підтримка з боку держави. До особливостей прояву цієї ознаки у соціального підприємства можна віднести і формування прибутку – реалізація продукції за цінами собівартості продукції або нижче собівартості.

Певні особливості прояву у соціального підприємства має і така загальна ознака як відповідальність підприємства за своїми зобов'язаннями в межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством. Можна

погодитись з думкою Я. С. Гришиної, що соціальне підприємство несе відповідальність за результати своєї діяльності не лише перед безпосереднім клієнтом, але й перед суспільством в цілому [7, с. 77]. Окрім загальних підстав відповідальності підприємств, для соціальних підприємств окремі підстави відповідальності передбачені Проектом закону, зокрема відповідно до розділу VI вказаного Проекту зазначене підприємство несе відповідальність за порушення визначених критеріїв для такого підприємства, а саме: нецільове використання отриманих кредитів та невиконання інвестиційних проектів. Крім цього, підставами відповідальності такого підприємства можуть бути порушення ним і інших вимог, що слідують із вищезазначених ознак цих підприємств.

Серед загальних ознак підприємств, що мають особливість у соціального підприємства, можна виділити і наявність мети створення та діяльності цього підприємства. Так, слушною є позиція Я. С. Гришиної, яка вказує, що соціальне підприємство відрізняється від інших суб'єктів господарювання метою діяльності та її результатами. Метою діяльності такого підприємства є пом'якшення або ж вирішення соціальних проблем, а результатом – створення не лише економічного блага, а й соціального [7, с. 79]. При цьому поняття соціального результату діяльності законодавчо не визначено, але зі статті 1 Проекту закону слідує, що соціальним результатом є результат, який досягається у визначених сферах діяльності, за умови надання зазначеного кола послуг та підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб).

Таким чином, ознаками соціального підприємства, які мають окремий прояв стосовно таких підприємств є: участь у господарських відносинах шляхом надання соціальних послуг, перелік яких визначено законом; безпосереднє здійснення господарської діяльності у встановленому законом порядку без права залучення до такої діяльності третіх осіб; набуття статусу соціального підприємства у встановленому спеціальним законом порядку; наявність спеціальних джерел формування майна, в тому числі прибутку, таких підприємств; наявність обмеженої господарської правосуб'єктності, зумовленої змістом діяльності цих підприємств; відповідальність соціальних підприємств за своїми зобов'язаннями, зумовленими наявністю у них спеціального статусу; наявність спеціальної мети і соціальних результатів діяльності.

Наявність таких ознак у підприємства є умовою для отримання таким підприємством статусу соціального, а тому вони потребують закріплення на законодавчому рівні. Ці ознаки можуть бути закріплені та конкретизовані в Законі України «Про соціальні підприємства», проект якого обговорюється з 2012 року.

Подальші дослідження доцільно присвятити конкретизації таких ознак у зазначеному Законі.

1. Проект Закону про соціальні підприємства (реєстр. № 10610 від 14 червня 2012 р.). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7
2. Щербина В. С. Господарське право : підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
3. Вінник О. М. Господарське право: Курс лекцій. К.: Атіка, 2005. 624 с.
4. Андрєєва О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін. Господарське право України: підручник : у 2 ч. Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. Ч. 1. 340 с.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144. (Із змінами).
6. Про соціальні послуги: Закон України 19 червня 2003 р. № 966-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 358. (Із змінами).
7. Гришина Я. С. Публично-правовые средства обеспечения социально-имущественных потребностей в механизме правового регулирования социального предпринимательства / под ред. проф. Н. А. Баринаова. Саратов: Издательство «Слово», 2013. 312 с.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.9

УДК 342.951

Н. І. Білак

заступник начальника

Південного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції з питань дотримання прав засуджених та осіб, взятих під варту

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПЕРЕМІЩЕННІ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ ТОВАРІВ, ЩО МІСТЯТЬ ОБ'ЄКТИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Ключові слова: правовідносини, об'єкти права інтелектуальної власності, суб'єкти правовідносин, переміщення товарів, правовласник, державні органи, неурядові організації, митні органи.

Право інтелектуальної власності, яке останнім часом розвивається динамічно, заповнило майже всі сфери суспільного життя. Не є винятком і митно-правова сфера.

Дослідження складу суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах щодо переміщення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, має як

теоретичне, так і практичне значення. Зокрема, опрацювання цього питання має значення для визначення ролі і компетенції кожного із суб'єктів таких правовідносин.

Доцільно відзначити, що коло суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах щодо переміщення товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, є досить значним та визначено великою кількістю нормативно-правових актів різного ієрархічного рівня.

Дослідженню питання правовідносин присвячено праці багатьох вчених. Зокрема, варто відзначити підручник «Загальна теорія права» (том II) за редакцією С. С. Алексєєва, в якому автор розкрив правову природу, охарактеризував види, проаналізував зміст та суб'єктів правовідносин [1, с. 82–290]. Праця С.С. Алексєєва стала підґрунтям для подальших досліджень іншими вченими різновидностей правовідносин, в тому числі й митних. М. С. Кельман та О. Г. Мурашин у підручнику «Загальна теорія держави і права» здійснили класифікацію суб'єктів правовідносин і надали характеристику кожному із них [2, с. 298]. Питанню вивчення суб'єктів правовідносин інтелектуальної власності присвячено дослідження О. І. Харитонової, а суб'єктів митних правовідносин – праці А. М. Козирінта С. В. Халіпова. Водночас комплексно тема суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах щодо переміщення товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, досі не досліджувалась, що зумовило необхідність у висвітленні зазначеного питання та свідчить про його актуальність.

Метою дослідження є розкриття сутності правовідносин, які виникають при переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, та розробка класифікації суб'єктів, які безпосередньо беруть участь у цих відносинах.

Правовідносинам, які виникають при переміщенні через митний кордон України товарів з об'єктами прав інтелектуальної власності властиві певні особливості, обумовлені специфікою предмету нормативного регулювання, який має ознаки, притаманні як цивільним, так і митним правовідносинам. Тобто, такі відносини за своєю природою не є однорідними, що зумовлює необхідність визначення видових ознак, притаманних саме їм.

За загальним правилом під правовідносинами розуміють суспільні відносини, змістом яких є суб'єктивні права та юридичні обов'язки осіб, що охороняються державою.

О. С. Іоффе сутність правовідносин вбачав у тому, що вони існують лише як взаємовідносини людей і є суспільними відносинами. Науковець стверджував, що «правовідносини не відокремлені від інших суспільних відносин, але знаходяться із ними у тісному й безпосередньому зв'язку. Лише визначення цього зв'язку дозволить з'ясувати роль і значення правових відносин у суспільному

житті та на цьому підґрунті виявити їх особливі властивості й спеціальне призначення» [3].

Митні правовідносини у сфері захисту прав інтелектуальної власності – це врегульовані нормами адміністративного (митного) права організаційно-управлінські та контрольно-безпекові відносини, що засновані на факті переміщення через митний кордон товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

Практично не дослідженою, на думку О. І. Харитонової, залишається й така категорія, як «правовідносини інтелектуальної власності», оскільки автори наукових праць відразу переходять до наукового аналізу відповідних прав [4].

Глибока наукова дискусія розгорнулася й навколо структури правовідносин. Так, О. С. Іоффе спочатку елементами будь-яких правовідносин називав суб'єкт, об'єкт, правомочності та обов'язки [3], а пізніше (разом із М. Д. Шаргородським) – суб'єкти, між якими відбуваються правовідносини, зміст (правомочності та обов'язки суб'єкта, спрямовані на об'єкт), а також об'єкти, на які вони спрямовані [5].

На думку С. С. Алексєєва, до складу правовідносин входять: зміст правовідносин (матеріальний – поведінка суб'єктів і юридичний – суб'єктивні юридичні права й обов'язки); суб'єкти права, тобто учасники правовідносин; об'єкти правовідносин [1].

Сьогодні вчені-юристи, досліджуючи суб'єкта правовідносин, відмежовують його від суб'єкта права, зважаючи на те, що правовідносини – не єдина форма реалізації норм права. Виходячи із такої тези, суб'єкт правовідносин хоча і розуміється як суб'єкт права, який вступив у правовідношення для реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, але наголошується, що поняття суб'єктів правовідносин і суб'єктів права не завжди збігаються, суб'єкт права не завжди є водночас суб'єктом правовідносин [6, с. 21–22].

За дещо іншим, але не принципово відмінним підходом, суб'єкти правовідносин конкретизуються і розглядаються як індивіди, організації або спільності, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин – носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [2, с. 298–299].

В останньому із наведених визначень поняття «суб'єкт правовідносин» для дефініціювання послуговується терміном «учасник правовідносин». Подібні тенденції простежуються й у інших дослідженнях. Наприклад, зустрічається розуміння суб'єкта правовідносин як володільця конкретного права, що знаходиться у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [7, с. 331].

У теорії права існує велика кількість підходів до класифікації суб'єктів правовідносин. Зокрема, М. С. Кельман здійснює класифікацію видів суб'єктів право-

відносин, виокремлює фізичних осіб (громадяни, іноземці, особи із подвійним громадянством, особи без громадянства), посадових осіб (представники влади, особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки), соціальні організації (держава, органи держави, громадські об'єднання, трудові колективи, органи місцевого самоврядування, юридичні особи), соціальні спільності (народ, нація, населення, територіальні громади та ін.) [2, с. 299].

Слід відмітити, що саме поняття «суб'єкт митних правовідносин» є теоретичним і відсутнім у митному законодавстві. Немає і єдиного системного підходу до класифікації суб'єктів таких правовідносин.

А. М. Козирін суб'єктів митних правовідносин поділяє на індивідуальні і колективні [8, с. 20]. С. В. Халіпов всіх учасників митних відносин розділяє на дві групи: 1) митні органи та їх посадові особи; 2) інші учасники митно-правових відносин, до яких зокрема належать: перевізники; особи, які переміщують товари та транспортні засоби через митний кордон, або особи, які здійснюють діяльність, пов'язану з переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон; особи, які працюють у галузі митної справи; особи, які надають сприяння (допомогу) у провадженні митного оформлення та контролю; інші або факультативні учасники митних правовідносин (наприклад, власник прав інтелектуальної власності, який звернувся із заявою про захист його прав у зв'язку з переміщенням через митний кордон товарів) [9, с. 65–70].

Особливість правовідносин, які виникають при переміщенні та сприянні захисту прав інтелектуальної власності через митний кордон України товарів, що містять такі об'єкти, полягає в тому, що вони врегульовані в основному нормами митного та цивільного права, в окремих випадках й адміністративного та кримінального законодавства.

Залежно від суб'єктного складу правовідносин із переміщення товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, їх характеристика може істотно відрізнятись. Так, якщо, наприклад, відносинам між власником товару та митним органом притаманний диспозитивний характер, то правовласнику та митному органу притаманна рівність у відносинах.

Характеризуючи правовідносини з приводу переміщення через митний кордон України товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності, можна дійти висновку, що цим правовідносинам притаманні такі основні ознаки: 1) як правило, юридична рівність їх суб'єктів; 2) регулювання суспільних відносин нормами митного, цивільного, адміністративного та кримінального права; 3) надання суб'єктам митних і цивільних відносин прав та обов'язків, передбачених нормативно-правовими актами, що є джерелами різних галузей права.

Разом з цим, спроб класифікувати суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах при переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, у юридичній науці не здійснювалось.

У зв'язку з цим та за допомогою проведення аналізу повноважень державних органів та їх посадових осіб, прав та обов'язків осіб, які тією чи іншою мірою беруть участь у митно-правових відносинах, пов'язаних з переміщенням через митний кордон України товарів, які містять об'єкти прав інтелектуальної власності, доцільно здійснити класифікацію суб'єктів таких правовідносин. При цьому суб'єктів, які беруть участь у зазначених правовідносинах, можна досліджувати в широкому і вузькому значенні.

У широкому значенні у перелік таких суб'єктів можна включити центральні органи державної влади, до компетенції яких віднесені загальні питання щодо регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, такими суб'єктами є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), міністерства (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міністерство внутрішніх справ України; Міністерство аграрної політики та продовольства України, інші) та ін.

Однак, у рамках цього наукового дослідження буде доречним більш детально зупинитись на вузькому розумінні суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах з переміщення через митний кордон України товарів, що містять об'єкти прав інтелектуальної власності. У вузькому розумінні до кола зазначених суб'єктів можна віднести тих, які безпосередньо беруть участь у правовідносинах саме на митному кордоні та про які йдеться у главі XIV Митного кодексу України (далі – МК України) [10].

Останніх суб'єктів правовідносин можна класифікувати на дві групи: 1) суб'єкти, які забезпечують захист та охорону прав інтелектуальної власності на митному кордоні, наділені державно-владними повноваженнями; 2) суб'єкти, які не наділені державно-владними повноваженнями та безпосередньо беруть участь у переміщенні товарів, які містять об'єкти права інтелектуальної власності.

До суб'єктів першої групи пропонується віднести митні органи, державного експерта та суд, а до суб'єктів другої групи – правовласника (його представника); декларанта; власника товару, перевізника (особу, яка переміщує товар з ознаками порушення прав інтелектуальної власності).

Серед суб'єктів охорони прав інтелектуальної власності особливе місце займають митні органи. Митними органами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику; митниця та митні пости.

Центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується КМУ через Міністра фінансів є Державна фіскальна служба України (далі – ДФС) [11].

Правовий статус ДФС визначено у Положенні про Державну фіскальну службу України, затвердженому постановою КМУ від 21.05.2014 р. № 236 [12].

Одним із основних завдань ДФСУ є реалізація політики у сфері державної митної справи, яке забезпечується через вжиття системи адміністративно-правових заходів, спрямованих на захист прав інтелектуальної власності, у процесі зовнішньоекономічної діяльності, зокрема: ведення митного реєстру; оприлюднення переліку об'єктів права інтелектуальної власності, включених до митного реєстру, на офіційному веб-сайті; створення системи підрозділів, до компетенції яких відносяться питання захисту прав інтелектуальної власності; недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів; боротьба з митними правопорушеннями; організація взаємодії з іншими державними органами; надання підпорядкованим територіальним органам методичних рекомендацій з питань захисту прав інтелектуальної власності, тощо. В складі ДФСУ функціонує Департамент організації митного контролю та оформлення.

Митниця є митним органом, який у зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на митні органи, та одночасно є територіальним органом ДФСУ та підпорядковується йому. В митницях функціонують спеціальні підрозділи, до компетенції яких віднесено сприяння захисту прав інтелектуальної власності.

Митним постом є митний орган, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і в зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на митні органи.

Безпосереднє здійснення захисту прав інтелектуальної власності здійснюється в пунктах пропуску під час переміщення товарів через митний кордон України.

На окрему увагу при характеристиці суб'єктів правовідносин з переміщення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, заслуговує такий учасник як експерт. У разі якщо протягом визначених МК України строків порушення прав інтелектуальної власності під час переміщення через митний кордон України товарів, щодо яких прийнято рішення про призупинення митного оформлення, буде підтверджене висновком експертизи, проведеної відповідним уповноваженим органом, то митний орган порушує справу про порушення митних правил, а товари – безпосередні предмети правопорушення вилучаються. Тобто, наявність експертизи є підставою для порушення справи про митні правопорушення.

Судом здійснюється розгляд справ про порушення митних правил, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності; приймаються процесуальні рішення (ухвали), які необхідні для призупинення митного оформлення більше 10 днів; розглядаються питання щодо оскарження дій посадових осіб, вилучення товарів з обігу, тощо.

Характеризуючи другу групу суб'єктів, необхідно сказати, що згідно з п. 47 ст. 4 МК України правовласником визнається особа, якій відповідно до закону

належать майнові права на об'єкт права інтелектуальної власності, або особа, яка діє від її імені в межах наданих повноважень [10].

В цивільному законодавстві суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до Цивільного кодексу України, іншого закону чи договору.

Правовласник згідно з МК України має такі основні права: подавати до ДФСУ заяву про сприяння захисту належних йому майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності шляхом внесення відповідних відомостей до митного реєстру; звертатись до суду з метою забезпечення захисту прав інтелектуальної власності; інформувати митний орган, що призупинив митне оформлення товарів, про звернення до суду з метою забезпечення захисту прав інтелектуальної власності; звертатись до митного органу з письмовим вмотивованим клопотанням про продовження строку призупинення митного оформлення; звертатись протягом установлених МК України строків до митного органу з письмовою заявою про надання згоди на поновлення митного оформлення товарів; у разі призупинення митним органом митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності за відсутності вагомих причин вважати такі товари контрафактними (у такому разі правовласник не має права вимагати знищення такого товару від його власника); брати проби (зразки) товарів, щодо яких прийнято рішення про призупинення митного оформлення, і передавати їх на експертизу.

Одночасно правовласник наділений такими обов'язками як: повідомляти ДФСУ про припинення чинності чи визнання недійсним права інтелектуальної власності, а також про часткову або повну передачу прав на об'єкт права інтелектуальної власності, відомості щодо якого внесені до митного реєстру; використовувати інформацію, отриману ним від митного органу, лише для цілей, пов'язаних із призупиненням митного оформлення товарів; відшкодувати декларанту та іншим особам витрати та збитки, спричинені призупиненням митного оформлення; забезпечити проведення експертизи та надати митним органам висновок за результатами її проведення; надавати на запит митного органу інформацію, яка може допомогти у підтвердженні або спростуванні наявності порушення прав інтелектуальної власності.

Ще одним суб'єктом, який бере участь у правовідносинах при переміщенні через митний кордон України товарів, які містять об'єкти інтелектуальної власності, є власник товару.

Ю. О. Медвідь зазначає, що до перетину митного кордону відповідальність за товари несе їх власник або уповноважена ним особа, після випуску товарів на відповідну митну територію право власності на товари у зв'язку з їх подальшим

продажем переходить до різних осіб, що ускладнює встановлення відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності [13, с. 159].

Власник товару відповідно до МК України поряд з митним органом, декларантом наділений правом на відшкодування правовласником витрат, пов'язаних із зберіганням товарів, митне оформлення яких призупинено на підставі ст. 400 МК України.

Під особою, яка здійснює ввезення на митну територію України або вивезення з цієї території товарів, розуміється декларант, правовий статус якого (обов'язки, права і відповідальність) передбачений ст. 266 МК України.

Крім цього, в МК України наводиться визначення поняття «митного брокера», під яким розуміється підприємство, що надає послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України.

Розглядаючи поняття «власник товарів», необхідно звернути увагу на те, що в митному законодавстві відсутнє визначення цього поняття, що призводить на практиці до неправильного його застосування в процесі сприяння захисту прав інтелектуальної власності. Наприклад, при призупиненні товарів, переміщуваних в експрес відправленнях за підозрою в порушенні прав інтелектуальної власності, виникає спірне питання з приводу того, хто є власником товару, оскільки право власності на товар переходить з моменту отримання товару, який пересилається.

Чітке закріплення в митному законодавстві визначення поняття «власник товару» має практичне значення, оскільки від такого визначення залежить правильне розуміння правового статусу його, як суб'єкта у процесі захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні, зокрема обсягу прав, обов'язків і відповідальності.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що кожний суб'єкт правовідносин, який бере участь у переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, наділений різними права та обов'язками, притаманними лише йому. У зв'язку з цим здійснення класифікації цих суб'єктів та узагальнення їх компетенцій націлено на покращення розуміння обсягу можливих прав та обов'язків, що на практиці сприятиме уникненню порушень митного законодавства.

Окрім цього, необхідно зазначити, що через тенденцією розвитку митно-правових відносин та відносин права інтелектуальної власності розширюється і коло їх суб'єктів, що зумовлює перспективу подальших дослідження обраної теми.

1. Алексеев С. С. Общая теория права. Москва: Юридическая литература. 1982. Т. 2. 359 с. URL: <http://www.kursach.com/biblio/0010003/026.htm>
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
3. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/3/page_50.html
4. Харитоновна І. О. Правова природа права інтелектуальної власності. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/529/Haritonov_E_O_Klasifikatsiya_tsivil_pravovidnosyn.pdf?sequence=1
5. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. Москва: Госюриздат. 1961. 381 с. URL: <http://www.kursach.com/biblio/0010011/402.htm>
6. Дашковська О. О. Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 21–25.
7. Харитоновна О. І. Суб'єкти та об'єкти правовідносин інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 329–335. URL: <http://www.apdp.in.ua/v59/44.pdf>
8. Казырин А. Н. Таможенное право России. Общая часть: учебное пособие. Москва: Фирма «СПАРК», 1995. 134 с.
9. Халипов С. В. Таможенное право (Таможенное регулирование внешнеэкономической деятельности). Москва: ИКД «Зеркало-М», 2001. 272 с.
10. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № № 44–48. Ст. 552.
11. Про утворення Державної фіскальної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 160. *Офіційний вісник України*. 2014. № 46. Ст. 1213.
12. Про Державну фіскальну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236. *Офіційний вісник України*. 2014. № 55. Ст. 1507.
13. Медвідь Ю. О. Організація діяльності митних органів ЄС у сфері захисту прав інтелектуальної власності. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 5. Т. 1(216). С. 159–164.

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.10

УДК 343.9 (06)

А. М. Удод

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 345 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ПОГРОЗА АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ)

Ключові слова: погроза, насильство, працівник правоохоронного органу, службова діяльність, кримінально-правовий захист, втручання у правоохоронну діяльність, об'єктивна сторона злочину, близькі родичі, тілесні ушкодження.

На сьогоднішній день правоохоронна система перебуває в процесі реформування і кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів в цьому сенсі не є винятком. Потреба забезпечення працівників правоохоронних органів від насильницького впливу у зв'язку з виконанням службових обов'язків набуває значення пріоритетного завдання на шляху інтенсифікації функціональної спроможності правоохоронної системи в цілому. Одну з ключових ролей в комплексі правових гарантій правоохоронної діяльності відіграють кримінально-правові засоби.

Загальне вчення про об'єктивну сторону складу злочину в сучасній кримінально-правовій доктрині достатньо розроблене, про що свідчать численні роботи Л. Д. Гаухмана, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, Ю. І. Ляпунова, Г. В. Тімейка, А. А. Тер-Акопова, В. Б. Малініна, О. Ф. Парфьонова, М. І. Панова, П. Л. Фріса, Г. В. Чеботарьової, Н. О. Ярмиш та інших науковців. Визнаючи суттєвий внесок зазначених науковців у розробку цієї проблематики, слід все ж відзначити деяку неповноту в дослідженнях, зокрема тих, що стосуються характеристики об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 345 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Викладені обставини зумовлюють актуальність теми цього дослідження, метою якого є доопрацювання характеристики об'єктивної сторони злочину,

передбаченого ст. 345 КК України (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу), та обґрунтування відповідних пропозицій стосовно уточнення положень цього законодавчого акту.

Не вдаючись до аналізу дискусійних аспектів розуміння об'єктивної сторони та окремих її ознак, можна констатувати, що одним з найбільш повних та обґрунтованих є підхід, запропонований Л. Д. Гаухманом, відповідно до якого вказаний елемент складу злочину становить сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значимих, таких, що виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для даного виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом і – при бланкетності диспозиції статті Особливої частини КК – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями) [1, с. 90].

В більшості випадків до обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочинів з формальним (в тому числі усіченим) складом відносять лише суспільно небезпечне діяння. Для злочинів з матеріальним складом крім діяння – ще й суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок. Місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка визнаються факультативними ознаками [2, с. 117].

Враховуючи структурно-змістовні особливості статті 345 КК України, можна стверджувати, що в частинах 1 та 2 закріплені два самостійні, а тому основні склади злочину за критерієм характеру суспільно небезпечного діяння. В першому випадку суспільно небезпечне діяння виражається виключно в погрозі вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, у другому ж – у фізичному насильстві. У зв'язку з цим кваліфікуючою, тобто такою, що обтяжує кримінальну відповідальність, ознакою для складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України слід визнати його вчинення організованою групою (ч. 4 ст. 345 КК України), а для складу, передбаченого ч. 2 ст. 345 КК України – ще й заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3 ст. 345 КК України). Викладена думка щодо юридичної та фактичної самостійності погрози з одного боку й насильства – з іншого, обґрунтовується також і тим, що погроза не завжди передуює насильству.

Отже, за особливостями конструкції склад злочину, закріплений в ч. 1 ст. 345 КК України є усіченим та за загальним правилом вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, а в ч. 2 – матеріальним і є закінченим з моменту настання фізичних наслідків у виді побоїв, легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Є необхідність розглянути детальніше ознаки об'єктивної сторони кожного зі складів зазначених злочинів.

Аналізуючи суспільно небезпечне діяння при вчиненні погрози вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, можна пересвідчитись, що це діяння характеризується низкою як загальних, так і специфічних властивостей, пов'язаних зі змістом та механізмом вчинення.

Як зазначає О. М. Храмцов, погрози є найпоширенішими проявами кримінального психічного насильства. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених кримінально караним погрозам, немає єдності думок стосовно поняття погрози в кримінальному праві, її юридичних та фактичних ознак. Особливо це стосується такої важливої ознаки погрози, як її реальність [3, с. 29], а також, як засвідчує аналіз наукових праць, й форм прояву, спрямованості тощо.

Зокрема, В. С. Батиргарєєва під погрозою вважає за доцільне розуміти психічний вплив злочинця на волю і свідомість потерпілого без фактичного застосування фізичного насильства [4, с. 19]. Однак, таке визначення є недостатньо чітким та не відображає юридично значимих ознак погрози як виду суспільно небезпечного діяння. Спроба усунення цього недоліку простежується у визначенні погрози, запропонованому В. І. Осадчим, а саме, під погрозою насильством вчений розуміє можливість вчинення злочинного впливу на потерпілого від заподіяння фізичного болю до спричинення йому середньої тяжкості тілесних ушкоджень, позбавлення можливості обирати місце перебування на свій розсуд [5, с. 135]. Проте, і в цьому визначенні вбачається кілька недоліків: по-перше, визначення погрози через можливість видається дещо необґрунтованим з логічної точки зору; по-друге, акцентується увага виключно на спрямованості погрози без висвітлення її іманентних ознак, форм прояву.

В певній мірі інтегративним варіантом визначення погрози видається дефініція, сформована В. К. Грищуком, згідно з якою погрозою є висловлення реального наміру заподіяти особі або її близьким фізичної, майнової або моральної шкоди. Причому, залежно від форми виразу, погроза може бути словесною, письмовою, у формі конклюдентних дій (жестів, демонстрації зброї) [6, с. 305]. Отже, у викладеному розумінні погрози фігурує ознака її реальності, яка, однак в подальшому автором не розкривається. Вказують на реальність поряд з дійсністю, як ознаки погрози і М. М. Сенько та В. П. Беленок, проте також не розкривають зміст цих ознак: «Погроза, як об'єктивна ознака складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України, являє собою погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, вчинювана словесно, письмово, за допомогою жестів і демонстрації зброї або предметів, що їх замінюють, а також із використанням технічних засобів та обов'язково повинна бути дійсною й реальною для її сприйняття потерпілим» [7].

Подібні визначення, що характеризуються деякою неповнотою, фігурують й в інших джерелах. Щоб усунути цей недолік, з одного боку, та звільнити визначення погрози в контексті ч. 1 ст. 345 КК України від перевантаження його не-

обов'язковими ознаками – з іншого, необхідно здійснити, перш за все, етимологічний аналіз проблемного терміну.

С. І. Ожегов поняття «погроза» визначав як обіцянку заподіяти кому-небудь шкоду, зло [8, с. 684]. В. І. Даль тлумачив погрозу, як «дії щодо наведення небезпеки, тримання у страху, у небезпеці» [9, с. 623]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови надається таке визначення погрози: «Обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність» [10, с. 724].

Як можна пересвідчитись, етимологія терміну, яким позначається суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 1 ст. 345 КК України, відображає, по-перше, лише активну форму його вчинення (що також підтверджує наведену вище думку про дію, як виключну форму досліджуваного суспільно небезпечного діяння); по-друге, – спрямованість дій на створення небезпечного стану потерпілої особи у майбутньому; по-третє, – можливість висловлення погрози у будь-якій формі; по-четверте, погроза може як містити конкретну інформацію про характер і зміст майбутніх негативних наслідків для потерпілого (бути конкретизованою), так і не містити такої інформації (бути неконкретизованою); по-п'яте, вказує на можливість вираження та сприйняття погрози як обіцянки вчинити певні дії у майбутньому чи-то як умови зміни поведінки потерпілого, чи-то як неминучості за будь-яких умов.

Крім наведеного, слід також зауважити, що погроза завжди має бути дійсною (реальною), тобто мати свій прояв в об'єктивній реальності, що означає бути інформацією, зафіксованою чи-то на матеріальному носії, чи-то вираженою, доведеною до потерпілого в будь-який інший спосіб (в тому числі й невербальний). Реальність погрози визначається в кожному окремому випадку, виходячи з обставин справи. Однак в будь-якому випадку погроза, як акт соціальної активності, пов'язана зі зміною інформаційного середовища, тобто виражає привнесення до нього нової інформації. Такі зміни, ґрунтуючись на діалектичному сприйнятті явищ і процесів (зокрема, з урахуванням характеристики всезагального універсального зв'язку), спричиняють наслідки у вигляді психічної єдності процесів сприйняття та відображення цієї інформації потерпілими. Останнє може відбуватись у таких варіаціях, як формування почуття страху, зміни в побутовій поведінці, в службовій діяльності тощо. В теорії кримінального права зазначений зв'язок описується через механізм інформаційної причинності [11, с. 119], розгортання якого властиве в тому числі й при вчиненні злочинів, пов'язаних з погрозами. Відтак, якщо погроза знайшла своє зовнішнє вираження, тобто зі стану намірів перетворилась у категорію «інформація» (стала певним чином матеріалізованим цілеспрямованим субстратом відомостей про наміри), тоді є підстави стверджувати про її реальність.

Разом з тим погроза тільки тоді буде такою, якщо окрім набуття ознак інформації, як відносно відособленого від її носія соціально значимого об'єкту людського сприйняття, вона характеризується своєю цілеспрямованістю. Цілеспрямованість погрози означає те, що вона має чітко завданий вектор розгортання у соціальному середовищі. Іншими словами – метою погрози є інформування конкретних потерпілих, а не просте внесення змін до інформаційного простору.

У викладеному контексті звертає на себе увагу певна проблематичність визначення адресата погрози при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України. А саме, із закріпленого в диспозиції вказаної статті формулювання одностороння характеристика адресата прямо не впливає. Фіксується лише вказівка змістовної спрямованості погрози щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його близьких родичів. При цьому залишається незрозумілим, чи є близькі родичі самостійною групою адресатів погрози, висловлення якої їм вважається закінченим складом досліджуваного злочину. Так, наприклад, М. Й. Коржанський стверджував, що при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України погроза висловлюється виключно на адресу працівника правоохоронного органу щодо нього самого, або щодо його близьких родичів [6, с. 528]. Іншими словами – якщо погроза висловлюється близьким родичам працівника правоохоронного органу у зв'язку з його службовою діяльністю, на думку вказаного вченого, злочин, передбачений ч. 1 ст. 345 КК України буде відсутній.

Таке тлумачення законодавчої норми не враховує її телеологічну складову, а тому є обмеженим, не сприяє повноті кримінально-правового захисту. Адже очевидно є та обставина, що погроза, висловлена (чи іншим чином виражена) безпосередньо близьким родичам працівника правоохоронного органу є близькою за значенням та соціальними наслідками погрозі, висловленій працівникові, але щодо його родичів. Відтак, при визначенні адресата погрози варто спиратися на перелік можливих потерпілих від злочину, до яких, зокрема, входять і близькі родичі працівника правоохоронного органу. В такому разі є підстави для висновку, що при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України, погроза може виражатися як безпосередньо працівнику правоохоронного органу, так і його близьким родичам; як щодо вбивства чи застосування насильства до нього (знищення чи пошкодження його майна), так і щодо його близьких родичів, в тому числі одночасно до (щодо) обох категорій потерпілих, тобто бути комплексною.

Аналіз структури об'єкту посягання, характеру суспільної небезпечності, а також суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України дає підстави стверджувати, що при вчиненні погрози насильством чи знищенням майна у сенсі згаданої статті погроза спрямовується виключно у майбутнє та не пов'язана з бажанням винного негайно її реалізувати у випадку відмови потерпілого діяти певним чином. Така спрямованість погрози відповідає закріпленій

законодавцем ознаці «у зв'язку зі службовою діяльністю». Ця ознака є комплексною та виражає як специфіку умислу, мети та мотиву злочинної поведінки, так і характеризує певним чином обстановку вчинення злочину. Остання ж вирізняється тим, що злочин вчиняється поза ситуацією безпосереднього виконання працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків, які сприяють зародженню мотивації досліджуваної злочинної поведінки.

Поняття «насильство» у науці є вельми дискусійним. Так, Ф. М. Джавадов визначає насильство як суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив на організм людини, вчинений проти її волі та спрямований на заподіяння шкоди життю і здоров'ю [12, с. 11]. Аналогічні думки висловлюються й у працях інших вчених, які при визначенні проблемного поняття акцентують увагу, перш за все, на наслідках у вигляді травми. Проте такий підхід до розуміння насильства є дещо звуженим, адже не відображає суттєвих ознак механізму його вчинення.

Більш виваженою в цьому контексті видається позиція тих вчених, які при визначенні насильства посилаються на відношення вчинюваних суспільно небезпечних дій щодо волі потерпілого, а також на психічну шкоду, як окремий різновид шкоди здоров'ю людини поряд з тілесними ушкодженнями. Відповідно до цього під насильством розуміється зовнішній з боку інших людей умисний та протиправний вплив на людину (чи групу осіб), що здійснюється всупереч або проти її волі та здатний спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму та обмежити свободу її волевиявлення чи дії [13, с. 22].

Таким чином, погроза є різновидом психічного насильства (поряд з іншими можливими його видами), що в контексті характеристики суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України являє собою виражену в будь-якій формі реальну персоніфіковану обіцянку вчинити у майбутньому вбивство, насильство, знищити чи пошкодити майно працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з його службовою діяльністю. Сформоване визначення погрози у юридичному складі погрози або насильства, щодо працівника правоохоронного органу відкриває можливості для розширеного розуміння змісту цього суспільно небезпечного діяння. Останнє може виражатися в одній чи кількох таких діях: а) погроза вбивством; б) погроза фізичним насильством; в) погроза психічним насильством (будь-якими іншими його видами, відмінними від погрози); г) погроза пошкодження майна; д) погроза знищення майна.

Якщо щодо вище зазначених діянь сумнів в їх достовірності не виникає, то щодо погрози насильством існують певні проблемні аспекти.

Перш за все, вони стосуються зведення змісту погрози насильством виключно до погрози фізичним насильством чи позбавлення волі. Показовою в цьому плані є думка В. І. Осадчого, який зазначає, що погрозу насильством слід розуміти як обіцянку заподіяти потерпілому виключно фізичного болю, легких чи се-

редньої тяжкості тілесних ушкоджень, позбавити потерпілого можливості вільно обирати місце свого перебування [14, с. 165]. Отже, висловлена потерпілому обіцянка вчинити ці дії щодо нього або його близьких родичів у майбутньому також має охоплюватись категорією «погроза насильством» як різновиду суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України. На підтвердження цієї тези може свідчити й думка О. М. Храмцова, який зазначає, що правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень передбачено, що з медичної точки зору тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Таким чином – зазначає вчений – правила фактично не виключають психічне насильство з числа факторів, які можуть спричинити тілесні ушкодження за умови, якщо воно викликає порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій. Одним із наслідків, які належать до тяжких тілесних ушкоджень, визнається душевна хвороба (психічна хвороба) [15].

В контексті дослідження погрози насильством щодо працівника правоохоронного органу обіцянка застосувати психічне насильство у майбутньому є окремим різновидом погрози насильством. Саме інформаційна причинність виключає проміжні матеріально опосередковані зв'язки між діянням та наслідком у вигляді психічних процесів з боку потерпілого щодо сприйняття та відображення відповідної інформації, в тому числі й у вигляді формування почуття страху, зміни поведінки у сфері службової правоохоронної діяльності, формування душевної хвороби тощо. Як справедливо зазначає з цього приводу О. М. Храмцов, юридично значущі наслідки застосування психічного насильства виражаються не тільки у психічній травмі, а й у позбавленні або обмеженні можливості потерпілому діяти за власною волею. Цей вид психічного впливу взагалі не можна визначити за правилами визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Тому слід відмовитися від спроб оцінювати ступінь тяжкості психічного насильства за аналогією з фізичним [15].

Таким чином, погроза насильством не обмежується лише погрозою завдати побої, заподіяти тілесні ушкодження й позбавлення волі, як вияв порушення тілесної недоторканості та свободи пересування, а охоплює також і погрозу застосовувати засоби насильницького порушення психічної недоторканості. Прикладом може слугувати погроза прокляттям або застосуванням інших методів біоенергетичного впливу на людину. Таке розуміння обсягу погрози насильством відповідає принципу повноти забезпечення кримінально-правової охорони. Саме на захист потерпілих від насильства такого роду спрямована норма, закріплена в ст. 149.2 КК Аргентини щодо кримінальної відповідальності за погрозу, виказану з метою виклику тривоги чи страху [16]. Зазначене положення наочно демонст-

рує самоцінність психічної недоторканості та підтверджує висловлену позицію. Якщо погроза, навіть застосуванням і нетрадиційних для науки форм та методів впливу на потерпілого сприймається ним реально, внаслідок чого виникає страх, тривога, то й погрозу в цілому слід вважати реальною та такою, що здатна завдати шкоди правоохоронним відносинам.

Крім того, варто звернути увагу й на існування суттєвих розбіжностей у поглядах на зміст поняття «фізичне насильство» та наповнення його конкретним переліком насильницьких злочинів, вчиненням яких може погрожувати винний у злочині, передбаченому ч. 1 ст. 345 КК України. В літературі зустрічаються як найбільш розширені тлумачення насильства, так і необґрунтовано звужені. Зокрема, А. Е. Жалінський зазначає, що до насильницьких злочинів, погрожувати якими можливо при вчиненні інших злочинів слід відносити будь-які злочини, в яких насильство як таке виступає в якості характеристики суспільно небезпечного діяння: вбивство, всі види тілесних ушкоджень, зґвалтування тощо [17, с. 44]. На думку ж В. І. Осадчого погроза насильством виражає погрозу заподіяння фізичного болю, легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, позбавлення можливості обирати місце перебування на свій розсуд [5, с. 135].

Під погрозою насильством також доцільно розуміти і погрозу зґвалтуванням та задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. Ці злочини за своїм характером є насильницькими, що ґрунтується на традиційній в кримінологічній науці диференціації насильства на чотири види: фізичне, психічне, економічне та сексуальне. Звичайно, ця класифікація сформувалася в межах науки кримінології та дещо відрізняється від усталеної в кримінально-правовій доктрині у зв'язку зі своєю комплексною підставою. Разом з тим, вона наочно демонструє приналежність злочинів, передбачених ст. 152, 153 КК України саме до категорії насильницьких, поряд зі специфічним об'єктом посягання.

До агресивно-насильницьких злочинів в кримінології традиційно відносять також і хуліганство. Однак, погрожувати вчиненням цього злочину (в контексті погрози насильством щодо працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів) у його насильницьких проявах в принципі неможливо, враховуючи особливу характеристику суб'єктивної сторони хуліганства, яка обов'язковою ознакою передбачає мотив явної неповаги до суспільства. Останній же виключається у злочині, передбаченому ст. 345 КК України, враховуючи зв'язок суспільно небезпечного діяння зі службовою діяльністю потерпілого.

Аналізуючи об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 345 КК України, можна дійти висновку, що склад цього злочину є матеріальним та передбачає настання одного з таких суспільно небезпечних наслідків, як побої, легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також наявність причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та зазначеними наслідками. При

цьому диспозиція ч. 2 ст. 345 КК України сконструйована як відсильна, а тому при визначенні характеру й ступеня тяжкості відповідних суспільно небезпечних наслідків слід керуватися відповідними положеннями ст. ст. 122, 125, 126 КК України, а також Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р. [18].

Разом з тим необхідно звернути увагу на певний дисонанс в теоретичних положеннях та законодавчому закріпленні видів фізичного насильства як ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину. Зокрема, якщо при вчиненні погрози насильством більшістю вчених визнається можливість її змістовного вираження щодо позбавлення волі, то в диспозиціях ч. ч. 2, 3 ст. 345 КК України немає відповідного відображення цього виду насильства щодо працівника правоохоронного органу (чи його близьких родичів) у зв'язку з його службовою діяльністю. Крім того, є необхідність визнання погрози вчиненням насильницьких статевих злочинів (ст. ст. 152, 153 КК України) як однієї з форм прояву погрози насильством при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК України. Потреба в збереженні системно-юридичної послідовності має бути втілена й у передбаченні зазначених видів фактичного фізичного насильства в якості ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину.

Логіка викладеного міркування ґрунтується також і на закріпленні у чинному КК України спеціальних складів злочинів, пов'язаних із пошкодженням чи знищенням майна, що належить працівникові правоохоронного органу, у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків (ст. 347 КК України), вбивством працівника правоохоронного органу у зв'язку з його службовою діяльністю (ст. 348 КК України), захопленням його як заручника (ст. 349 КК України), що ґрунтується на необхідності забезпечити посилений кримінально-правовий захист правоохоронних відносин, на які можуть посягати шляхом заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам. У зв'язку з цим прогалиною в праві слід вважати відсутність аналогічної супутньої спеціалізованої кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері забезпечення свободи волі (в частині незаконного позбавлення волі), статевої свободи та статевої недоторканості. За нині чинною законодавчою регламентацією за незаконне позбавлення волі, а також зґвалтування та задоволення статевої пристрасті неприродним способом навіть й щодо працівника правоохоронного органу (чи його близьких родичів) у зв'язку з його службовою діяльністю кримінальна відповідальність настає на загальних підставах за ст. ст. 147, 152 та 153 КК України відповідно, що не забезпечує повноцінної системи правових гарантій правоохоронним відносинам. Аналогічна проблема існує й щодо відсутності спеціального складу злочину за ознаками мордування щодо наведеної групи потерпілих.

Таким чином, є необхідність в ч. 2 ст. 345 КК України додатково передбачити кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі працівника правоохоронного органу, його близьких родичів, членів сім'ї та інших близьких осіб у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також за мордування щодо зазначених осіб з тією ж метою. Крім того, у ч. 3 ст. 345 КК України пропонується передбачити таку кваліфікуючу ознаку, як згвалтування або насильницьке задоволення статевої пристрасті щодо працівника правоохоронного органу, його близьких родичів, членів сім'ї та інших близьких осіб у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Зазначені види насильницьких злочинів мають самостійну кримінально-правову оцінку, їх вчинення щодо працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів може пов'язуватися винним зі службовою діяльністю цього працівника.

Внесення зазначених вище об'єктивних ознак досліджуваного складу злочину до диспозицій ст. 345 КК України відповідатиме вимогам послідовності кримінально-правового захисту, а також сприятиме розширенню останнього щодо правоохоронних відносин.

1. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. 316 с.

2. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 456 с.

3. Храпцов О. М. Погроза в кримінальному праві України (питання теорії та практики). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 29–37.

4. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: монографія. Х.: «Одіссей», 2003. 256 с.

5. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності. Монографія. К.: Атіка, 2004. 336 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Канон, А.С.К., 2002. 1104 с.

7. Сенько М. М., Беленок В. П. Окремі питання кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності за законодавством України та деяких зарубіжних держав. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: Зб. наук. пр.* 2007. Вип. 1. С. 148–157.

8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Изд-е 22 / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. М.: Изд-во «Азъ», 1992. 967 с.

9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). В 4-х томах. Т. 3. М.: Цитадель, 1998. 876 с.

10. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Перун, 2005. 1728 с.

11. Ярмиш Н. М. Проблема інформаційної причинності в науці кримінального права. *Право України*. 2003. № 7. С. 119–121.

12. Джавадов Ф. М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.: МГУ, 1985. 21 с.
13. Сердюк Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2002. 486 с.
14. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. К.: НАВСУ, 2004. 469 с.
15. Храпцов О. М. Кримінально-правова характеристика суспільно небезпечних наслідків психічного насильства. URL: Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_1/PB-1/pb-1_8.pdf
16. Уголовный кодекс Аргентины. URL: Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/5847>
17. Петрунев В. П. Ответственность за угрозу убийством, нанесением тяжких телесных повреждений или уничтожением имущества по советскому уголовному законодательству: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.: МГУ, 1970. 21 с.
18. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.11

УДК 343.53 (477)

Л. О. Нікітенко

доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: злочин, господарська діяльність, злочини у сфері господарської діяльності, економічний злочин, господарський злочин, система злочинів, види злочинів, видовий об'єкт злочину.

Провідною сферою життєдіяльності людини є економічна сфера. Основи економічної системи, що закріплені в Конституції України, отримують свій розвиток саме в економічних правах. Основний Закон України містить незначний перелік економічних прав, серед яких важливе місце у сучасному житті займає право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42) [1]. Людина може визначитися, що вигідно для неї особисто, і заздалегідь вирішити,

коли і що треба робити, що, від кого і в якому обсязі й на яких умовах вимагати для реалізації своїх економічних прав та інтересів, проте приватна ініціатива не може суперечити суспільній користі та моралі, завдавати шкоди особистій безпеці, правам людини та її гідності, порушувати норми економічної безпеки. Сьогодні особливе занепокоєння викликає зростання злочинів економічної спрямованості, що підривають не тільки економіку, але й основи конституційного ладу України. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України у середньому на рік викривається понад 8 тисяч злочинів у сфері господарської діяльності [2].

Економічна криза і деформований характер ринкових відносин продовжують справляти негативний вплив на стан і динаміку економічної злочинності. Завдання протидії їй відповідно до українського законодавства та наданих компетенцій виконують співробітники відповідних підрозділів Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національного антикорупційного бюро України та податкової міліції Державної фіскальної служби. Вони попереджують, виявляють та проводять досудове розслідування злочинів, положення про які зібрані в окремий розділ VII чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) від 5 квітня 2001 р. «Злочини у сфері господарської діяльності» [3]. Ці злочини науковці називають по-різному: «економічні», «господарські», «злочини у сфері підприємництва». Усі наведені без винятку назви цієї категорії злочинів спрямовані на охорону вітчизняної економіки.

Через різні формулювання та тлумачення цього правового поняття у працівників вищезазначених органів виникають суттєві складнощі при кваліфікації різних злочинів у сфері господарської діяльності, про що свідчать показники слідчої та судової практики з цієї категорії кримінальних проваджень та аналіз юридичної літератури. Пленум Верховного Суду України у своїх постановках неодноразово давав роз'яснення спірних питань застосування правових норм про відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності [4–6].

Питання про визначення поняття злочинів у сфері господарської діяльності та про їх класифікацію належать в юридичній літературі до числа дискусійних та є чи не найбільш обговорюваними у науці кримінального права. У різні роки зазначені питання досліджувались такими вітчизняними вченими як П. П. Андрушко, Р. А. Волинець, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, М. Й. Коржанський, В. О. Навроцький, О. І. Перепелиця, О. Е. Радужний, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін. Проте у роботах цих науковців як щодо визначення, так і відносно систематизації цих злочинів немає усталеної думки. Не можна ефективно реалізовувати нормативні положення, якщо бракує теоретичної бази, на якій вони ґрунтуються.

Наведене вказує на актуальність теми цього дослідження, *метою якого є уточнення положень щодо поняття та системи злочинів у сфері господарської діяльності.*

Для досягнення поставленої мети потрібно, насамперед, розглянути підходи до вирішення зазначених питань у вітчизняній правовій доктрині. Так, П. П. Андрушко господарські злочини визначає як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні посягання на врегульовані державою відносини у сфері господарської (підприємницької) діяльності з виробництва суб'єктами господарювання товарів та іншої продукції, виконання робіт, надання послуг та посягання на фінансову діяльність держави. Науковець поділяє господарські злочини на шість основних груп: 1) злочини, що посягають на встановлений порядок здійснення підприємницької діяльності та окремих її видів; 2) злочини, що посягають на фінансову діяльність; 3) злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення і використання документів у господарській діяльності; 4) злочини, що посягають на встановлений порядок реалізації споживачам товарів і надання послуг; 5) злочини, що посягають на свободу підприємницької діяльності; 6) злочини, що посягають на відносини у сфері сільськогосподарського виробництва [7, с. 24]. Свого часу у власній монографії, присвяченій кримінально-правовій характеристиці злочинів у сфері господарської діяльності, О. О. Дудоров справедливо звернув увагу на те, що запропонована П. П. Андрушком дефініція господарських злочинів включає в себе окрему вказівку на посягання на фінансову діяльність держави, при цьому об'єкт господарських злочинів обмежується відносинами з приводу виробництва і реалізації товарів, виконання робіт, надання послуг, та відносини, пов'язані з фінансовою діяльністю держави, в ньому не виокремлюються [8, с. 29].

На думку В. О. Навроцького, господарські злочини – це передбачені нормами КК України суспільно небезпечні посягання, які заподіюють істотну шкоду системі господарювання. Господарські злочини науковець поділяє на три групи: 1) посягання на інтереси споживачів; 2) перешкоджання правомірній підприємницькій діяльності; 3) порушення порядку заняття господарською діяльністю (злочинне ставлення до матеріальних ресурсів; фінансові зловживання; порушення заборон та обмежень у сфері господарства). Однак, сам вчений обумовлює, що далеко не всі ці господарські злочини посягають на ринкову систему господарювання – щонайменше це стосується ухилення від сплати податків, деяких інших посягань [9, с. 22].

Коржанський М. Й. господарськими називав злочини, які посягають на суспільні відносини, що утворюють систему господарювання і визначають порядок виробництва, розподілу і використання матеріальних цінностей, благ і природних ресурсів. Проведення систематизації господарських злочинів науковець

вважав недоцільним, через що за основу аналізу брав порядок їх закріплення у КК України [10, с. 315].

Як умисне діяння у сфері господарської діяльності, що заподіює шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів, робіт, послуг, визначають злочини у сфері господарської діяльності В. М. Киричко, О. І. Перепелиця і В. Я. Тацій. Правознавці виділяють таку систему цих злочинів: 1) у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем; 2) у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності господарюючих суб'єктів; 3) у сфері банкрутства; 4) у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів; 5) у сфері обслуговування споживачів; 6) у сфері приватизації державного та комунального майна [11, с. 403–405]. Наведена класифікація є надмірно розгалуженою та доволі суперечливою.

Необґрунтовано розширеною вбачається система злочинів у сфері господарської діяльності, яку пропонують С. Д. Шапченко і С. С. Яценко: 1) злочини, що посягають на встановлений порядок здійснення господарської діяльності та окремих її видів; 2) злочини, що посягають на фінансову діяльність; 3) злочини, що посягають на встановлений порядок виготовлення і використання документів в господарській діяльності; 4) злочини, що посягають на встановлений порядок формування та витрачання бюджетних коштів; 5) злочини, що посягають на встановлений порядок реалізації споживачам товарів і надання послуг; 6) злочини, що посягають на свободу господарської діяльності; 7) злочини, що посягають на відносини у сфері приватизації державного чи комунального майна [12, с. 208].

Згідно з класифікацією злочинів у сфері господарської діяльності, що запропонована О. О. Дудоровим, існують злочини: 1) проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів; 2) проти системи оподаткування; 3) проти системи бюджетного регулювання; 4) проти системи валютного регулювання; 5) проти порядку переміщення предметів через митний кордон; 6) проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю; 7) проти прав і законних інтересів кредиторів; 8) проти добросовісної конкуренції; 9) проти прав і законних інтересів споживачів; 10) проти порядку приватизації. У той же час сам автор класифікації вказує на її умовність [8, с. 63]. Вбачається, що й така система має надмірно розгалужену структуру.

Волинець Р. А. систему злочинів у сфері господарської діяльності, з урахуванням останніх змін кримінального законодавства, бачить також роздібно: 1) злочини проти системи грошового обігу та порядку обігу деяких документів; 2) злочини проти фондового ринку; 3) злочини проти системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; 4) злочини проти бюджетної системи; 5) злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України; 6) злочини проти порядку зайняття господарською

діяльністю; 7) злочини проти прав кредиторів; 8) злочини проти засад добросовісної конкуренції та встановленого порядку охорони та використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг; 9) злочини проти порядку приватизації [13, с. 188].

Інакше виглядає побудова системи економічних злочинів, запропонована О. Е. Радужним: 1) злочини в сфері підприємницької діяльності; 2) злочини, пов'язані з виявом монополізму і недобросовісної конкуренції); 3) злочини в сфері фінансових інтересів держави та інших учасників господарської діяльності; 4) злочини в сфері торгівлі і обслуговування населення; 5) злочини в сфері приватизації [14, с. 94]. Однак і вона викликає деякі зауваження, основне з яких полягає у доцільності об'єднання в одну групу злочинів першої, другої та четвертої груп.

Є. Л. Стрельцов розуміє господарський злочин як вчинення приватною або посадовою особою при здійсненні господарської діяльності умисного або необережного суспільного небезпечного діяння, що завдає істотної шкоди цій корисній діяльності. Оригінальним є й запропонований цим науковцем поділ господарських злочинів на групи: 1) злочини у сфері підприємництва; 2) злочини у сфері послуг; 3) злочини у фінансово-кредитній сфері; 4) злочини у сфері сільського господарства [15, с. 207]. Однак, як і в раніше наведених класифікаціях, не враховується та обставина, що будь-яка діяльність прибуткового характеру у сфері матеріального чи нематеріального виробництва є підприємництвом, отже розмежовувати злочини у сфері підприємництва та злочини у сфері послуг, сільського господарства чи якоїсь іншої комерційної діяльності помилково.

Зважаючи на запропоновані класифікації господарських злочинів, специфіку видового об'єкту цих злочинів, що взятий за основу в усіх існуючих класифікаціях, злочини у сфері господарської діяльності можна поділити на:

1) злочини проти фінансових інтересів держави та інших учасників господарської діяльності: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК); ухилення від сплати єди-

ного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1 КК); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК); доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218-1 КК); доведення до банкрутства (ст. 219 КК); порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220-1 КК); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220-2 КК); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК); маніпулювання на фондовому ринку (ст. 222-1 КК); підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК); порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223-2 КК); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК);

2) злочини проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю: контрабанда (ст. 201 КК); незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК); зайняття гральним бізнесом (ст. 203-2 КК); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК); підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1); проти дія законної господарської діяльності (ст. 206 КК); протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2 КК); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК); умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1 КК); порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК); незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232-1 КК); приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232-2 КК);

3) злочини проти прав споживачів: умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК);

4) злочини проти порядку приватизації: незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК).

Підсумовуючи вищенаведене, під злочинами у сфері господарської діяльності можна розуміти умисні суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України, що посягають

на фінансові інтереси держави та інших учасників господарської діяльності, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права споживачів, порядок приватизації. Систему злочинів у сфері господарської діяльності доцільно представити таким чином: 1) злочини проти фінансових інтересів держави та інших учасників господарської діяльності; 2) злочини проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю; 3) злочини проти прав споживачів; 4) злочини проти порядку приватизації.

Врачування запропонованих положень може сприяти однозначному тлумаченню досліджуваних у статті питань працівниками відповідних державних органів задля правильної кваліфікації злочинів у сфері господарської діяльності при здійсненні ними своїх службових повноважень.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
2. Про криміногенну обстановку в Україні. *Офіційний веб-портал МВС України*. URL: <http://mvs.gov.ua/ua/news/>
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. (Із змінами).
4. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 3. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03/card2#Card>
5. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 р. № 5. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05>
6. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 8. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-05>
7. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації. *Підприємництво, господарство і право*. 1998. № 12. С. 18–25.
8. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. К.: Юридична практика, 2003. 924 с.
9. Навроцький В. О. Господарські злочини. Лекції. Львів: Юрид. фак-т Львівського державного ун-ту ім. Івана Франка, 1997. 60 с.
10. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. К.: Генеза, 1998. 658 с.
11. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 608 с.
12. Кримінальне право України: Практикум: Навч. посібник / Кер. авт. кол. Яценко С. С. К.: Юрінком Інтер, 2010. 325 с.

13. Волинець Р. Система злочинів у сфері господарської діяльності з урахуванням останніх змін кримінального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 184–189.

14. Радужний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. Х.: Ксилон, 2008. 202 с.

15. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине: курс лекций. Одесса: АО БАХВА, 1997. 572 с.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.12

УДК 346.2

І. О. Лехкодух
старший викладач
кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПРАВОВОЇ ОСНОВИ СТАТУСУ ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ТА ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ОДНІЄЇ ОСОБИ

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю однієї особи, товариство з додатковою відповідальністю однієї особи, нормативно-правові акти, правова основа, правовий статус.

Для забезпечення діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (далі – ТОВ) однієї особи важливе значення має нормативно-правове закріплення положень, які визначають особливості статусу таких господарських організацій, обумовлені наявністю лише одного учасника (засновника).

Правову основу статусу ТОВ однієї особи складають положення Цивільного кодексу України [1], Господарського кодексу України [2], законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [3], «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [4] (далі – Закон про ТОВ) та деяких інших нормативно-правових актів. Проте окремі з цих положень не враховують конструктивної особливості ТОВ однієї особи та потребують уточнення.

У юридичній науці загальні питання кодифікації та удосконалення господарського законодавства розробляли В. К. Мамутовим [5], Г. Л. Знаменським [6] та іншими вченими. Окремі питання правового статусу ТОВ однієї особи розглядали Т. В. Блашук [7], І. В. Спасибо-Фатєєва [8], Ю. Ю. Акіменко [9], А. Гук [10], Ю. М. Крупка, В. В. Міщук [11] та інші дослідники. Однак вони зверталися лише до окремих аспектів правової основи статусу таких суб'єктів господарювання, і аналізували положення нормативно-правових актів, які нині зазнали значних змін.

Вищенаведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, *метою якого є обґрунтування пропозицій щодо напрямів удосконалення правової основи статусу ТОВ однієї особи.*

Норми Цивільного кодексу України, що є складовою правової основи статусу ТОВ однієї особи, встановлюють загальні положення про юридичну особу (гл. 7 кн. 1), підприємницькі товариства, у тому числі товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю (ст. ст. 113–118), право власності (кн. кн. 3–4), зобов'язання (кн. 5) та інші. Крім зазначеного, Цивільним кодексом України закріплена можливість створення таких ТОВ (ч. 2 ст. 83, ч. 2 ст. 114), визначено спосіб затвердження їх статуту (ч. 2 ст. 87) та передбачено виняток стосовно права участі учасника таких господарських організацій у прийнятті вищим органом товариства рішень з питань щодо вчинення з ним правочину та щодо спору між ним і товариством (ч. 3 ст. 98).

У контексті дослідження правової основи статусу ТОВ однієї особи варто зазначити й положення Господарського кодексу України, у яких закріплено загальні засади щодо порядку утворення суб'єкта господарювання (ст. ст. 56–57) та його припинення (ст. 59), державної реєстрації (ст. ст. 58, 83), вимог до установчих документів (ст. 81), умов визнання угод, укладених засновником до державної реєстрації господарського товариства, такими, що укладені з товариством (ст. 84), механізму управління діяльністю товариства та умов відповідальності його посадових осіб (ст. 89), корпоративних прав та відносин (ст. 167), відповідальності за правопорушення у сфері господарювання (ст. ст. 216–250), зокрема, за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства (ст. ст. 251–257), та ін. Перелічені положення застосовуються і до ТОВ однієї особи. Разом з тим положення щодо умов визнання угод, укладених засновником до державної реєстрації господарського товариства, такими, що укладені з товариством потребує уточнення щодо застосування до ТОВ однієї особи, оскільки єдиним учасником такого суб'єкта господарювання, який уособлює вищий орган управління товариством та наділяється повноваженнями щодо схвалення відповідних угод, стає особа, яка вчиняла правочин. В такому випадку вбачається за доцільне визначити обов'язковими умовами визнання угод, укладених єдиним засновником до дня державної реєстрації, такими, що укладені з товариством, відповідність таких угод інтересам товариства та спроможність суб'єкта господарювання виконувати зобов'язання, які приймаються.

Ще одним законодавчим актом, норми якого складають правову основу статусу ТОВ однієї особи, є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». У цьому Законі встановлено перелік суб'єктів державної реєстрації та їх повноваження (ст. ст. 1, 5), коло осіб, які можуть звертатися із заявами про проведення реєстраційних дій (ст. 1), загальні засади державної реєстрації (ст. 4), вимоги до форми та змісту документів, які подаються для державної реєстрації (ст. ст. 14–15), вимоги до найменування суб'єкта господарювання або його відокремленого підрозділу (ст. 16),

порядок та строки проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій (ст. ст. 14, 25–26), порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації (ст. 34) та виправлення помилок у відомостях, внесених до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ст. 32), ставки адміністративного збору, що справляється за державну реєстрацію (ст. 36) та ін. Зазначені положення названого Закону рівною мірою стосуються і ТОВ однієї особи, проте деякі з них потребують конкретизації з урахуванням особливостей цих суб'єктів господарювання. До таких можна віднести положення щодо документів, які подаються заявником для державної реєстрації товариства, та порядку державної реєстрації припинення ТОВ у випадку смерті єдиного учасника.

Основним законодавчим актом щодо визначення статусу ТОВ однієї особи є Закон про ТОВ. У цьому Законі закріплено положення, які визначають підстави створення ТОВ та вимоги до його найменування (ст. ст. 9–10), вимоги до форми та змісту установчого документу (ст. 11), права, обов'язки, межі відповідальності товариства та його учасників (ст. ст. 2, 3, 5–6, 20, 29, 56), систему органів товариства, їх компетенцію та порядок функціонування (ст. ст. 28–36, 38–39), обов'язки та відповідальність членів цих органів та посадових осіб (ст. ст. 40, 42), а також порядок формування, збільшення та зменшення статутного капіталу (ст. ст. 13–19), відчуження частки у статутному капіталі (ст. 20), переходу частки внаслідок звернення стягнення, спадкування та набуття товариством (ст. ст. 22–23, 25), виходу учасника з товариства (ст. 24), порядок виплати дивідендів (ст. ст. 26–27), вчинення значних правочинів та правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість (ст. 44–46), реорганізації та ліквідації товариства (ст. 47–55). Зазначені положення застосовуються і до ТОВ однієї особи. Поряд з цим для таких суб'єктів Законом передбачено особливості проведення загальних зборів учасників та оформлення рішень з питань, що належать до компетенції вищого органу товариства (ст. 37). Водночас інші положення Закону про ТОВ не враховують особливостей ТОВ однієї особи. Окремі з них потребують відповідного уточнення, а саме стосовно: відомостей, які має містити статут ТОВ однієї особи; порядку внесення вкладу єдиним учасником товариства; особливостей реалізації єдиним учасником права на участь в управлінні товариством; вимог до змісту та порядку засвідчення одноособового рішення учасника. Крім того, у зазначеному Законі наявні прогалини, які потребують усунення шляхом доповнення положеннями щодо порядку управління товариством у разі непередбачуваної втрати єдиного учасника; порядку припинення товариства у випадку втрати єдиного учасника та відсутності спадкоємців (правонаступників).

Разом з вищезазначеними законами правову основу статусу ТОВ однієї особи становлять положення Податкового кодексу України, законів України «Про

державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та інших законодавчих актів, що спрямовані на регулювання відносин, учасниками яких є такі суб'єкти господарювання.

До правової основи статусу товариств з обмеженою відповідальністю однієї особи також належить постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1182 «Про затвердження модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю» [10]. У модельному статуті визначені: права, обов'язки та межі відповідальності товариства та його учасників; порядок формування та зміни розміру статутного капіталу; порядок відступлення частки учасника; правовий режим майна товариства; порядок використання прибутку та покриття збитків; органи товариства, їх компетенція, порядок утворення та функціонування; загальні засади взаємодії з трудовим колективом; порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності; порядок внесення змін до статуту; порядок припинення товариства. Зазначені положення стосуються також і товариств з обмеженою відповідальністю однієї особи, при цьому деякі з них потребують уточнення, оскільки не враховують конструктивної особливості таких суб'єктів господарювання та, відповідно, не можуть бути до них застосовані. А саме, йдеться про положення щодо загальних зборів, прав та обов'язків учасників, переліку органів товариства та порядку їх утворення (ревізійна комісія), порядку відступлення частки учасника.

Правову основу статусу ТОВ однієї особи, які прийняли рішення здійснювати діяльність на основі індивідуального статуту, складають також і його положення. Відповідно до Закону про ТОВ такий установчий документ має містити відомості про: найменування товариства (повне та, за наявності, скорочене); органи товариства, їх компетенцію та порядок прийняття ними рішень; порядок вступу до товариства та виходу з нього (ч. 5 ст. 11). Крім перелічених, у статуті можуть зазначатися інші відомості, які не суперечать закону (ч. 6 ст. 11). Разом з цим законодавець передбачив і можливість конкретизації на рівні статуту загального порядку, встановленого законом, зокрема, в положеннях щодо внесення вкладу у зв'язку із створенням товариства (ч. 1 ст. 14), виплати дивідендів (ч. 3 ст. 26, ч. 2 ст. 27), строків внесення додаткових вкладів (ч. 7 ст. 18), виключної компетенції та скликання загальних зборів учасників (ч. 4 ст. 30, ч. 1 ст. 31), наглядової ради (ст. 38) та виконавчого органу (ст. 39), переліку посадових осіб (ч. 1 ст. 42) та документів, які підлягають обов'язковому зберіганню (п. 11 ч. 1 ст. 43), порядку вчинення значних правочинів (ч. 1, 3 ст. 44) та правочинів, щодо яких є заінтересованість (ч. 2 ст. 45), розміру додаткової (субсидіарної) відповідальності учасника (ч. 1 ст. 56). Поряд із зазначеним у індивідуальному статуті ТОВ однієї особи потребують закріплення положення щодо порядку управління това-

риством у разі непередбачуваної втрати єдиного учасника, порядку розрахунків з його спадкоємцями, які не бажають брати участь в управлінні товариством, та порядку припинення ТОВ у випадку відсутності спадкоємців.

Таким чином, проведений аналіз вказує на те, що правову основу статусу ТОВ однієї особи складають переважно загальні положення нормативно-правових актів, які поширюються на всі ТОВ. Окремі норми визначають особливості заснування, діяльності та припинення ТОВ однієї особи, обумовлені наявністю лише одного учасника. Разом з цим у нормативно-правових актах наявні прогалини, які потребують усунення, та положення, конкретизація яких сприятиме удосконаленню правової основи статусу таких господарських організацій.

Напрямами удосконалення правової основи статусу ТОВ однієї особи можуть бути: уточнення умов визнання угод, укладених єдиним засновником до державної реєстрації товариства, такими, що укладені з товариством; уточнення переліку документів, які подаються заявником для державної реєстрації товариства; конкретизація порядку державної реєстрації припинення ТОВ у випадку смерті єдиного учасника; уточнення переліку відомостей, які має містити статут товариства; уточнення порядку внесення вкладу єдиним учасником товариства; закріплення обов'язку єдиного учасника брати участь в управлінні товариством; закріплення вимог до змісту та порядку засвідчення одноособового рішення учасника; встановлення порядку управління товариством у разі непередбачуваної втрати єдиного учасника; встановлення порядку припинення товариства у випадку втрати єдиного учасника та відсутності спадкоємців (правонаступників).

З урахуванням зазначеного, до Закону про ТОВ доцільно внести доповнення, а саме, закріпити:

у статті 6 – обов'язок єдиного учасника брати участь в управлінні товариством;

у статті 11 – перелік відомостей, які має містити статут ТОВ однієї особи;

у статті 14 – максимальний термін для внесення вкладу єдиним учасником товариства;

у статті 15 – порядок дій у випадку прострочення внесення вкладу єдиним засновником;

у статті 37 – порядок засвідчення одноособового рішення учасника;

у статті 48 – додаткову підставу припинення товариства (втрата єдиного учасника та відсутність спадкоємців (правонаступників)).

Водночас пропонується доповнити цей Закон новою статтею 37¹ щодо порядку управління товариством у разі непередбачуваної втрати єдиного учасника.

Крім того, варто внести такі доповнення до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»:

у частині 1 статті 17 обумовити, що пункт 2¹ не застосовується до ТОВ, які мають одного засновника;

у частині 7 статті 25 розширити перелік документів, подання яких є підставою державної реєстрації припинення юридичної особи (ксерокопія свідоцтва про смерть особи, що була єдиним учасником ТОВ, судове рішення про визнання такої особи безвісно відсутньою або оголошення померлою).

Статтю 84 Господарського кодексу України пропонується доповнити частиною третьою щодо умов визнання угод, укладених єдиним засновником до державної реєстрації товариства, такими, що укладені з товариством.

Поряд з цим є потрібним внесення змін до модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1182, які забезпечать врахування конструктивної особливості товариств з одним учасником. А саме, варто уточнити положення щодо загальних зборів, прав та обов'язків учасників, переліку органів товариства та порядку їх утворення, порядку відступлення частки учасника.

Подальші дослідження цієї теми доцільно присвятити конкретизації напрямів удосконалення правової основи статусу ТОВ однієї особи.

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. (Із змінами).

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144. (Із змінами).

3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 31–32. Ст. 263. (Із змінами).

4. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69. (Із змінами).

5. Мамутов В. К. Кодифікація: збірник наукових трудов. Київ: Юринком Інтер, 2011. 248 с.

6. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды: збірник наукових трудов. Київ: Юринком Інтер, 2012. 488 с.

7. Блащук Т. В. Особливості правового статусу юридичної особи з одним учасником. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 3–7.

8. Спасибо-Фатеева И. В. Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2004. № 4(16). С. 10–15.

9. Акіменко Ю. Ю. Про правовий статус товариства однієї особи в Україні, Німеччині та США. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 378–381.

10. Гук А. Органи господарських товариств з одним учасником. *Юридичний журнал*. 2006. № 8. С. 98–103.

11. Крупка Ю. М., Міщук В. В. Особливості правового статусу товариства з одним учасником. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право*. 2014. № 25. С. 183–190.

12. Про затвердження модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1182. *Офіційний вісник України*. 2011. № 90. Ст. 3268. (Із змінами).

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.13

УДК 346.7:656.615 (477)

В. М. Панасюк

аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ПРАВОВА ОСНОВА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Ключові слова: Збройні Сили України, господарська діяльність, землі оборони, військове майно.

Збройні Сили України являють собою військове формування, на яке покладається оборона України, захист її територіальної цілісності та недоторканності. З метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності у Збройних Силах України здійснюється господарська діяльність, для чого важливе значення має її правова основа.

Правову основу господарської діяльності у Збройних Силах України складають закони України «Про Збройні Сили України» [1], «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [2], «Про використання земель оборони» [3], «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [4], Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністерства оборони України [5], і інші нормативно-правові акти. У рамках сформованого законодавства визначено поняття та загальні засади господарської діяльності у Збройних Силах України, правовий режим військового майна (у тому числі порядок його відчуження та надання в оренду), земель оборони, ведення підсобного господарства. Разом з тим зазначені нормативно-правові акти не позбавлені прогалин і інших недоліків, що потребують усунення.

У юридичній науці загальні питання правових засад господарської діяльності досліджував В. К. Мамутов [6]. Правові питання щодо господарювання у Збройних Силах України опрацьовували П. М. Кондик [7], О. Р. Зельдіна [8], Е. Г. Бойченко [9]. Над окремими аспектами правових засад господарської діяльності у Збройних Силах працював В. Й. Кісель [10]. Однак, низка питань щодо правових засад зазначеної діяльності залишаються дискусійними та потребують теоретичного опрацювання.

Наведене вказує на актуальність обраної теми, *метою дослідження якої є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України.*

Загальні правові засади господарської діяльності визначені Господарським кодексом України. У ньому наведено загальне визначення господарської діяльності (ст. 3), закріплено основні положення щодо видів такої діяльності (глава 29), її суб'єктів (ст. 55), майнової основи господарювання (ст. 67; розділ III), господарських зобов'язань (розділ IV) та ін. Зазначені положення цього Кодексу стосуються і господарської діяльності у Збройних Силах України.

Крім зазначеного, Господарським кодексом України окремо закріплено можливість здійснення у Збройних Силах України лише господарської некомерційної діяльності та можливість врегулювання відносин, пов'язаних із здійсненням такої діяльності іншими законами; надано визначення господарської діяльності у Збройних Силах України (ст. 414) [11].

Базовим законом, положення якого є складовою правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України, є Закон України «Про Збройні Сили України». У ньому закріплено загальне визначення Збройних Сил України, можливість здійснення господарської діяльності у Збройних Силах України, та при цьому передбачено звільнення від сплати усіх видів податків за користування закріпленими за військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами, організаціями Збройних Сил України землями, водами, іншими природними ресурсами, а також майном відповідно до законів з питань оподаткування. З наведеного слідує, що питання звільнення від сплати податків таких суб'єктів господарювання має бути врегульовано на рівні податкового законодавства.

Законом, який регулює відносини у сфері оподаткування, в тому числі і стосовно господарської діяльності у Збройних Силах України, є Податковий кодекс України [12]. У ньому визначено види податків, порядок їх адміністрування, коло платників податків та зборів, їх права та обов'язки, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Крім того, закріплено спеціальні податкові режими, у рамках яких можливо встановити особливий, пільговий порядок оподаткування або взагалі передбачити звільнення від сплати окремих подат-

ків і зборів, проте для суб'єктів господарювання Збройних Сил України цим Кодексом жодних пільг не передбачено.

На це звертає увагу Верховний Суд України, який у постанові від 29 січня 2013 р. у справі № 21-431а12 зробив висновок про відсутність підстав для звільнення від оподаткування суб'єктів господарювання Збройних Сил України у зв'язку з відсутністю у спеціальній нормі (Податковому кодексі України) відповідних пільг [13]. Як наслідок норма Закону про звільнення Збройних Сил України від сплати усіх видів податків не знаходить свого подальшого відображення у Податковому кодексі України. На актуальність законодавчого встановлення пільг податкового характеру для спеціальних режимів господарювання звертав увагу В. К. Мамутов ще у 2001 році [8 с. 13], з ним пізніше, у 2015 році, погодився Е. Г. Бойченко [9, с. 113], проте питання оподаткування господарської діяльності у Збройних Силах України потребує подальшого опрацювання.

Наступним законом, що складає правову основу зазначеної діяльності, є Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України». В ньому закріплено визначення військового майна, повноваження органів військового управління та посадових осіб, які здійснюють управління цим майном, особливості правового режиму військового майна, порядок обліку, інвентаризації, списання, відчуження та утилізації військового майна. Разом з тим є підстави стверджувати, що визначений Законом перелік видів військового майна (ст. 1) є неповним, оскільки у цьому переліку не зазначаються земельні ділянки, які згідно зі ст. 181 Цивільного кодексу України віднесено до нерухомих речей [14].

До правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України належать також відповідні положення Земельного кодексу України. Стосовно правового режиму земель, які використовуються для потреб Збройних Сил України, Кодексом закріплено, зокрема, визначення земель оборони, передбачено їх перебування виключно у державній чи комунальній власності, створення навколо військових об'єктів захисних, охоронних та інших зон з особливими умовами користування, особливості відчуження таких земель. Крім того, Земельним кодексом України передбачено, що порядок використання земель оборони встановлюється окремим законом.

Таким законом є Закон України «Про використання земель оборони». У ньому дублюється закріплене у Земельному кодексі України визначення земель оборони, встановлено право військових частин на отримання земельних ділянок у постійне користування, передбачено, що особливості надання земельних ділянок під військові об'єкти згідно з Законом визначаються Кабінетом Міністрів України, проте наразі останнім вони не визначені. Крім того, Законом передбачено право власників сусідніх ділянок на встановлення сервітутів, встановлено особливий режим використання земель навколо військових частин та визначено за-

ходи охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки на землях оборони.

Особливе місце у цьому Законі відведено питанням використання земель оборони в господарських цілях (ст. 4). Законом закріплено право військових частин за погодженням з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади дозволяти фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування. Згідно з ч. 1 ст. 4 Закону такий дозвіл має надаватися в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, проте на сьогоднішній день Кабінет Міністрів України цей порядок не визначив.

Натомість зазначені питання частково врегульовано наказом Міністра оборони України від 22 грудня 1997 р. № 483 «Про затвердження Положення про порядок надання в користування земель (земельних ділянок) для потреб Збройних Сил України та основні правила користування наданими землями». Положенням детально визначено процедуру отримання у користування земель, до якої входить погодження місць розташування, оформлення клопотань про відведення землі, отримання рішення відповідних Рад, розробка проектів відведення земельних ділянок, виготовлення документів. Крім цього, у Положенні передбачено здійснення обліку наданих земельних ділянок; контроль за використанням і охороною земель; порядок вирішення (врегулювання) земельних спорів, отримання державних актів, освоєння земельних ділянок безпосередніми землекористувачами; можливість передачі земель оборони у користування для сінокосіння та випасання скоту, посіву сільськогосподарських культур; можливість передачі земель місцевим органам влади [15].

Поряд із зазначеним ст. 4 Закону України «Про використання земель оборони» передбачає можливість використовувати землі оборони для будівництва об'єктів соціально-культурного призначення, житла для військовослужбовців та членів їх сімей, а також соціального та доступного житла без зміни їх цільового призначення. Також у статті врегульовано питання відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту.

На виконання вищезазваної статті Закону постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2013 р. № 436 затверджено Порядок відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил і Державної спеціальної служби транспорту [16]. У Порядку врегульовано процедуру складання переліків земельних ділянок, які можуть бути відчужені разом з розташованими на них об'єктами нерухомого військового

майна, та переліків земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил і Держспецтрансслужби та підлягають реалізації. Встановлено форми для кожного переліку та порядок їх затвердження Кабінетом Міністрів України, визначено строк дії такого затвердженого переліку (п'ять років), процедури проведення земельних торгів, оцінки вартості земельної ділянки, укладення договору з організатором земельних торгів, погодження проекту землеустрою відведеної земельної ділянки, розміщення оголошення про проведення земельних торгів, зазначено інформацію, яка повинна міститися у цьому оголошенні, суб'єктний склад учасників торгів (не можуть бути учасниками торгів іноземні держави, іноземні юридичні особи та іноземці), вимоги щодо оголошення стартової ціни, порядок подання заяви на участь у земельних торгах та проведення земельних торгів, ведення протоколу та його підписання, оформлення результатів продажу лота, укладення договору купівлі-продажу, його нотаріального посвідчення та державної реєстрації, оприлюднення результатів та порядок внесення коштів, підписання двохстороннього акту звірки взаєморозрахунків.

З наведеного слідує, що питання використання земель оборони певною мірою врегульовано. Проте можна погодитись з А. М. Мірошніченком та Р. І. Марусенком, які стверджують, що Закон України «Про використання земель оборони» хоча і прийнятий, але майже не має регулятивного значення, оскільки є механічним відтворенням положень статті 77 Земельного кодексу України та викладенням бланкетних норм, що в свою чергу вказує на потребу подальшого його доопрацювання [17].

Основним законом, який регулює господарську діяльність Збройних Сил України є Закон України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України». У ньому наведено визначення господарської діяльності у Збройних Силах України (яке повністю ідентичне з тим, що міститься у Господарському кодексі України) та визначено суб'єкти і види такої діяльності; порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності, їх відповідальність; вказано на можливість обмеження та припинення господарської діяльності військової частини; особливості передачі в оренду рухомого та нерухомого майна Збройних Сил України, порядок обліку та використання коштів, одержаних від господарської діяльності Збройних Сил України. При цьому у Законі «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» відсутнє визначення та порядок ведення підсобного господарства, яке згадується у ст. 1 цього Закону та ст. 414 Господарського кодексу України.

В свою чергу вказане питання на відомчому рівні врегульовано наказом Міністерства оборони України від 16 липня 1997 р. № 300 «Про затвердження Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України». А саме, це Положення визначає основи організації та ведення військового (кора-

бельного) господарства загалом; права та обов'язки посадових осіб військової частини (корабля) та з'єднання, пов'язані з веденням військового (корабельного) господарства; порядок планування та здійснення контролю господарської діяльності; порядок організації матеріально-технічного, аеродромно-технічного, ветеринарного, торговельно-побутового, квартирно-експлуатаційного, фінансового та іншого забезпечення; порядок приймання і здачі посади та облікової документації особами, на яких покладено ведення військового (корабельного) господарства; порядок створення військового господарства при формуванні та порядок ліквідації його при розформуванні військової частини (з'єднання).

Крім того, Законом України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» передбачено, що Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства оборони, узгодженим з центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики, затверджуються види військового майна, яке не підлягає приватизації. В свою чергу на рівні Кабінету Міністрів України чи на відомчому рівні такі види не затверджені.

Також Законом закріплено, що Кабінетом Міністрів України визначається перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам. На виконання цієї норми постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2000 р. № 1171 [18] затверджено відповідний перелік, який містить 126 видів господарської діяльності.

Згідно з вимогами вказаного Закону постановою Кабінету Міністрів України від 3 травня 2000 р. № 749 затверджено й Порядок реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах. Такий Порядок містить визначення суб'єктів господарювання Збройних Сил, які підлягають реєстрації, зразок подання для реєстрації військової частини як суб'єкта господарювання, перелік документів, які до нього додаються, зразок реєстраційної картки військової частини як суб'єкта господарської діяльності. Крім цього, Порядком встановлено десятиденний строк, виділений Міністерству оборони України для проведення реєстрації або відмови у реєстрації військової частини, визначено зразок свідоцтва про реєстрацію, необхідність повідомлення податкових органів та органів Державного казначейства про таку реєстрацію, підстави для відмови у реєстрації військової частини, припинення господарської діяльності військової частини за рішенням Міністерства оборони, порядок та підстави проведення перереєстрації військової частини та порядок внесення змін у свідоцтво про реєстрацію військової частини як суб'єкта господарської діяльності у Збройних Силах [19].

Статтею 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» передбачено, що Кабінетом Міністрів України визначається порядок надання дозволу військовим частинам на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого військового майна в оренду. Такий Порядок затверджено поста-

новою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2000 р. № 778 [20]. У Порядку дублюється надане Законом України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» визначення військового майна та встановлено особливості отримання дозволу для передачі в оренду рухомого і нерухомого військового майна, визначено процедуру отримання такого дозволу.

Також Законом України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» передбачено, що порядок обліку та використання коштів, одержаних від господарської діяльності у Збройних Силах України, визначається Міністерством фінансів України та Міністерством оборони України. Відповідно, наказом Міністерства оборони України від 3 серпня 2016 р. № 400 «Про затвердження Положення про облік та використання коштів спеціального фонду державного бюджету в Міністерстві оборони України» врегульовано порядок розподілу коштів, отриманих як плата за послуги, між бюджетними установами та Міністерством оборони України. Зокрема, йдеться про розподіл коштів, отриманих від основної та додаткової (господарської) діяльності, від оренди майна, від реалізації майна, від сплати житлово-комунальних послуг (діяльність гуртожитків, готелів, комендантських дільниць, засобів тимчасового розміщення і проживання тощо), від благодійних внесків.

Вищевказаними нормативно-правовими актами досі не врегульованим залишається питання матеріальних стимулів особового складу військових частин, задіяного у господарській діяльності Збройних Сил України, на що свого часу звернув увагу Е. Г. Бойченко та запропонував шляхи вирішення зазначеної проблеми [9, с. 207], з якими можна погодитись.

Таким чином, проведений аналіз вказує на наявність у правовій основі господарської діяльності у Збройних Силах України недоліків, які полягають у тому, що деякі підзаконні нормативно-правові акти, на які містяться посилання у законах, досі не прийнято, а окремі чинні нормативно-правові акти потребують конкретизації.

Для удосконалення правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України пропонується:

у частині 2 статті 14 Закону України «Про Збройні Сили України» виключити слова «та звільняються від сплати усіх видів податків відповідно до законів з питань оподаткування»; натомість норму про сприятливий режим оподаткування суб'єктів господарювання Збройних Сил України закріпити у Законі України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України», виділивши під неї окрему статтю, в якій серед іншого зазначити, що такий режим визначається податковим законодавством України;

у Податковому кодексі України пункт 282.1 статті 282 (де передбачено пільги для сплати земельного податку юридичними особами) доповнити підпунк-

том 282.1.7, зазначивши серед кола суб'єктів, які звільняються від сплати такого податку, суб'єктів господарювання Збройних Сил України;

у статті 1 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» включити до переліку видів військового майна також земельні ділянки.

Подальші наукові дослідження правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України доцільно присвятити конкретизації положень щодо сприятливого режиму оподаткування у податковому законодавстві, правового режиму використання земель оборони та інших, на які зверталась увага в вищенаведеному аналізі.

1. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 410. (Із змінами).

2. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1076-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 408. (Із змінами).

3. Про використання земель оборони. Закон України від 27 листопада 2003 р. № 1345-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 209. (Із змінами).

4. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 407. (Із змінами).

5. Про затвердження Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України від 16 липня 1997 р. № 300. *Офіційний вісник України*. 1997. № 52. Ст. 202. (Із змінами).

6. Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно-правовой мысли в суверенной Украине: науч. докл. Ин-т экономико-правовых исслед. НАН Украины. Донецк, 2004. 40 с.

7. Кондик П. М. Правові аспекти визначення статусу військового майна. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 3. С. 161–165.

8. Мамутов В. К., Зельдина Е. Р. Развитие законодательства о специальном режиме хозяйствования. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2001. № 1. С. 9–12.

9. Бойченко Е. Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2015. 241 с.

10. Кісель В. Й. Поняття та правовий режим військового майна: цивільно-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2006. № 2. С. 59–63.

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. (Із змінами).

12. Податковий кодекс України: Закон України від 2 лютого 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № № 13–17. Ст. 112.

13. Постанова Верховного Суду України від 29 січня 2013 р. у справі № 21-431а12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29620571>

14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. (Із змінами).

15. Про затвердження Положення про порядок надання в користування земель (земельних ділянок) для потреб Збройних Сил України та основні правила користування наданими

землями. Наказ Міністра оборони України від 22 грудня 1997 р. № 483. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0483322-97>

16. Про затвердження Порядку відчуження земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил і Державної спеціальної служби транспорту. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2013 р. № 436. *Офіційний вісник України*. 2013. № 48. Ст. 1721. (Із змінами).

17. Мірошниченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2011. 520 с.

18. Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2000 р. № 1171. *Офіційний вісник України*. 2009. № 29. Ст. 973. (Із змінами).

19. Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 травня 2000 р. № 749. *Офіційний вісник України*. 2000. № 18. Ст. 752. (Із змінами).

20. Про порядок надання дозволу військовим частинам на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2000 р. № 778. *Офіційний вісник України*. 2000. № 20. Ст. 821.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.14

УДК 346.9

А. А. Тварковський

аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ЩОДО ПРАВОВОЇ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ АБО ВИЗНАННЯ БАНКРУТОМ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ

Ключові слова: фізична особа-підприємець, банкрутство, відновлення платоспроможності, визнання банкрутом, санація, розпорядження майном, правова основа.

В умовах ринкової економіки діяльність фізичної особи-підприємця несе для неї низку ризиків та може призвести до неплатоспроможності такого суб'єкта господарювання. У свою чергу для відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця важливу роль відіграє відповідна правова основа.

Правову основу банкрутства фізичної особи-підприємця складають Цивільний кодекс України [1], Господарський кодекс України [2], Закон України «Про

відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) [3] та інші нормативно-правові акти. При цьому в найближчий час правову основу банкрутства фізичної особи-підприємця визначатиме також Кодекс України з процедур банкрутства, проект якого перебуває на розгляді Верховної Ради України (далі – Проект кодексу) [4].

На сьогодні на законодавчому рівні визначено умови, порядок та підстави відновлення платоспроможності, зокрема, фізичної особи-підприємця або визнання її банкрутом, застосування ліквідаційної та інших судових й позасудових процедур з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів. Проте низка положень законодавства щодо банкрутства фізичної особи-підприємця потребує удосконалення.

У вітчизняній юридичній науці питання банкрутства досліджували Р. Г. Афанасьєв [5], А. М. Бірюков [6], В. В. Джунь [7], В. А. Малига [8], Б. М. Поляков [9], В. В. Радзивілюк [10], М. І. Тітов [11] та ін. Головна увага вказаних вчених була приділена проблемам вдосконалення законодавства про неспроможність у цілому, проте залишається низка аспектів, пов'язаних із банкрутством фізичної особи-підприємця, що потребують подальшого наукового опрацювання.

Вищенаведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, *метою якого є обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.*

Загальні положення про відновлення платоспроможності або визнання боржника банкрутом встановлено Цивільним кодексом України, яким передбачено регулювання таких відносин спеціальним законом. При цьому статтею 53 цього Кодексу закріплено, що «фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом».

Відносин банкрутства фізичної особи-підприємця також стосується глава 23 Господарського кодексу України, якою закріплено ознаки неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності; визначено поняття банкрутства; вказано суб'єктів банкрутства, заходи запобігання банкрутству, процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника, майнові активи неплатоспроможного боржника; визначено коло кредиторів неплатоспроможних боржників; закріплено основні положення щодо здійснення державної політики з питань банкрутства, а також щодо відповідальності за порушення законодавства про банкрутство.

Основним законом, який регулює відносини у сфері відновлення платоспроможності та визнання банкрутом фізичної особи-підприємця, є Закон про банкрутство. Цим Законом визначено: правовий статус Державного органу з питань банкрутства; заходи щодо запобігання банкрутству боржника; судові процедури, які застосовуються до боржника; підвідомчість, підсудність, підстави та наслід-

ки порушення провадження у справі про банкрутство; порядок провадження у справах про банкрутство; порядок продажу майна у провадженні справи про банкрутство; особливості банкрутства певних категорій боржників; правовий статус арбітражного керуючого; процедури банкрутства, пов'язані з іноземною процедурою банкрутства, а також правові наслідки визнання боржника банкрутом.

Поряд із названими загальними положеннями цей Закон містить і спеціальні положення стосовно банкрутства фізичних осіб-підприємців. Так, статтею 90 Закону про банкрутство закріплено: підстави визнання фізичної особи-підприємця банкрутом; коло суб'єктів ініціювання справи про банкрутство фізичної особи-підприємця; неможливість подання заяви про порушення справи про банкрутство кредиторами, вимоги яких пов'язані з зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, кредиторами, які мають вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру; право боржника під час ініціювання провадження у справі про банкрутство подати та виконати план погашення боргів, вимоги до змісту такого плану; право господарського суду на зміну плану погашення боргів; право господарського суду виключити зі складу ліквідаційної маси майно фізичної особи, на яке згідно з цивільним процесуальним законодавством може бути звернено стягнення, якщо майно є неліквідним чи дохід від реалізації якого істотно не вплине на задоволення вимог кредиторів.

Стаття 91 Закону про банкрутство визначає: порядок розгляду судом справи про банкрутство фізичної особи-підприємця; повноваження господарського суду накладати арешт на майно фізичної особи, за винятком майна, на яке згідно із законодавством України не може бути звернено стягнення, та майна, що перебуває в заставі з підстав, не пов'язаних із здійсненням такою особою підприємницької діяльності; підстави зупинення та відкладення розгляду справи про банкрутство; право на укладення сторонами мирової угоди, а також повноваження господарського суду визнати боржника банкрутом та відкрити ліквідаційну процедуру.

Окрім того, стаття 92 названого Закону передбачає особливості задоволення вимог кредиторів фізичної особи, визнаної банкрутом; відмінний від загального порядок черговості задоволення вимог кредиторів; обмеження для фізичної особи, визнаної банкрутом, протягом трьох років бути зареєстрованою як фізична особа-підприємець; обмеження на придбання майна або грошових коштів у кредит, а також на укладення договорів поруки та на передачу майна у заставу. При цьому названа стаття Закону про банкрутство забороняє відкривати провадження у справі про банкрутство за заявою фізичної особи, визнаної банкрутом, протягом п'яти років.

Разом із тим проведений аналіз статей 90–92 Закону про банкрутство вказує на неоднозначне врегулювання питання про можливість застосування в провадженні у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця таких судових процедур

як розпорядження майном і судова санація. Така неоднозначність у свою чергу є причиною неоднакової судової практики, зокрема, про це свідчать судові акти у господарських справах № 921/295/18, № 902/1706/13, № 902/177/13-г [12, 13, 14].

До кола питань, які також потребують вирішення на рівні Закону про банкрутство, належить питання щодо підстав відкриття провадження у справі про банкрутство фізичних осіб-підприємців, оскільки загальні підстави, передбачені статтею 10 цього Закону, не враховують певних особливостей цих суб'єктів господарювання. Так, у порівнянні з юридичними особами фізичні особи-підприємці можуть відрізнятися кількістю працюючих, обсягами та результатами виробництва, майновими активами і у своїй переважній більшості є суб'єктами малого підприємництва.

Отже, норми Закону про банкрутство щодо відкриття провадження та застосування певних судових процедур у справах про банкрутство фізичних осіб-підприємців потребують доопрацювання за цими напрямками.

При аналізі правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця доцільно також розглянути проект Кодексу України з процедур банкрутства, адже після прийняття та набрання чинності відповідний законодавчий акт становитиме правову основу та визначатиме особливості розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб-підприємців.

До загальних положень Проекту кодексу, які застосовуватимуться до усіх боржників, у тому числі і до фізичної особи-підприємця, належать положення, що визначають: правовий статус Державного органу з питань банкрутства та склад законодавства, яке регулює провадження у справах про банкрутство; судові та позасудові процедури, які застосовуються до боржника; порядок розгляду спорів, стороною яких є боржник; підсудність та підстави відкриття провадження у справі про банкрутство (Книга I «Загальна частина»); правовий статус арбітражного керуючого та інші питання, пов'язані із його діяльністю (Книга II «Арбітражний керуючий»); порядок продажу майна у справі про банкрутство; порядок провадження у справах про банкрутство, пов'язаних з іноземною процедурою неплатоспроможності (Книга III «Банкрутство юридичних осіб»).

Крім того, питань банкрутства фізичної особи-підприємця стосуються положення Книги IV «Відновлення платоспроможності фізичної особи» Проекту кодексу, де визначено особливості провадження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи. Зокрема, у цій частині Проекту кодексу визначено: юрисдикцію, підсудність, підстави та наслідки відкриття провадження у справі про неплатоспроможність; застосування судових процедур реструктуризації боргів та ліквідації; порядок задоволення вимог кредиторів; правові наслідки закриття провадження про банкрутство фізичної особи; порядок провадження у справах про неплатоспроможність окремих категорій фізичних осіб. У назва-

них положеннях вказаної Книги IV Проекту кодексу фізична особа-підприємець розглядається як окрема категорія фізичної особи.

Водночас стаття 137 Проекту кодексу крім вищезазначеного також визначає особливості розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб-підприємців. Так, названою статтею закріплено, що відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-підприємця зумовлює внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. При цьому положення цієї статті передбачають надсилання державному реєстратору ухвали про закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи-підприємця для внесення відповідного запису.

Порівняльний аналіз чинного Закону про банкрутство та Проекту кодексу дає підстави для висновку про те, що їхні норми щодо відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної-особи підприємця певним чином відрізняються.

На відміну від Закону про банкрутство норми Проекту кодексу однозначно встановлюють судові процедури, які можуть бути застосовані до боржника – фізичної особи-підприємця, проте серед них відсутні такі процедури як розпорядження майном та судова санація. Зокрема, визначено, що до цього боржника застосовуються лише такі судові процедури неплатоспроможності: реструктуризація боргів боржника; погашення боргів боржника.

На перший погляд така правова конструкція норм Проекту кодексу має позитивне значення, оскільки сприятиме їх однозначному тлумаченню у правозастосовній діяльності та ймовірно усуне різну судову практику. Разом із тим, аналізуючи такі положення Проекту кодексу, не можна однозначно стверджувати, що позбавлення господарського суду права застосовувати у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця судової процедури розпорядження майном матиме позитивні наслідки для відновлення платоспроможності або визнання банкрутом боржника – фізичної особи-підприємця. Так, на сьогодні господарські суди у деяких випадках застосовують до фізичних осіб-підприємців названі судові процедури як такі, що ефективно сприяють відновленню платоспроможності, з огляду на що залишається відкритим питання про доцільність застосування названих процедур і їх відповідного нормативного закріплення.

Також зміст названих документів відрізняється в частині закріплення підстав відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця. Так, Проект кодексу у порівнянні із чинним Законом, який визначає спільні підстави відкриття провадження у справі про банкрутство для усіх боржників, передбачає особливі підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи, які при цьому підлягають застосуванню і для фізичної особи-під-

приємця. Зокрема, «боржник має право звернутись до господарського суду з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність у разі, якщо:

- 1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше тридцяти мінімальних розмірів заробітної плати;
- 2) боржник припинив погашати кредити чи здійснювати інші планові платежі у розмірі більше як п'ятдесят відсотків місячних платежів по кожному з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;
- 3) винесено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке можна звернути стягнення;
- 4) існують інші обставини, які підтверджують про те, що у найближчий час боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності)» (ст. 115 Проекту кодексу).

При цьому також на відміну від Закону про банкрутство за правилами Проекту кодексу можливість ініціювати порушення провадження у справі про неплатоспроможність надано лише особисто фізичній особі-підприємцю.

Утім судова практика свідчить, що значна кількість справ, які розглядаються на підставі чинного Закону про банкрутство, порушується саме з ініціативи кредиторів. Відтак набуває актуальності питання про можливість задоволення вимог кредиторів у випадку, коли боржник у цьому не заінтересований. З урахуванням цього, зазначені положення потребують уточнення.

Окрім того, встановлюючи спеціальні підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи, Проект кодексу не конкретизує їх саме для фізичної-особи підприємця, хоча як суб'єкт господарювання така особа має значні відмінності як від юридичної особи, так і від звичайної фізичної особи, що має бути враховано законодавцем.

Таким чином, проведений аналіз чинного та перспективного законодавства вказує на наявність низки положень, якими передбачено врегулювання відновлення платоспроможності фізичної особи-підприємця, проте існує ряд норм, які потребують удосконалення. Зокрема, чинний Закон про банкрутство потребує певної конкретизації щодо судових процедур та доповнень стосовно спеціальних підстав для відкриття провадження у справах про банкрутство фізичної особи-підприємця, що підтверджує судова практика. Проект кодексу названі питання вирішує не в повній мірі.

З огляду на вищевикладене, можна запропонувати такі основні напрями удосконалення правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця:

врегулювання питання застосування у провадженні в справах про банкрутство фізичних осіб-підприємців судових процедур розпорядження майном та санації, з уточненням підстав та умов їх застосування;

уточнення положень щодо можливості порушення справи про банкрутство фізичної особи-підприємця також з ініціативи кредиторів;

конкретизація підстав щодо відкриття провадження у справах про банкрутство фізичних осіб-підприємців як окремих суб'єктів господарювання.

Для реалізації зазначених напрямів доцільно внести відповідні зміни та доповнення до Кодексу України з процедур банкрутства після набуття ним чинності.

Подальші дослідження цієї теми доцільно присвятити конкретизації зазначених напрямів удосконалення законодавства щодо відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. (Із змінами).

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144. (Із змінами).

3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440. (Із змінами).

4. Проект Кодексу України з процедур банкрутства (реєстр. № 8060 від 26 лютого 2018 р). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518 (дата звернення: 15.10.2018).

5. Афанасьев Р. Г. Проблемы правового регулирования банкротства за законодательством Украины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарське процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2001. 189 с.

6. Бірюков О. Н. Інститут неспроможності: порівняльно-правовий аналіз: монографія. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 2000. 163 с.

7. Джуль В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: монографія. Львів: Інститут технологій бізнесу і права, 2000. 180 с.

8. Малыга В. А. Правовое обеспечение санации и минимизации негативных последствий банкротства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарське процесуальне право». НАН України, Ін-т екон.-прав. исслед. Донецк, 1999. 191 с.

9. Поляков Б. М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарське процесуальне право». Інститут держави і права імені В. Корецького. Київ, 2003. 437 с.

10. Радзивілюк В. В. Санация як судова процедура банкрутства: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарське процесуальне право». Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 17 с.

11. Тітов М. І. Банкрутство: матеріально-правові та процесуальні аспекти. За наук. ред. В. М. Гайворонського. Харків: Фірма «Консум», 1997. 192 с.

12. Ухвала Господарського суду Тернопільської області від 27 серпня 2018 р. у справі № 921/295/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76155298> (дата звернення: 15.10.2018).

13. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 10 січня 2014 р. у справі № 902/1706/13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36655363> (дата звернення: 15.10.2018).

14. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 4 березня 2014 р. у справі № 902/177/13-г. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37507987> (дата звернення: 15.10.2018).

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.15

УДК 346.21

Т. М. Шемета

аспірантка Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ПРАВОВА ОСНОВА ПЕРЕХОДУ ЧАСТКИ УЧАСНИКА У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ТА ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Ключові слова: перехід частки, відчуження частки, статутний капітал, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, переважне право.

Питання, пов'язані з майновою базою суб'єктів господарювання (джерела формування, зміна і т. п.), в різні часи викликали інтерес багатьох дослідників. Але сутність поняття «перехід частки у статутному капіталі господарського товариства» як правової категорії в науці господарського права дотепер ретельно не досліджувалась. Частіше в юридичній літературі обговорюється розуміння сутності частки, її правова природа, співвідношення поняття «частка у статутному капіталі товариства» з такими поняттями як «корпоративні права», «майнові права» [1–5].

Питання щодо того, що є предметом переходу – частка або права, є дискусійним в науковій літературі. Зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєва характеризує спори щодо переходу прав на частку у статутному капіталі, називає в їх числі спори щодо відчуження частки у статутному капіталі, виходу учасника, його виключення, щодо переходу частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства (наприклад, при реорганізації) тощо [6, с. 208–254]. В той же час дослідниця акцентує увагу на тому, що в договорах поширено вказувати в якості предмету як частку, так і корпоративні права [6, с. 209]. Наполягаючи на помилковості цієї практики, І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що позначення як предмету договору корпоративних прав є неправильним у зв'язку з тим, що, по-перше, об'єктом

правовідносин в договорі купівлі-продажу є саме частка в статутному капіталі, а не майнові права, які можуть виступати самостійним оборотоздатним об'єктом правовідносин; по-друге, корпоративні права не можуть бути предметом договору купівлі-продажу, оскільки вони не переходять у власність набувача [6, с. 209], що повинно стати результатом будь-якого договору купівлі-продажу. Водночас в судовій практиці можна зустріти вираз «не є власником корпоративних прав». Поряд із цим з положень ст. 167 Господарського кодексу України [7] слідує, що корпоративні права є змістом корпоративних відносин, об'єктом яких є частка у статутному капіталі. З'ясування цього питання передусім має значення для визначення предмета договорів купівлі-продажу, дарування та інших договорів про передання майна у власність. Таким предметом є частка у статутному капіталі, а не корпоративні права, що нею засвідчуються.

На основі аналізу норм законодавства та доктринальних положень вбачається, що поняття «перехід частки у статутному капіталі господарського товариства» варто розглядати в широкому значенні. Так, перехід частки учасника в статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (далі відповідно – ТОВ та ТДВ) має місце в декількох випадках.

Зокрема, згідно з частинами 1, 2 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ та ТДВ) [8] учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі. Відповідно до ст. 21 цього Закону учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Статутом товариства може бути встановлено, що відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу допускається лише за згодою інших учасників. Отже, при відчуженні частки учасника ТОВ відбувається перехід частки до інших осіб (інших учасників товариства або третіх осіб).

Стаття 22 Закону про ТОВ та ТДВ визначає особливості звернення стягнення на частку учасника товариства і передбачає, що звернення стягнення на частку учасника товариства здійснюється на виконання виконавчого документа про стягнення з учасника грошових коштів або на підставі виконавчого документа про звернення стягнення на частку майнового поручителя, яка передана у заставу в забезпечення зобов'язання іншої особи. Отже, при реалізації частки учасника ТОВ на аукціоні для забезпечення звернення стягнення на частку учасника ТОВ також відбувається перехід частки учасника ТОВ до осіб, які придбають таку частку на аукціоні.

Перехід частки учасника ТОВ має місце і при спадкуванні чи правонаступництві у зв'язку з припиненням юридичної особи. Згідно з ч. 1 ст. 23 Закону про

ТОВ та ТДВ у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства.

Тому, не дивлячись на те, що у Законі про ТОВ та ТДВ словосполучення «перехід частки» вживається лише в контексті регулювання відносин, які виникають у зв'язку із смертю учасника товариства або правонаступництвом в разі припинення учасника товариства (ст. 23), цю правову категорію пропонується розуміти як родове поняття, яке включає в себе відчуження, продаж частки та інші вищезазначені підстави такого переходу.

Для реалізації можливості переходу частки учасника у статутному капіталі ТОВ та ТДВ велике значення має права основа організації та здійснення цього процесу. Правову основу вищезазначеної дії (адже якщо звернутися до словників, то можна побачити, що термін «перехід» вживається у значенні саме дії, відхилення від звичайного порядку виконання [9]) нині становлять положення Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», Закону про ТОВ та ТДВ та інших нормативно-правових актів. Разом з тим до недоліків правової основи можна віднести неврегульованість окремих питань, зокрема щодо визначення предмету договору про відчуження частки в статутному капіталі та з запровадженням інституту корпоративного договору появи можливості незастосування положень законодавства щодо переважного права інших учасників на придбання частки у статутному капіталі.

Загальним питанням та проблемам щодо правового статусу суб'єктів господарської діяльності приділяли увагу В. К. Мамотов [10], Г. Л. Знаменський [11], В. С. Щербина [12] та інші науковці. Певну наукову цінність для розробки проблематики переходу частки учасника представляють праці окремих авторів, присвячені дослідженню правової природи частки у статутному капіталі (Д. В. Ломакіна [13, с. 153], Р. С. Фатхутдінова [14, с. 10], А. В. Урюжникової [15, с. 43]). На сучасному етапі дослідження питань, пов'язаних з майновою основою господарської діяльності господарських товариств, займалися В. А. Белов [16, с. 253–264], Л. М. Дорошенко [17], В. М. Кравчук [18], О. Р. Кібенко [19], А. В. Смітюх [20, с. 141], О. С. Янкова [21], але проблеми, пов'язані з переходом частки у статутному капіталі ТОВ та ТДВ, обговорювалися лише поряд із загальними питаннями діяльності таких господарських товариств та досі залишаються невирішеними.

У зв'язку з набранням чинності Закону про ТОВ та ТДВ, істотною зміною корпоративного законодавства, яке не принесло очікуваної чіткості у вирішенні питань переходу частки у статутному капіталі товариства до інших учасників товариства або третіх осіб, відсутністю однакової правозастосовчої практики, а також з урахуванням недостатньої наукової розробки порушених питань є підстави стверджувати про об'єктивну необхідність їх подальшого дослідження.

Наведене вище вказує на актуальність заявленої теми дослідження, *метою якого є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової основи переходу частки учасника у статутному капіталі ТОВ та ТДВ.*

Свобода учасників господарських товариств у відчуженні належних їм часток не є абсолютною [22, с. 264]. Законодавцем встановлено ряд обмежень щодо відчуження учасниками частки у статутному капіталі товариств.

Правове регулювання питань переходу частки з моменту проголошення незалежності нашої країни здійснюється з 19.09.1991 р. – з набранням чинності Закону України «Про господарські товариства». Положеннями ст. 53 цього Закону закріплювалося право учасника ТОВ продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Допускалася можливість відчуження учасником ТОВ своєї частки (її частини) третім особам, якщо інше не встановлено статутом товариства. Також містилося положення про те, що учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права. Купівля здійснюється за ціною та на інших умовах, на яких частка (її частина) пропонувалася для продажу третім особам. Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі.

У разі придбання частки (її частини) учасника самим ТОВ воно зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам протягом строку, що не перевищує одного року, або зменшити свій статутний капітал. Протягом цього періоду розподіл прибутку, а також голосування і визначення кворуму у вищому органі проводяться без урахування частки, придбаної товариством [23].

З 1 січня 2004 р. перехід частки у статутному капіталі ТОВ та ТДВ став також регулюватися главою восьмою розділу другого Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [24]. Безпосередньо питанням переходу частки (її частини) учасника у статутному капіталі ТОВ до іншої особи у цьому Кодексі було присвячено лише одну статтю, що регулювала загальні питання переходу такої частки (ст. 147 ЦК України). Зокрема, основні положення зазначеної статті зводилися до того, що, по-перше, в ній встановлювалося право учасника ТОВ продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Таке відчуження учасником ТОВ своєї частки (її частини) третім особам допускалося у всіх випадках, якщо інше не встановлено статутом товариства. По-друге, закріплювалося положення про

те, що учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права. Передбачалося, що купівля здійснюється за ціною та на інших умовах, на яких частка (її частина) пропонувалася для продажу третім особам. Якщо учасники товариства не скористалися своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі.

Встановлювалося, що у разі придбання частки (її частини) учасника самим ТОВ воно зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам протягом строку та в порядку, встановлених статутом і законом, або зменшити свій статутний капітал. Фрагментарно регулювалися і корпоративні відносини, які могли виникнути після смерті одного з учасників, а саме положеннями ст. 147 ЦК України закріплювалося, що частка у статутному капіталі ТОВ переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

Така редакція ст. 147 ЦК України не містила чіткого механізму реалізації переважного права купівлі частки (її частини) учасника, не було відповідей на питання, які виникали на практиці стосовно того, в якій формі треба запропонувати учасникам товариства свою частку учаснику, який вирішив її відступити, а також стосовно підтвердження серйозності намірів інших учасників з придбання частки. У правозастосовній діяльності виникла ситуація, зумовлена станом законодавства в цій сфері і пов'язана з наявністю прогалин у праві, коли постала необхідність заповнення таких прогалин аналогією закону.

В Інформаційному листі Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» зазначено, що аналогія закону застосовується у випадку, якщо є прогалина в правовому регулюванні відповідних відносин. При аналогії закону застосовується норма, що регулює подібні відносини. І один з найбільш розповсюджених випадків застосування аналогії закону мав місце саме при вирішенні спорів, пов'язаних з переходом частки учасника ТОВ до інших осіб. Так, пункт 4.10 Постанови Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» передбачає, що згідно з ч. 4 ст. 362 ЦК України у разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав і обов'язків покупця. Наведена норма застосовується за аналогією закону до випадків порушення переважного права учасника

ТОВ (ТДВ) на купівлю частки у статутному капіталі. При цьому ця норма застосовується до відповідних позовів учасників товариства лише з обмеженнями, передбаченими нею [25].

Тобто, необхідність застосування до цих відносин аналогії закону свідчить про те, що стан законодавства, яке регулювало перехід частки учасника у статутному капіталі ТОВ (ТДВ) до іншої особи, не був досконалим.

Декілька років поспіль законодавцем здійснювалася довготривала робота зі зміни законодавства щодо ТОВ та ТДВ, яка закінчилася прийняттям Закону про ТОВ та ТДВ від 06.02.2018 р. № 2275-VIII, який набув чинності 17.06.2018 р. Цей нормативно-правовий акт покликаний стати базовим у регулюванні правового статусу близько 600 тисяч господарських організацій, утворених у формі ТОВ та ТДВ. Безперечно, прийняття комплексного Закону про ТОВ та ТДВ стало важливим кроком у реформуванні корпоративного законодавства України. Зокрема, він встановив спеціальні положення щодо переходу частки у статутному капіталі цих товариств, у зв'язку з чим статтю 147 ЦК України виключено. Крім того, в Перехідних положеннях нового Закону визнано таким, що втратив чинність Закон України «Про господарські товариства» у частині, що стосується ТОВ та ТДВ.

Нормами Закону про ТОВ та ТДВ більш детально порівняно з положеннями ЦК України та Закону України «Про господарські товариства» урегульовано питання переходу частки. Ці питання регулюються положеннями чотирьох статей зазначеного нормативного акту.

Зокрема, положеннями ч. 1 ст. 21 названого Закону передбачено право учасника товариства відчужувати свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Але положеннями статті 20, яка має назву «Переважне право учасника товариства» закріплено, що учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі. Якщо кілька учасників товариства скористаються своїм переважним правом, то вони придбавають частку (частину частки) пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства.

Нормою цієї статті вже усунуто прогалину в попередньому законодавстві і передбачено форму повідомлення інших учасників про намір відступити свою частку та обов'язок надання необхідної інформації щодо умов продажу, а саме зазначено, що учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, зобов'язаний *письмово* повідомити про це інших учасників товариства та *поінформувати* про ціну та розмір частки, що відчужується, інші умови такого продажу. Якщо жоден з учасників товариства протягом 30 днів з дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку (частину частки) не повідомив *письмово* учасника, який продає частку (частину частки), про

намір скористатися своїм переважним правом, вважається, що такий учасник товариства надав свою згоду на 31 день з дати отримання повідомлення, і така частка (частина частки) може бути відчужена третій особі на умовах, які були повідомлені учасникам товариства. Тобто, чітко врегульовано строки, судова практика відтепер визначилася з підходом щодо встановлення моменту надання згоди на відчуження частки.

Крім того, в цій нормі передбачається обов'язок укласти договір купівлі-продажу частки протягом чітко зазначеного строку, а саме: якщо учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, отримав від іншого учасника письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом, такі учасники зобов'язані протягом одного місяця укласти договір купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки).

Закріплення наведеного правила сприятиме дисциплінованості учасників господарських відносин та захисту інтересів продавця частки. Також у разі ухилення продавця від укладення договору купівлі-продажу покупець має право звернутися до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу частки (її частини) укладеним на запропонованих продавцем умовах. У разі ухилення покупця від укладення договору купівлі-продажу продавець має право реалізувати свою частку третій особі на раніше повідомлених учасникам товариства умовах.

Безпосередньо нормами спеціального закону без необхідності звернення до загальних положень ЦК України передбачено скорочений строк позовної давності в один рік у випадку, якщо переважне право учасника товариства є порушеним.

Закон про ТОВ та ТДВ на відміну від попереднього законодавства у цій сфері регулює також особливості звернення стягнення на частку учасника товариства та більш детально встановлює особливості переходу частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства (ст. ст. 22, 23).

Також з прийняттям Закону про ТОВ та ТДВ відбулася певна лібералізація регулювання відносин переходу частки: безпосередньо товариству надано можливість регулювати питання такого переходу в установчих документах. Так, статутом товариства може встановлюватися інший порядок реалізації переважного права учасників товариства, розподілу відчужуваної частки (частини частки) між іншими учасниками товариства, відмови від реалізації переважного права учасників товариства. Статутом може встановлюватися, що учасники товариства не мають переважного права на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі. Також статутом може бути передбачений обов'язок учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких

взяли участь всі учасники товариства. Положеннями ч. 8 ст. 20 Закону про ТОВ та ТДВ визначено, що переважне право учасника товариства *не застосовується* у разі, якщо це передбачено *корпоративним договором*, стороною якого є такий учасник. Частиною 2 ст. 21 цього Закону передбачено, що статутом товариства може бути встановлено, що відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу допускається лише за згодою інших учасників. З метою надання певних гарантій всім учасникам товариства Законом закріплено, що відповідне положення може бути внесене до статуту або виключене з нього лише одноставним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Таким чином, статут товариства та корпоративний договір в цьому випадку виступають індивідуальними регуляторами корпоративних відносин, формою втілення регулятивної функції права, яка дає можливість на власний розсуд товариству визначити умови упорядкування корпоративних відносин у межах і порядку, встановлених законом. При цьому і статут, і корпоративний договір тут виступають певними координаційними інструментами, які надають можливість визначити правила, за якими учасники (засновники) товариства домовилися діяти і які мають обов'язкову силу для них.

Разом з тим у Законі про ТОВ та ТДВ містяться норми, які створюють потенційні загрози для суб'єктів корпоративних правовідносин. І однією з таких загроз є те, що переважне право на придбання частки у статутному капіталі, яке закріплено у ст. 20 Закону, не є переважним в буквальному розумінні цього слова. В цій нормі наголошується, що учасник товариства має переважне право на придбання лише тієї частки іншого учасника товариства, що продається третій особі, тобто про інші способи відчуження, насамперед безоплатні, не йдеться. Тому, як і раніше, якщо учасник має намір передати третій особі свою частку в обхід переважного права інших учасників (засновників), достатньо для цього укласти будь-який інший договір, крім договору купівлі-продажу (наприклад, договір міни або дарування).

Також відповідно до ч. 8 ст. 20 Закону про ТОВ та ТДВ переважне право на придбання частки (частини частки) може бути нівельовано шляхом укладення з іншими учасниками товариства корпоративного договору, до якого буде включено пункт про незастосування переважного права.

Таким чином, незважаючи на високе практичне значення питань, що стосуються переходу частки у статутному капіталі товариств, окремі законоположення, наприклад, стосовно предмету договорів купівлі, дарування частки, отримують на практиці неоднозначне тлумачення, про що свідчить зростання кількості судових справ по спорах, пов'язаних з переходом частки у статутному капіталі товариств, та відсутність однакового підходу щодо вирішення такої категорії справ.

Задля удосконалення правової основи переходу частки учасника у статутному капіталі ТОВ та ТДВ пропонується:

1) доповнення Закону про ТОВ та ТДВ новою статтею 19¹ «Перехід частки учасника у статутному капіталі товариства до іншої особи» із закріпленням у цій статті загальних положень стосовно такого переходу та переліку підстав, за яких він відбувається;

2) внесення відповідних кореспондуючих змін до інших статей цього Закону, в яких йдеться про окремі підстави та умови переходу частки учасника у статутному капіталі товариства (відчуження частки іншим учасникам товариства або третім особам, звернення стягнення на частку учасника товариства, та ін.);

3) виключення із зазначеного Закону частини 8 статті 20, яка наразі передбачає можливість закріплення в корпоративному договорі положення про незастосування переважного права учасника товариства на придбання частки іншого учасника товариства.

На підставі вищезазначеного, можна резюмувати, що новели нового Закону про ТОВ та ТДВ з одного боку усувають протиріччя та прогалини, які були характерні для законодавства до прийняття цього нормативного акту, однак, з іншого боку, деякі зміни законодавства викликають не менше запитань. У зв'язку з цим вищезазначені нововведення вимагають наукового аналізу з урахуванням доктринальних розробок і сформованої правозастосовчої практики.

1. Пелипенко Е. С. Соотношение понятий «корпоративные права», «доля в уставном капитале» и «имущественные права». *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ на шляху до євроінтеграції*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 21–22 листопада 2014 р. Дніпропетровськ : Дніпропетровський гуманітарний університет, 2014. С. 128–129.

2. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2009. 430 с.

3. Скрябин С. В. Доля в уставном капитале товарищества с ограниченной ответственностью как имущество: некоторые вопросы теории и практики по законодательству Республики Казахстан. *Журнал зарубіжного законодавства и сравнительного правоведения*. 2016. № 2. С. 88–95.

4. Смітюх А. В. Щодо правової природи частки у статутному капіталі господарського товариства. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 89–94.

5. Спасибо-Фатеева И. В. Доля в уставном капитале хозяйственного общества как объект права и ее соотношение с уставным капиталом, имуществом и корпоративными правами. *Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр.* Харків : Золоті сторінки, 2012. С. 401–413.

6. Корпоративні спори. Коментар судової практики (Серія «Проблеми судової практики»). Спасибо-Фатеева И. В., Крат В. И., Філатова Н. Ю. та ін.; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків. Право, 2018. 288 с.

7. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462. (Із змінами).
8. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69. (Із змінами).
9. Словник української мови: академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/perekhid>
10. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулина и др. Київ: Юринком Интер, 2002. 912 с.
11. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития. Київ: «Наукова думка», 1996. 63 с.
12. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія. Київ: Юринком Интер, 2008. 264 с.
13. Корпоративное право: актуальные проблемы: учебник / Д. В. Ломакин, Ф. А. Афаунова, О. И. Гентовт [и др.]; под. общ. ред. Д. В. Ломакина. Москва: Инфотропик Медиа, 2015. 256 с.
14. Фатхутдинов Р. С. Правовые проблемы уступки доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Государственный университет – Высшая школа экономики. Москва, 2009. 210 с.
15. Урюжникова А. В. Правовая природа доли в уставном капи тале обществ с ограниченной ответственностью. *Гражданское право*. 2016. № 1. С. 41–45.
16. Корпоративное право. Актуальные проблемы теории и практики / под. общ. ред. В. А. Белова. Москва: Юрайт, 2014. 678 с.
17. Дорошенко Л. М. Щодо гарантійної функції статутного капіталу господарських товариств. *Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 35-річчю юридичного факультету Донецького національного університету Василя Стуса (Вінниця, 18 травня 2018 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 57–59.
18. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ: Істина, 2008. 720 с.
19. Кібенко О. Р., Пендак-Сарбах А. В. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України. Київ: Юстіан, 2006. 491 с.
20. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 662 с.
21. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2000. 20 с.
22. Корпоративне право: навчальний посібник / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко та ін.; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 400 с.
23. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682. (Із змінами).
24. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. (Із змінами).
25. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лютого 2016 р. № 4. *Вісник господарського судочинства*. 2016. № 1.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.16

УДК 346.7

Т. С. Кравченко

аспірантка Донецького національного
університету імені Василя Стуса

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ» З СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Ключові слова: ділова репутация, суб'єкт господарювання, гудвіл, імідж, реноме, престиж, публіситі, честь, гідність, клієнтела.

З розвитком економічних відносин значно зростає значення ділової репутації для організації і здійснення діяльності суб'єктів господарювання. Ділова репутация відображає оцінку стану та результатів діяльності суб'єкта господарювання з боку його клієнтів, контрагентів, конкурентів та інших учасників відносин, в яких бере участь суб'єкт господарювання. Від рівня ділової репутації залежить успішність всіх аспектів його діяльності, в тому числі можливість залучення грошових коштів, побудова ділових зв'язків, пошук стратегічних інвесторів, стосунки компанії з місцевими та державними структурами [1, с. 208]. Цей факт ілюструється загальновідомим висловом Дж. Рокфеллера: «заробіть репутацию і вона буде працювати на вас». Як свідчить досвід економічно розвинених країн, за останні 15 років частка вартості ділової репутації в загальній вартості західних компаній зросла з 18 % до 82 % [2, с. 3].

Значення ділової репутації зумовлює необхідність чіткого розуміння поняття «ділова репутация суб'єкта господарювання» як об'єкта правовідносин щодо її використання і захисту. Проте наразі таке розуміння ускладнюється через відсутність однозначного розмежування поняття ділової репутації суб'єктів господарювання з іншими суміжними поняттями, зокрема, такими як: гудвіл, честь, гідність, імідж, реноме, публіситі, престиж, клієнтела. Визначеність цього питання має значення для конструювання правового режиму ділової репутації, особливостей реалізації та захисту права суб'єктів господарювання на ділову репутацию.

У законодавстві зазначене питання не вирішено: відсутнє визначення поняття ділової репутації суб'єктів господарювання, окремі з вищевказаних понять застосовуються в нормативно-правових актах, проте співвідношення їх з діловою репутацией не є зрозумілим.

Різні аспекти співвідношення ділової репутації з суміжними категоріями досліджували А. Л. Анісімов, О. М. Ерделевський, І. Ф. Коваль, М. М. Малєїна, Р. О. Стефанчук, Л. В. Федюк, В. А. Федорова, О. А. Рассомахіна, О. В. Хортюк та інші вчені. При цьому більшість дослідників приділяють увагу цивільно-правовому регулюванню немайнових відносин за участю фізичних осіб та не враховують особливості змісту ділової репутації та її співвідношення з іншими близькими термінами, які характеризують немайновий стан суб'єктів господарських відносин. Це зумовлює доцільність подальшого дослідження питань співвідношення ділової репутації суб'єктів господарювання з суміжними поняттями.

З огляду на зазначене, *метою цієї статті є уточнення положень щодо співвідношення поняття ділової репутації з суміжними поняттями: честь, гідність, гудвіл, імідж, реноме, публіситі, престиж та клієнтела.*

Як свідчить аналіз наукової літератури найбільш тісний зв'язок існує між діловою репутацією та честю і гідністю. Л. В. Федюк пояснює такий зв'язок тим, що історично всі зазначені явища об'єднувалися одним поняттям – «честь». Сьогодні за ними визнається подібність, оскільки вказані категорії мають схожу юридичну природу, цілі, особливості способів реалізації та духовно-моральні основи [3, с. 251].

Під честю розуміють громадську (суспільну) оцінку особистості, міру духовних, моральних і соціальних якостей громадянина [4, с. 40]. Гідність у свою чергу являє собою своєрідну сукупність позитивних якостей індивіда, його моральну цінність [4, с. 41]. При цьому А. А. Власов звертає увагу на те, що честь визначає ступінь визнання, поваги особистості з боку суспільства як наслідок виконання нею загальноприйнятих моральних та правових норм, тоді як гідність припускає рівні можливості всіх людей досягнути такого визнання та поваги [5, с. 14]. Отже, такі блага як честь та гідність притаманні виключно фізичним особам, оскільки у своїй основі ґрунтуються на духовних, соціальних, моральних якостях поведінки, світогляді та здібностях.

Разом з тим фізична особа-підприємець у своєму правовому статусі поєднує ознаки як фізичної особи, так і суб'єкта господарювання, тому їй залежно від сфери відносин може належати і честь, і ділова репутація. Як зазначає І. Ф. Коваль, уявлення про фізичну особу-підприємця формується на основі оцінки всіх сторін її життєдіяльності в комплексі: як підприємницької діяльності, так і власне особистих якостей (чесності, порядності, життєвих цінностей, манер поведінки та спілкування, смаків), які в тій чи іншій мірі чинять вплив і переносяться на її ділову репутацію [6, с. 15]. А. Л. Анісімов також вказує на присутність у всій людській діяльності морального аспекту, відтак для формування правильної суспільної оцінки людини до уваги повинні братися як її підприємницька діяльність, так і поведінка в громадських місцях, в побуті, в сім'ї і т. д. [7, с. 12].

Як справедливо зазначає І. Ф. Коваль, нерозривний зв'язок честі та ділової репутації фізичної особи-підприємця ускладнює проведення між ними чіткої межі. Це, безумовно, впливає на ділову репутацію такої особи, оскільки визначити баланс ділових та особистих якостей в її формуванні доволі складно. Також ступінь впливу особистих (моральних) якостей громадянина на його ділову репутацію як підприємця в значній мірі залежить від того, яким чином він здійснює підприємницьку діяльність: самостійно чи наймає інших працівників [6, с. 15]. Натомість у разі захисту ці об'єкти слід чітко розмежовувати, оскільки це впливатиме на вибір об'єкту захисту (ділова репутація громадянина або суб'єкта господарювання) і, як наслідок, форм і способів захисту.

Ще одним близьким до ділової репутації поняттям є «престиж» (з фр. *prestige* – авторитет, вплив, повага, яким користується будь-хто). Щодо їх співвідношення єдності у науці немає. Так, А. Стародубцев застосовує ці поняття як синоніми [8, с. 92–93]. О. С. Жидкова вказує на певний зв'язок між діловою репутацією та престижем, який полягає у тому, що останній є одним із структурних компонентів свідомості [9, с. 6]. О. В. Ярешко аналізуючи значення терміну «престиж» у сучасних словниках робить висновок, що престиж і ділова репутація хоча є спорідненими, проте відмінні [10, с. 312].

На думку П. Махліна престиж є одним із способів «пустити пил в очі, видати одне за інше та обдурити довірливих». Вчений доходить висновку, що «престиж є ніщо, обман, примара, розрахований на людей наївних і падких на формальні, зовнішні характеристики» [11, с. 151–152].

Спільним між діловою репутацією та престижем є те, що вони втілюють суспільну оцінку певної особи, проте престиж відображає і підкреслює, насамперед, позитивні характеристики суб'єкта, його впливовість, натомість ділова репутація може бути як позитивною, так і негативною; престиж характеризує суб'єкта з огляду на його соціальну роль та суспільну значущість, а ділова репутація – як учасника підприємницької діяльності; ділова репутація є персоніфікованою, адже вона належить конкретній фізичній чи юридичній особі, в той час як престиж може застосовуватись для характеристики певного виду діяльності, посади, роду занять тощо (престиж мови, престиж професії, престиж посади, роду занять); ділова репутація відображає, як правило, реальні характеристики суб'єкта господарювання, тоді як престиж – і штучно створені.

Наступним схожим за значенням з діловою репутацією є поняття «реноме» (від фр. *renomée*) – добра чи погана слава, існуюча думка про кого-небудь). У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «реноме» тлумачиться як громадська думка, що закріпилася за ким-небудь, репутація [12, с. 265]. Ф. Павленков тлумачить репутацію наступним чином: «те ж що і реноме, але у використанні переважно щодо фізичних осіб...» [13 с. 160]. На це звертав

увагу й С. Колосок, оскільки «громадська думка в «реноме» спрямована виключно на людину або групу людей, а в «репутації» це стосується ще й характеристики таких суб'єктів як організація, партія, держава» [14, с. 195]. Термін «реноме» вживається подібно поняттю «ділова репутація», щоправда, як зауважує Л. Уланова його використання є прийнятним в офіційному мовленні, в іншому випадку його уживання буде виглядати «безглуздо та комічно» [15].

Таким чином, поняття «реноме» пов'язують з оцінкою фізичної особи, а поняття «ділова репутація» – з оцінкою фізичних і юридичних осіб.

Ділову репутацію пов'язують і з публіситі (від англ. «publicity» – публічність, гласність), під якою розуміють «широку позитивну популярність і визнання підприємства, його персоналу та діяльності» [16]. В зарубіжній та вітчизняній науковій літературі публіситі розглядається з позицій комунікативних відносин корпорації та суспільства [17, с. 18]. Тому більшість дослідників (Е. О. Блажнов, С. Блек, Е. Брум, С. Келли, А. Сентер та інші) розглядають публіситі як один із напрямів PR-діяльності, що спрямована на залучення більшої кількості населення до споживання товарів та послуг, що сприяє підвищеному попиту на товар, а відтак на отримання більшого прибутку [17, с. 18]. А. О. Уразова справедливо відмічає, що такий стан, як правило, нетривалий, адже популярна організація може швидко позбутися привабливості через негативну інформацію конкурентів або внаслідок власних помилок [18, с. 84]. Ділова репутація, в свою чергу, формується з одного боку завдяки інформації, яка надається самою юридичною особою і для цього використовується в тому числі реклама, різноманітні акції та PR-компанії, а з іншого – на підставі оцінки її іншими суб'єктами – незалежними рейтинговими компаніями, суб'єктами оціночної діяльності та споживачами [18, с. 84]. Тобто публіситі формується внаслідок власних дій юридичної особи, а ділова репутація – ще й під впливом думки оточуючих суб'єктів. Тому публіситі фактично є однією із складових формування ділової репутації.

Близьким до ділової репутації є також поняття «імідж». Деякі науковці (зокрема, Н. В. Попова [19, с. 64], С. Красуля [20]) розглядають ділову репутацію та імідж як синоніми. Інші науковці стверджують, що ці поняття хоча й мають спільні риси, проте співвідносяться по-різному: 1) імідж є складовою ділової репутації (О. Сагінова, І. Скоробагатих, В. Гафт); 2) ділова репутація є складовою іміджу (А. О. Блинов, В. Я. Захаров, Т. Бурцева, Н. Миронова, Н. Н. Коркушко); 3) ділова репутація є похідною від іміджу, його наслідком (Н. В. Татарінова, Н. Л. Рогалева, А. І. Шабельник); 4) імідж та ділова репутація співвідносяться між собою як форма та зміст (І. С. Важенина, А. М. Чумиков, М. П. Бочаров) [21, с. 69].

Імідж (від англ. image – образ, відображення, уявлення, облік; від лат. imago – уявний образ, відображення, уявлення) – цілеспрямовано сформований образ, який відокремлює певні ціннісні характеристики, покликаний емоційно-психологічно

впливати на будь-кого з метою популяризації, реклами тощо [22, с. 212]. Згідно з тлумачним словником образ – це зовнішній вигляд; «те, що бачиться, мариться, здається у свідомості»; «копія, зліпок, відбиток у свідомості об'єктивної дійсності» [23].

З наведених визначень слідує, що, по-перше, імідж формується здебільшого цілеспрямовано самою особою, в той час як не всі фактори, що визначають ділову репутацію суб'єкта господарювання, перебувають безпосередньо під контролем її носія; по-друге, оскільки імідж формується безпосередньо особою, він має здебільшого суб'єктивний характер, натомість ділова репутація створюється під впливом не лише суб'єктивних чинників (тобто цілеспрямованих дій підприємства), а й об'єктивних (зокрема, уявлення та враження клієнтів, контрагентів, на які підприємство безпосередньо не може здійснювати вплив); по-третє, імідж відображає переважно уявні образи, тоді як ділова репутація, як правило, – реальні характеристики суб'єкта; по-четверте, імідж ґрунтується на емоційному впливі, в той час як ділова репутація – на дійсних показниках підприємницької діяльності; по-п'яте, імідж як враження, на відміну від ділової репутації, формується, як правило, протягом відносно короткого проміжку часу.

Вищезазначені характеристики вказують на недоцільність ототожнення ділової репутації та іміджу. Зважаючи на вищезазначені ознаки іміджу, можна дійти висновку, що у господарських правовідносинах більш адекватним є застосування терміну «ділова репутація».

Найбільш дискусійним є питання співвідношення ділової репутації та гудвілу. Так, гудвіл (з англ. «goodwill» – добра воля) у науковій літературі розуміється як умовна вартість репутації і ділових зв'язків фірми, ціна фірми, грошова оцінка капіталу [24, с. 3].

У Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163, поняття «гудвіл» визначено як перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів, зобов'язань і непередбачених зобов'язань на дату придбання [25]. У цьому визначенні поняття гудвілу характеризується без прив'язки до ділової репутації. В свою чергу, у п. 14.1.40 ч. 1 ст. 14 Податкового кодексу України закріплено таке визначення: гудвіл (вартість ділової репутації) – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо [26]. Тобто податкове законодавство визначає гудвіл як вартість ділової репутації, а не як ділову репутацію безпосередньо.

У теорії цивільного та господарського права сформувалося декілька підходів до співвідношення понять ділової репутації та гудвілу, розгляд яких має важливе значення для з'ясування цього питання.

Як економічне відображення ділової репутації гудвіл розглядають Л. В. Малуга, О. С. Остапченко, Т. М. Головченко, Ю. М. Бикова, О. В. Безух, А. В. Цират, М. К. Галянтич та деякі інші автори. Зокрема, Ю. М. Бикова стверджує, що зміст ділової репутації це і є кількісна міра вартості підприємства (гудвілу). Гудвіл – це ринковий індикатор фінансового становища підприємства, а також вартісне вираження ділової репутації [27, с. 11]. Такої ж думки дотримуються О. С. Остапченко та Т. М. Головченко, зазначаючи що гудвіл – це економічне відображення ділової репутації, тобто вираження ділової репутації у грошовому еквіваленті [28, с. 136].

Згідно з другим підходом гудвіл і ділова репутація розглядаються як частина і ціле. А. Корнійчук та Р. Шимчик вказують, що «складовою частиною ділової репутації підприємства є гудвіл, що представляє собою сукупність факторів, які забезпечують можливість отримання надприбутку» [29, с. 54]. Натомість О. А. Єршова навпаки вважає, що саме ділова репутація є складовою гудвілу. Вчена стверджує, що ділова репутація є без сумніву вкрай важливим, хоча й не єдиним, основоположним, «цементуючим» інгредієнтом гудвілу; і саме вона є одним із чинників, що впливає на вартість гудвілу, характеризує підприємство як суб'єкта господарювання [30, с. 91].

Ці позиції є доволі суперечливими з точки зору основних категорій діалектики, відповідно до яких при утворенні цілого виникає нова якість, яка не зводиться до суми властивостей частин, проте вона визначається частинами – їх кількістю і певним типом взаємодії. Пізнання цілого може бути успішним лише за умови знання властивостей його частин, і навпаки, дослідження частин має спиратися на попереднє знання цілого [31, с. 246]. Натомість ділова репутація та гудвіл мають різну правову природу (ділова репутація – є немайновим благом, а гудвіл – активом, який має чітке вартісне вираження), а відтак не можуть співвідноситись як ціле і частина.

Представники третього підходу вважають, що ділова репутація є відмінним від гудвілу поняттям. Таку позицію підтримують І. Ф. Коваль, Р. О. Стефанчук, Е. С. Жидкова та деякі інші автори. Зокрема, на думку І. Ф. Коваль, ділову репутацію та гудвіл не слід отожднювати. На формування гудвілу, крім ділової репутації, впливає ще низка об'єктивних та суб'єктивних чинників. Ділова репутація та гудвіл різняться як за своєю природою, так і за моментом виникнення: ділова репутація, будучи нематеріальною, властива суб'єкту господарювання з моменту його створення та протягом усього існування, хоча її рівень у момент створення господарської організації може бути різним, а гудвіл, як певна вар-

тість, утворюється тільки в разі продажу майнового комплексу [24, с. 12]. Р. О. Стефанчук, в свою чергу, наголошує на тому, що ділова репутація попри всі майнові впливи є «чистим» немайновим благом особи. У зв'язку з цим діловій репутації як особистому немайновому благу притаманні такі ознаки як непередаваність та невідчужуваність, які просто не притаманні гудвілу [32, с. 23].

Вищий господарський суд України в інформаційному листі від 28.03.2007 р. № 01-8/184 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» зазначає, що гудвіл є однією із форм вираження грошового еквівалента ділової репутації, за умови, що суб'єкт господарювання здійснює бухгалтерський облік гудвілу [33]. Тобто ділова репутація та гудвіл у цьому випадку розглядаються як окремі, але взаємопов'язані категорії.

З вищенаведеного слідує, що ділову репутацію слід розглядати як один з чинників, що впливає на вартість гудвілу; в свою чергу гудвіл у грошовому виразі лише умовно відображає рівень ділової репутації; ділова репутація характеризує суб'єкта господарювання як учасника відносин господарювання, а гудвіл є грошовою оцінкою підприємства як цілісного майнового комплексу (об'єкта правовідносин щодо купівлі-продажу).

У праві зарубіжних країн широко використовується поняття «клієнтела», яке за своїм значенням є близьким до гудвілу. В юридичній літературі зазначається, що поняття «клієнтела» походить від латинського «*clientela*», що означало форму соціальної залежності в Стародавньому Римі [34]. Клієнтела є безтілесним майном та означає «визначене коло постійних клієнтів даного підприємства, що виражається в грошовій оцінці». Клієнтела та ділова репутація підприємства (*achalandage*) отримує певне грошове вираження і під цим найменуванням включається в баланс [34].

При з'ясуванні співвідношення ділової репутації та клієнтели варто звернути увагу на окрему думку суддів ЄСПЛ Кафлиша та Баретто у справі *Anheuser-Busch Inc. V Portugal*, які вказують, що такі об'єкти, як клієнтела та ділова репутація по своїй суті нематеріальні; вони, як було визначено ЄСПЛ, складають «права», «законно захищені інтереси». Разом з тим, Суд визнав, що внаслідок відмови у видачі ліцензії зменшилась кількість клієнтів, що в свою чергу, спричинило зниження ділової репутації [35].

У справі *Iatridis v. Greece* ЄСПЛ дійшов висновку, що клієнтела у багатьох відносинах носить характер прав приватних осіб та складає актив, а відповідно є майном. Так, Суд взяв до уваги, що заявник – фізична особа-підприємець протягом одинадцяти років управляв кінотеатром на підставі договору оренди, в результаті чого ним була сформульована клієнтура. Однак попри наявність договору на управління кінотеатром, заявник, відповідно до рішення міської ради м. Іліополіса, був виселений з міста та не заснував бізнес. Такі дії призвели до

втрати клієнтів, адже кінотеатр просто припинив роботу, внаслідок чого безпосередньо постраждала й ділова репутація заявника [35].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна зробити загальний висновок, що поряд з терміном «ділова репутація», який є закріпленим у законодавстві, у правовому полі вживаються також інші поняття (честь, гідність, гудвіл, реноме, престиж, імідж, клієнтела, набліситі), які мають певні спільні ознаки з діловою репутацією, але не можуть бути з нею повністю ототожені. Кожне з проаналізованих понять має своє власне значення та ознаки, які свідчать про своєрідність таких понять. У господарських відносинах близькими до ділової репутації є гудвіл, клієнтела, набліситі, престиж. Правильне співвідношення цих понять має значення при визначенні виду нематеріального об'єкту захисту, обґрунтуванні втрат, що становлять зміст немайнової шкоди, заподіяної суб'єкту господарювання, зокрема, шляхом поширення недостовірної інформації, недобросовісної порівняльної реклами тощо.

З'ясування співвідношення зазначених понять, дослідження їх відмінностей є підставою для подальшої розробки змісту поняття ділової репутації суб'єкта господарювання, способів її використання у сфері господарювання та механізму захисту права на ділову репутацію.

1. Валитов Ш. М., Мальгин В. А. Взаимодействие власти и бизнеса: сущность, новые формы и тенденции, социальная ответственность. М., 2009. 208 с.
2. Гоц Л. М. Організаційно-економічний механізм оцінки ділової репутації промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Маріуполь, 2010. 23 с.
3. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. 500 с.
4. Михалевич Е. В. О понятиях чести, достоинства и деловой репутации в российском гражданском праве. *Мониторинг правоприменения*. 2012. № 1. С. 39–44. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-ponyatiyah-chesti-dostoinstva-i-delovoy-reputatsii-v-rossiyskom-grazhdanskom-prave> (дата звернення 18.11.2018).
5. Власов А. А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации. М., 2000.
6. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.04. Донецьк, 2005. 180 с.
7. Анисимов А. Л. Честь, достоинство и деловая репутация под защитой закона. М., 2004. 88 с.
8. Стародубцев А. Теоретико-правові засади визначення поняття «ділова репутація». *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 92–102.
9. Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.
10. Ярешко О. В. Категорія «ділова репутація» в цивільному праві. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 38. С. 312–315.

11. Махлин П. Как сказать по-русски: Занимательная этимология. К.: Феникс. 2013. 294 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., 2007. 492 с.
13. Павленков Ф. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. Составлен по Энциклопедическому Словарю Ф. Павленкова, с соответствующими сокращениями в объяснении слов и добавлениями в их числе. 2-е изд. СПб., 1907. 464 с.
14. Колосок С. Авторитет та імідж в державному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2001. № 1. С. 192–198.
15. Уланова Л. «Реноме» – это заимствованное слово. Что оно означает? URL: <http://fb.ru/article/148696/renome---eto-zaimstvovannoe-slovo-hto-ono-oznachaet> (дата звернення 18.11.2018).
16. Соломанидина Т., Резонтов С., Новик В. Деловая репутация как одно из важнейших стратегических преимуществ компании. *Управление персоналом*. 2005. № 3. URL: <http://www.top-personal.ru/issue.html?379> (дата звернення 18.11.2018).
17. Арутюнов В. В. Паблисити в системе социальной ответственности российских корпораций: дис. ... д-ра соц. наук: 22.00.08. Ростов-н/Д., 2005. 289 с.
18. Уразова А. О. Окремі аспекти поняття ділової репутації. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 82–86;
19. Попова Н. В. Маркетинг транспортных услуг: учеб. пособ. Х. 2002. 224 с.
20. Красуля С. Особенности коммуникаций при формировании имиджа. URL: http://www.marketing.spb.ru/lib-comm/pr/image_making.htm (дата звернення 18.11.2018).
21. Фёдорова В. А. Соотношение понятий «имидж» и репутация предприятия. *Економіка транспортного комплексу*. 2014. № 23. С. 66–76.
22. Хортюк О. В. Співвідношення понять «ділова репутація», «гудвіл», «імідж», «престиж», «реноме». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 211–214.
23. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. М., 2000. 1232 с.
24. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2005. 18 с.
25. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19: наказ Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163. *Офіційний вісник України*. 1999. № 30. Ст. 205. (Із змінами).
26. Податковий кодекс України: Закон України від 4 жовтня 2018 р. № 2530-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № № 13–17. Ст. 112. (Із змінами).
27. Быкова Ю. Н. Деловая репутация как критерий финансовой устойчивости компании: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2008. 27 с.
28. Родионов О. В. Подходы к определению сущности понятия «деловая репутация предприятия». *Управление проектами и развитие производства: Сб. науч. раб.* 2005. № 4(16). С. 133–140.
29. Корнійчук А., Шичик Р. Гудвіл як інноваційна складова ділової репутації підприємства. Матеріали П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка М. Г. «Інноваційні засади управління підприємствами в умовах сталого розвитку». ТНТУ імені Івана Пулюя, Тернопіль, 25 березня 2016 р. С. 54–55.
30. Ершова Е. А. Гудвилл бизнеса. Москва. 2013. 223 с.

31. Філософія: підручник / заг. ред. О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Х.: «Право», 2013. 432 с.

32. Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. Хмельницький ін-т регіонального управління та права. К.: Науковий світ, 2001. 306 с.

33. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 28.03.2007 р. № 01-8/184. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_184600-07 (дата звернення 18.11.2018).

34. Каменева К. О. Предприятия в Российской Федерации: имущественный комплекс в соотношении с организационно-правовой формой: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 151 с.

35. Черновол К. А. Гудвилл, клиентура и деловая репутация в практике толкования Европейским Судом по правам человека статьи 1 Протокола № 1 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2017. № 8–9. С. 257–260. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gudvill-klientura-i-delovaya-reputatsiya-v-praktike-tolkovaniya-evropeyskim-sudom-po-pravam-cheloveka-stati-1-protokola-1-k-konventsii-o.pdf> (дата звернення 18.11.2018).

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.17

УДК 32–027.21:352.07

М. В. Примуш

професор кафедри політології та
державного управління
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
д-р політ. наук, професор

ФУНКЦІЇ ТА ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ключові слова: функції та форми місцевого самоврядування, політико-правова регламентація, місцева громада, Європейська Хартія, місцеве самоврядування, статус процедурності.

Інститут органів місцевого самоврядування грає вирішальну роль у здійсненні процесів демократизації, оскільки саме він забезпечує комплексне виконання рішень офіційних органів влади на місцях і тим самим виконує дуже важливу функцію – забезпечення конституційного ладу в державі. Також сучасний демократичний розвиток неможливий без активної участі громадян у здійсненні головного принципу демократії – місцевого народовладдя. У цьому напрямку молода українська держава хоча й здійснила багато стратегічних кроків, наприклад, декларується розвиток місцевого самоврядування на рівні гарантій Конституції України, прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (який має на меті всебічно реалізувати демократичні положення ратифікованої у 1997 р. Європейської Хартії місцевого самоврядування), втім місцеве самоврядування продовжує залишатися у початковому стані. У свою чергу, положення Європейської Хартії місцевого самоврядування будуються на специфіці розвитку самоврядних процесів у Європі, які беруть свій початок з появи людства на цих територіях. Тобто місцеве самоврядування є старішим за державу, й остання тільки визнає та легітимізує певну історичну модель місцевого самоврядування.

В Україні ситуація набагато інша. Оскільки наша країна не побудувала самоврядних традицій безпосередньо на місцях, місцеве самоврядування гарантується й формується виключно центральною державною владою, а місцева громада, у свою чергу, виступає лише необхідним структурним рівнем такої формації,

ніж є справжньою владою. Причин такої ситуації є дві. Зокрема, дається взначи радянський досвід централізації влади на всіх її рівнях, де «система советов» передбачала включення значної кількості осіб у сферу місцевої влади (партійна номенклатура, призначені особи, керівники підприємств), при цьому влада на місцях виконувала значну кількість функцій, ресурсів на які завжди не вистачало (наприклад, забезпечувала своєчасність надходжень до бюджету). Ця система зберегла свої ознаки й до сьогодні і навіть більше: в умовах сучасної України на органи місцевого самоврядування покладено функції забезпечення належного стану доріг, своєчасність виплат заробітної платні бюджетникам тощо. В європейських традиціях самоврядності названі функції виконуються виключно за державним наглядом і гарантіями державного бюджету. У той самий час органи місцевого самоврядування призначені вирішувати виключно питання і проблеми певних територій, а держава гарантує і надає на це необхідні економічні та фінансові ресурси. Тобто держава делегує свої повноваження, а не власні функції й обов'язки, як це відбувається в Україні.

За останні десятиріччя проблематика місцевого самоврядування в Україні отримала значне теоретичне та практичне обґрунтування. Але переважну більшість цих досліджень складають роботи фахівців з юридичних та економічних наук, таких як Г. Атаманчук, Р. Бабун, М. Баймуратов, О. Батанов, В. Бесчастний, В. Борденюк, В. Гнилорібов, Г. Грицак, Н. Камінська, В. Кампо, Г. Музиченко, Н. Нижник, В. Погорілко, О. Простюк, О. Салов, Б. Свірський, О. Хуснутдінов та інші. Умовно такі дослідження складають 4 групи, які знаходяться на прямому стику правових та політичних наук. Першу найбільш змістовну групу складають дослідження з визначення статусу органів місцевого самоврядування крізь призму теорії та історичної практики міжнародних та вітчизняних самоврядних процесів (О. Батанов, Н. Камінська, В. Погорілко, Б. Свірський, О. Хуснутдінов). Досягненням цього підходу стало рішення процесуальних проблем визначення засад концептуальних положень публічно-владних стосунків місцевих рад та органів державної влади (О. Батанов, І. Бутко, Н. Гаганова, М. Корнієнко та інші). Другу групу досліджень складають загальнотеоретичні та методологічні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування як елемента політичної системи держави, де розробляються критерії ефективної діяльності органів місцевого самоврядування (М. Азнар, Г. Барабашов, І. Бутко, М. Корнієнко, В. Погорілко, О. Фріцький та інші). Третя група вирішує суто правові питання діяльності органів місцевого самоврядування, проте досягненням цього підходу є дослідження впливу реформ, трансформації, законів у сфері місцевого самоврядування на розвиток політичної системи держави (М. Баймуратова, О. Батанов, В. Борденюк, М. Орзіх, І. Пахомов, О. Ткачук, В. Цветкова та інші). Четверта група досліджень намагається об'єднати економічні, правові й політичні процеси у складну систему інновацій-

ної діяльності органів місцевого самоврядування, де вона подається як синергетична модель вироблення й впровадження інноваційної політики та забезпечує взагалі державу інвестиційною привабливістю тощо. Представники цього підходу (О. Анастасов, Ю. Коваль, Д. Тарасенко, М. Примуш, Н. Шаргородська та інші) розробляють критерії реформування та засоби впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування з позицій їх раціональності й ефективності. Названий підхід є інноваційним та наукоємним, і тому на достатньому рівні ще не розроблений.

Фундаментом зазначеної проблеми є факт, що у конституціях та інших нормативно-правових актах лише декларуються такі фундаментальні принципи представницької демократії, як «народний суверенітет», «народовладдя», «самоврядність населення» тощо. Але реалізація цих принципів можлива через органи місцевого самоврядування як інститут громадського представництва, який діє на певній території і у встановлених законом межах. Мова йде про те, що громадяни на місцях, об'єднавшись у громади, мають можливість отримати від державної влади повноваження і ресурси для вирішення місцевих питань. Разом з тим здійснення діяльності органів місцевого самоврядування викликає гостру дискусію як серед науковців, так і державних службовців, у громадському суспільстві тощо. Корінь цієї дискусії криється у місці органів місцевого самоврядування у реалізації влади. Тобто постає питання стосовно того, чи є органи місцевого самоврядування державним інститутом зі здійснення державної політики на місцях, чи являють собою інститут громадянського суспільства, який прагне отримати певні повноваження від держави і вирішувати питання місцевого значення (ремонт доріг, будинків, встановлення рівня місцевих податків тощо). Вирішення названої дискусії лежить у відокремленні предмета місцевого самоврядування як ланки правових, політичних, економічних та інших гуманітарних наук. Іншими словами, кожна з гуманітарних наук встановлює певні методологічні кордони щодо вивчення органів місцевого самоврядування з позицій структурних рівнів органів місцевого самоврядування, яких виокремлюється сім: юридично-правовий, державно-управлінський, економіко-господарський, податково-фінансовий, соціально-політичний, теоретико-методологічний і публічно-процесуальний. Кожен з рівнів включає в себе універсальні структурні елементи, які є спільними для всіх них.

Загальносвітова муніципальна традиція з дослідження діяльності органів місцевого самоврядування наділяє ці органи значною кількістю функцій, які мають внутрішню ієрархію. Серед них виокремлюються обов'язкові (забезпечення охорони здоров'я на місцях, вирішення транспортних питань тощо), виборні або довідні (такі, що органи місцевого самоврядування обирають на свій розсуд) і найбільш складні і суперечливі – делеговані, або державно-управлінські (ці функції визначають загальний сенс існування органів самоврядування, надаються та переглядаються центральною державною владою і забезпечують не стільки ефек-

тивну фінансову та економічну діяльність, скільки сталість політичної системи) [1, с. 200]. Дещо розширює зазначену типологію підхід В. Бесчастного, який під функціями органів місцевого самоврядування в Україні розуміє заключення їх у теоретико-правові сфери. Таких сфер дослідник виділяє дві: технічну (способи діяльності, методи, які завдають вплив на динаміку у вирішенні місцевих питань) та об'єктивну (вплив органів місцевого самоврядування на протікання тих процесів, які належать до меж його компетенції) [2, с. 72–73]. Такий підхід вдається вкрай корисним, незважаючи на свою обмеженість, оскільки дозволяє побудувати таке поняття, як механізм діяльності органів місцевого самоврядування. Під цим поняттям можна розуміти не стільки функціональне навантаження органів місцевого самоврядування, скільки співвідношення між декларованими функціями та політико-правовою регламентацією їх виконання.

Першим елементом такого механізму, який забезпечує ефективну діяльність органів місцевого самоврядування, є їх повноваження, під якими конституціями та спеціальними нормативно-правовими актами розуміються права і обов'язки територіальних громад щодо виконання покладених на них державою завдань. Отже, сама держава, а не місцева громада надає органам місцевого самоврядування таке складне та конфліктне повноваження, як компетенція місцевої влади. Складність полягає у тому, що компетенція передбачає виконання органами місцевого самоврядування тих функцій, які вони можуть виконувати за власні ресурси. Конфліктність полягає у тому, що вкрай важливо на нормативно-правовому рівні знайти баланс меж втручання держави у місцеве самоврядування й намагання останнього постійно збільшувати свою автономність від такого втручання. У загальному виді вказана проблема в Україні вирішується дуже специфічно. За Конституцією України (ст. 143) територіальні громади або створені органи місцевого самоврядування самостійно вирішують майнові, комунальні, бюджетні та господарські питання. Тобто вільно формують соціально-політичні засади діяльності місцевої влади, втім за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» реалізується ця політика через представницькі органи місцевого самоврядування. Позитивний бік такої ситуації – є контроль з боку держави за такими процесами, як недопущення сепаратизму, цільове використання бюджетних коштів тощо. Негативний бік криється у тому, що органи місцевого самоврядування у виконанні своїх функцій дуже обмежені, не мають жодних механізмів впливу на своєчасність виконання рішень і при цьому несуть повну відповідальність за соціальну політику на певній території. Певною мірою вказані питання можливо вирішити відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], де закріплюються:

1) власні повноваження щодо вирішення місцевих питань, тобто надання органам місцевого самоврядування здійснення представницьких функцій;

2) делеговані повноваження щодо надання необхідної компетентності місцевому самоврядуванню з боку держави. У загальному виді це означає також делегування спеціально підготовленим чиновникам на місцях, які слідує за якісним виконанням наданих центральним урядом повноважень [4, с. 201].

Водночас вирішення таких питань в умовах сучасної України є складним на кожному з наведених рівнів, оскільки органи місцевого самоврядування – інститут громадянського суспільства щодо управління місцевою політикою за державними гарантіями. В Україні через відсутність сталих традицій громадської ініціативи щодо органів місцевого самоврядування буде виникати проблема замкнутого кола. Держава й так виступає творцем та гарантом місцевого самоврядування, а тут вона має також взяти функції щодо формулювання завдань та діагностування місцевих проблем, що вкрай унеможлиблює розвиток громадських інституцій. У цьому випадку можна, з одного боку, погодитись з думкою О. Батанова, який під функціями органів місцевого самоврядування розуміє перш за все конституційно-правовий порядок діяльності самоврядних органів [5, с. 123], де вони через підміну понять у Конституції України розуміються не як «територіальна громада», а «підконтрольна територія», котра не виконує жодних функцій [6, с. 73]. Проте необхідно чітко розуміти, що за п. 1 ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. А з іншого боку, згідно з п. 5 ст. 6 цього Закону у містах з районним поділом територіальні громади районів у містах діють як суб'єкти права власності [7]. Це автоматично означає їх включення у функціональну сферу органів місцевого самоврядування, чого на практиці майже не відбувається [8, с. 134]. Тому справедливим є підхід, де самоврядування виконує такі функції:

формує основні напрями щодо видів та форм забезпечення виконання громадських прав у сфері місцевого самоврядування;

реалізує основні завдання соціальної політики держави, але в межах певної компетенції;

захищає на рівні закону недержавний характер місцевого самоврядування, незважаючи на виконання державних функцій;

формує перелік питань, які органи місцевого самоврядування мають вирішувати;

формує ефективну та прозору державну політику [9, с. 206].

З цього приводу можна погодитись з думкою М. Баймуратова, який зазначає, що у процесах аргументації та здійснення органами місцевого самоврядування свої делегованих, фактичних або політичних функцій варто проводити методологічний місток між ними та іншими інститутами як місцевого самоврядування, так і політичної системи [10, с. 134].

Тобто, орган місцевого самоврядування є вільним від держави і лише під її рекомендаційним контролем здійснює свої повноваження або залишається найменшим структурним рівнем держави і доповнює її функціонально. Вітчизняні дослідники намагаються вирішити складні питання: хто саме на місцевому рівні бере на себе відповідальність за впровадження політики. З цього приводу О. Батанов наводить цікаву думку, що варто взагалі відійти від подібного формулювання питання, а перевагу надати структурному виміру функціонального призначення органів місцевого самоврядування, де воно виконує провідну функцію у виді залучення до управління громадян. Реалізація цієї функції стає можливою лише у разі виконання таких вимог: наявність виборних органів місцевого самоврядування й реалізація на місцевому рівні процедур прямої представницької демократії [11, с. 136].

Отже, функції органів місцевого самоврядування з політологічної точки зору зводяться до форм їх діяльності, які наочно демонструють всю ефективність самоврядних інституцій. З цього приводу В. Бесчастний виокремлює форми діяльності, які одночасно є функціями: зовнішньоекономічна; зовнішньосоціальна; зовнішньокультурна; зовнішньоекологічна; оборонна [12, с. 73].

Такий підхід є справедливим, оскільки вносить ясність щодо меж компетенції органів місцевого самоврядування, а також дещо вирішує наведену проблему ресурсного потенціалу самоврядних інституцій вільно вирішувати питання місцевого значення, проте цей підхід не вирішує питання фінансової спроможності органів місцевого самоврядування виконувати свої функції. При цьому І. Дробуш хоча і виокремлює бюджетно-фінансову, матеріально-технічну та функцію соціального контролю, проте стверджує, що такі функції носять суто технічний характер і не відповідають на питання походження та компетенції органів місцевого самоврядування щодо їх реалізації [13, с. 40]. Задля вирішення цього питання пропонується здійснити виокремлення функцій органів місцевого самоврядування у контексті їх реального виконання за допомогою аналізу форм діяльності органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на те, що вказаний підхід є недостатньо розробленим, до його досягнень можна віднести інформаційну форму діяльності органів місцевого самоврядування, яка забезпечує гласність та публічність політичних процесів на місцях. Вказане має вигляд аналітичних звітів, які, у свою чергу, виступають науково-дослідницьким аналізом реального стану справ у органах місцевого самоврядування [14, с. 37]. Отже, за Конституцією України та за Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування діють у визначених межах, тобто забезпечують реалізацію законів України, забезпечують виконання бюджету та програм соціально-економічного розвитку України. У цьому відношенні, яке можна окреслити як організаційно-функціональні аспек-

ти діяльності, місцеве самоврядування України повністю відповідає традиціям демократичних країн.

Втім головна проблема полягає у тому, що органи місцевого самоврядування, розробляючи та приймаючи власні нормативно-правові акти, мають ланцюг перепон щодо впровадження вдалої та ефективної регіональної політики. Сюди можна віднести невизначений статус актів та процедур з управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. На законодавчому рівні дещо поверхнево визначено режим цих актів та процедур, які виконують функцію управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. Тобто, законодавство наділяє самоврядні органи управлінською функцією, втім їх нормативно-правові акти мають багато в чому обмежений характер. Корінь обмеженості полягає у тому, що рішення спускаються зверху і завжди є обов'язковими до виконання.

В. Нижник зазначає, що рішення органів місцевого самоврядування мають носити статус процедурності, де вони означають реалізацію ustalених традицій і норм, а не бути продиктованими зверху [15, с. 198]. Статус юридично закріплених процедур мають формувати ustalені традиції та звички, які формують діяльність самої самоврядної системи. Найчастіше під цією діяльністю розуміють управлінську, яка включає в себе аспекти інформаційного та технічного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування. На рівні теорії це відбувається так. Органам місцевого самоврядування державою гарантується реальна спроможність приймати і впроваджувати рішення, які мають власне цільове призначення, які, у свою чергу, гарантують державі встановлення на процесуальному рівні відповідальності і мають чіткі просторові межі.

У країнах зі сталою демократією вказана система демонструє свою здатність, оскільки на структурному рівні органів місцевого самоврядування забезпечує легітимні збори жителів, які виступають від імені населення і представляють інтереси різних соціальних груп. Ці органи називають представницькими і вони мають вирішальні повноваження і компетенцію з вирішення місцевих питань. Зазвичай вони функціонують на двох рівнях: місцевому (низовому) і регіональному (середньому). На відміну від України, середні рівні влади також формуються на вибірній основі, тобто регіональні органи місцевого самоврядування також виконують представницькі функції, проте головне їх призначення – забезпечення рівномірного розподілу бюджетних ресурсів. Центральною проблемою є строк їх повноважень, а не створення для них компетенції. Найчастіше регіональним органам відводиться три роки на вирішення місцевих питань. Відносно невеликий строк повноважень дає можливість увійти в курс справ, і взагалі, часте проведення виборів створює навантаження на бюджет, з іншого боку, – термін забезпечує динамізм розвитку самоврядних процесів, вимагає від них креативних рішень і орієнтує на досягнення успіху у можливо короткі терміни. Тому місцеві органи

влади користуються більшим рівнем довіри серед населення, оскільки виборний чиновник орієнтується на вирішення проблем свого виборця швидко і якісно.

Ще один варіант зарубіжного досвіду щодо функціонального призначення органів місцевого самоврядування – створення виконавчих органів місцевої влади, які покликані запровадити в життя рішення представницьких установ, де: голова міста або району – «менеджер-управлінець», головне завдання якого полягає у перетворенні свого міста або території в унікальне економічне та соціальне середовище, у якому мешканцям комфортніше жити. Задля цього у міських радах створюються відповідні фахові комісії, завданням яких є координація роботи виконавчого апарату місцевого самоврядування для підвищення ефективності всієї самоврядної системи. У разі здійснення перших двох вимог значно розширюється роль органів місцевого самоврядування у процесах розробки і впровадження політичних рішень. Центр розробки зміщується з боку державно-адміністративних органів до фахових колегіальних комісій у складі виконавчих органів місцевого самоврядування, загострюється питання компетентності і професіоналізму громадянських політичних чиновників [16, с. 167].

Такий підхід, на думку Н. Камінської, має утворити професійний виконавчий апарат, який спостерігається на низовому рівні у Німеччині і інших країнах Західної Європи, де як виконавчий орган загальної компетенції, так і підпорядковані йому органи спеціальної компетенції, виконують функції держадміністрацій. Органи місцевого самоврядування виконують подвійні функції, чого не відбувається в Україні [17, с. 190].

Наведена ситуація сприяє суттєвому розмиттю між функціями та формами діяльності самоврядних органів, де на рівні законодавства вони продовжують виконувати:

- залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого і загальнодержавного значення, управління комунальною власністю;
- забезпечення комплексного соціально-економічного і культурного розвитку відповідної території;
- надання соціальних послуг населенню;
- забезпечення законності, громадської безпеки, правопорядку, охорони прав і свобод громадян;
- соціальний захист населення;
- зовнішньоекономічну, природоохоронну функцію;
- регулювання земельних відносин;
- облікову функцію;
- дозвільно-реєстраційну функцію актів громадянського стану або майнових прав;
- інформаційну функцію [18, с. 199].

Отже, західна правова думка, на відміну від України, не стала перетворювати функції на форми діяльності. Сенс у тому, що держава на рівні закону гарантує виконання цих функцій, але на рівні фінансового забезпечення створюється реальна здатність займатись такими формами діяльності:

нормотворчою;

організаційною (з'ясовувати коло тих, хто буде реалізовувати рішення місцевих органів влади і надавати за це компетенцію);

правоохоронною (займатись судовим слідством і впроваджувати місцеві закони поряд і загальнодержавними);

контрольно-ревізійною (надання права створювати комісії) [19, с. 141].

Таким чином, у європейській традиції місцеве самоврядування являє «державу в мініатюрі», де остання виконує функції державної інституції, має схожу із центральним урядом форму діяльності, але її компетенція і вплив обмежені територією.

На думку Р. Васильєва, українська держава через невизначення шляхів будівництва національної моделі місцевого самоврядування змушена була дещо обмежувати діяльність органів місцевого самоврядування, зводячи її до обмежено організаційної, яка стосується: видання нормативно-правових актів управління та їх застосування, видання індивідуальних актів управління, адміністративних актів, здійснення громадської організаційно-правової діяльності, матеріально-технічної діяльності, укладання договорів [20, с. 100].

Отже, місцеве самоврядування в Україні найчастіше здійснюється державними адміністраціями. Доказом слугує стаття 7 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», де закріплені положення, що органи місцевого самоврядування мають право засновувати або бути співзасновниками друкованих або аудіовізуальних засобів масової інформації [21].

Проте деякі вчені вважають, що у перехідних державах, до яких належить і Україна, не варто проводити розподіл на функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування, оскільки через відсутність усталеної традиційної моделі самоврядних інституцій слід говорити про ситуативний характер певних форм. Причина у тому, що органи місцевого самоврядування у процесі розвитку, і за короткий час місцеве самоврядування має здолати 400-річну перерву. Тому на думку С. Лихачова, можна не проводити паралелей між формами діяльності і функціями місцевого самоврядування [22, с. 60].

Корінь ситуації криється у впливі комуністичного минулого, де радянська система виокремлювала дві групи самоврядних територіальних одиниць:

1. Правова діяльність – належала виключно адміністративним органам влади на місцях, які входили структурно до державного рівня виконавчої влади.

Держоргани влади на місцях реалізовували політичні рішення, розробляли постанови тощо.

2. Неправнича діяльність – громадська ініціатива, яка може руйнувати державу, тому сюди відносили питання організаційно-масових заходів і їх забезпечення [23, с. 200].

Наведене свідчить про три тенденції у функціональному розвитку сучасного місцевого самоврядування в Україні, де збігаються форма, функція, різновид і спосіб діяльності органів місцевого самоврядування, а громадська ініціатива продовжує перебувати поза правової площини і найчастіше має консультаційні ознаки; наведена ситуація дозволяє державі посилювати контрольну функцію державних органів влади на місцях (держобладміністрації). На думку Н. Камінської, у цьому випадку контрольна функція передбачає здійснення контрольних заходів щодо перевірки діяльності посадових осіб, виконавчих органів місцевого самоврядування. Ці заходи здійснюються у вигляді звітів, розгляду запитів або прийняття рішень про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів місцевого самоврядування. Але при цьому строки, напрями і регламент встановлюються виключно державними органами, що дозволяє тримати органи місцевого самоврядування під тонким контролем з боку держави. Сенсом такого контролю є бажання держави повністю контролювати розвиток самоврядних процесів і впливати на їх правове оформлення. Метою такого впливу може слугувати перекладання відповідальності за наслідки соціальної політики урядом на місцеве самоврядування.

Наслідком може стати суттєве обмеження прав громади на здійснення місцевого самоврядування. Засобами можуть стати як проаналізовані аспекти злиття функцій і форм діяльності місцевого самоврядування в Україні, так і економіко-фінансове обмеження місцевого самоврядування і прихований контроль завдяки контрольній функції діяльності місцевого самоврядування. Все це у комплексі дає змогу державним органам влади ігнорувати будь-які законні вимоги та рішення рад та їх виконавчих органів, прийняті в межах їх повноважень, оскільки останні не виконують своїх прямих зобов'язань, навіть незважаючи на відсутність бюджетних коштів на таку діяльність [24, с. 199].

Таким чином, можна дійти таких висновків. По-перше, місцеве самоврядування в Україні має власну національну специфіку і вдалих історичний досвід, який було перервано геополітичними процесами в Європі, за результатами яких наша держава втратила свою незалежність і почала розвивати самоврядні традиції держав, до яких вона територіально входила (Річ Посполита, Румунія, Австро-Угорщина, Російська Імперія). По-друге, перший досвід державної незалежності у вигляді Української Народної Республіки переконливо засвідчив, що відсутність національної моделі місцевого самоврядування може призвести до занепаду держа-

ви, чим і скористалися більшовики. По-третє, розвиток Радянської системи самоврядування побудував самоврядні інституції, які збереглися й дотепер, втім їх діяльність, як і залучення громадян до реалізації самоврядних процесів, залишається невідомою. По-четверте, незважаючи на те, що з проголошення незалежності України у 1991 р. розпочався процес розробки та впровадження національної моделі місцевого самоврядування, втім він будувався на фундаменті застарілої централізованої радянської системи й означав передання повноважень уряду місцевим радам. Головним елементом цієї реформи було те, що на районному та обласних рівнях ради народних депутатів позбавлялись власних виконавчих органів і набули характеру виключно представницьких органів. Лише на рівні населених пунктів функціонувало місцеве самоврядування на основі його базових принципів. На думку Р. Куйбіди, «недопрацьованим залишився розподіл функцій між представницьким та виконавчим органами», що означало фактичну відсутність місцевого самоврядування в Україні на рівні його практичної реалізації.

Сутність проблеми полягає в тому, що в Україні органи місцевого самоврядування існують лише на найменшому рівні – місцевому, який не має жодних ресурсів для вирішення місцевих питань. Регіональний рівень, у свою чергу, виступає сферою певного рівня державного втручання в органи місцевого самоврядування. Отже, у дослідженні органів місцевого самоврядування в Україні відбувається рішення проблеми меж державного втручання й повноважень місцевих громад у здійсненні функції місцевого управління. Головною проблемою є слабе розуміння держаними службовцями реального сенсу існування місцевого самоврядування не як найменшого рівня влади, а як інституту громадянського суспільства. Невирішеним через так звану дуальність залишаються питання фінансування органів місцевого самоврядування, недостатня компетентність посадовців та непрозорість у процесах прийняття рішень на місцях. Органи місцевого самоврядування мають самостійно моделювати перспективу свого розвитку й аналізувати заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату певного регіону як аспекту загальної політичної стабільності в державі. Проте політичні гарантії мають торкатися й фінансово-бюджетної та ресурсної сфер органів місцевого самоврядування у питаннях вільного їх використання.

1. Свирский Б. М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине: учебное пособие / Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2004. 304 с.

2. Местное самоуправление в Украине: проблемы и перспективы : монография / В. Н. Бесчастный, Ю. В. Делия, В. А. Устименко и др.; под ред. В. Н. Бесчастного. Донецк : ДЮИ ЛГВУД, 2008. 288 с.

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. (Із змінами).

4. Свирский Б. М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине: учебное пособие / Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2004. 304 с.
5. Батанов О. Муніципальна влада у системі сучасного муніципалізму: концептуальні проблеми теорії. *Юридичний вісник*. 2010. № 3.
6. Местное самоуправление в Украине: проблемы и перспективы : монография / В. Н. Бесчастный, Ю. В. Делия, В. А. Устименко и др.; под ред. В. Н. Бесчастного. Донецк : ДЮИ ЛГВУД, 2008. 288 с.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. (Із змінами).
8. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький та ін. ; за ред. В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицького. К. : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
9. Свирский Б. М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине: учебное пособие / Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2004. 304 с.
10. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький та ін. ; за ред. В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицького. К. : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
11. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.
12. Местное самоуправление в Украине: проблемы и перспективы : монография / В. Н. Бесчастный, Ю. В. Делия, В. А. Устименко и др. ; под ред. В. Н. Бесчастного. Донецк : ДЮИ ЛГВУД, 2008. 288 с.
13. Дробуш І. Функції органів місцевого самоврядування в Україні. К. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 244 с.
14. Швидко Г. Державне управління і самоврядування в Україні: навчальний посібник. К. : Вид-во УАДУ, 1997. 264 с.
15. Нижник Н. Р. Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе. К. : НАНУ, 1995. 207 с.
16. Громадянське суспільство і політика органів місцевого самоврядування (проблеми теорії і практики) / матеріали наук.-практ. конференції (м. Львів, 4–5 березня 2002 р.). Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 2003. 415 с.
17. Камінська Н. В. Місьцеве самоврядування: навч. посібник. К. : КНТ, 2010. 232 с.
18. Салов О. А. Местное самоуправление: историческая практика и современность. М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. 119 с.
19. Местное самоуправление в Украине: проблемы и перспективы : монография / В. Н. Бесчастный, Ю. В. Делия, В. А. Устименко и др.; под ред. В.Н.Бесчастного. Донецк : ДЮИ ЛГВУД, 2008. 288 с.
20. Васильев Р. Ф. Акты управления. Издание второе. М. : Х., 2002.
21. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 539/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 49. Ст. 299. (Із змінами).
22. Лихачов С. В. Щодо класифікації форм діяльності органів місцевого самоврядування. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 1(44). С. 58–63.
23. Габричидзе Б. Н. Апарат управления местных советов. М. : Юрид. лит., 1981. 240 с.
24. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів : Літопис, 2002. 350 с.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.18

УДК 34:378.096]:378.4(477.62)ДонНУ:001.89-028.14»2018»

Л. П. Амелічева

заступник декана з наукової роботи
юридичного факультету
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ПІДСУМКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОЛЕКТИВУ ВИКЛАДАЧІВ, АСПІРАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ДОННУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА ЗА 2018 РІК

Високий рівень наукової діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса є невід'ємною складовою і гарантією підготовки висококваліфікованих фахівців-правників.

Плідна, наполеглива наукова-дослідна й інноваційна робота юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса з фундаментальних та прикладних проблем правознавства у 2018 р. дала вагомі результати.

Колектив викладачів, аспірантів і студентів юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса у зазначений період на базі чотирьох кафедр другий рік поспіль активно брав участь у розробці п'ятирічної науково-дослідної теми «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140). Всі кафедри під керівництвом в. о. декана юридичного факультету, академіка НАПрН України, професора, доктора юридичних наук А. Г. Бобкової здійснювали розробку цієї теми за такими напрямками:

1) правове забезпечення розвитку господарської системи суспільства (кафедра господарського права; в. о. завідувача кафедри – доцент, кандидат юридичних наук Ю. М. Павлюченко);

2) публічно-правові засади забезпечення соціально-економічного розвитку в умовах глобалізації: стан та перспективи (кафедра конституційного, міжнародного і кримінального права; завідувач кафедри – доцент, кандидат юридичних наук О. Г. Турченко);

3) загальнотеоретичні та адміністративно-правові засади забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи (кафедра теорії та історії дер-

жави і права та адміністративного права; завідувач кафедри – доцент, кандидат юридичних наук А. Є. Краковська);

4) правове забезпечення прав і інтересів учасників майнових і немайнових правовідносин: стан та перспективи (кафедра цивільного права і процесу; завідувач кафедри – доцент, доктор юридичних наук І. Ф. Коваль).

За результатами розробки вказаної теми у звітний період видано 6 монографій, опубліковано 61 наукову статтю у спеціалізованих юридичних виданнях (з них у виданнях, що індексуються у онлайнній наукометричній базі даних Index Copernicus – 30 наукових статей), 97 наукових тез й ін.

У 2018 р. монографію А. М. Захарченка «Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти)» відзначено грамотою Президії Національної академії наук України, а монографія авторського колективу факультету «Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки)» за загальною редакцією А. Г. Бобкової зайняла перше місце у номінації «юридична освіта і наука» у конкурсі імені Святого Володимира на краще науково-правниче видання, засновниками якого є Євразійська асоціація правничих шкіл та правників спільно з Хмельницьким університетом управління та права.

Факультет активно продовжував співпрацю із Конституційним Судом України, Верховним Судом, Міністерством освіти і науки України, Національною академією наук України й Національною академією правових наук України. Зокрема, у звітному періоді науковцями факультету підготовлено 9 експертних висновків для Конституційного Суду України, 2 – для Верховного Суду. Професор А. Г. Бобкова брала участь у виконанні завдань робочої групи з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 05.07.2016 р. № 787. Доцент Л. М. Дорошенко брала участь у підготовці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощеної процедури державної реєстрації припинення недіючої юридичної особи шляхом її ліквідації», що розроблявся в Інституті економіко-правових досліджень за дорученням НАН України.

Удосконаленню організації наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності на факультеті сприяло започаткування роботи навчально-наукової лабораторії дослідження і висвітлення проблем права (на базі кафедри господарського права), юридичної клініки «Експертно-слідча діяльність» й криміналістичної лабораторії (на базі кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права).

Одним із нових значущих кроків факультету стало створення спільного офісу Донецького регіонального наукового центру НАПрН України (керівник Центру – академік А. Г. Бобкова) і навчально-наукової лабораторії дослідження і висвітлення проблем права юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса (завідувач лабораторії – д-р юрид. наук, доцент А. М. Захарченко).

Вчені факультету продовжували роботу у складі спеціалізованих вчених рад:

К 11.051.12 Донецького національного університету імені Василя Стуса (А. Г. Бобкова, І. Ф. Коваль, Р. Ф. Гринюк, Л. М. Дорошенко, Е. М. Деркач, А. М. Захарченко, Ю. М. Павлюченко, О. Г. Турченко, О. В. Титова);

К 11.051.13 Донецького національного університету імені Василя Стуса (Р. Ф. Гринюк);

Д 11.170.02 Інституту економіко-правових досліджень НАН України (А. Г. Бобкова);

Д 26.001.06 Київського національного університету імені Тараса Шевченка (А. Г. Бобкова).

У 2018 р. на юридичному факультеті підвищився рівень кваліфікації науково-педагогічного складу факультету.

Зокрема, наказом Міністерства освіти і науки України від 20 березня 2018 р. № 262 затверджено рішення Атестаційної колегії Міністерства щодо присвоєння А. М. Захарченку наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право.

4 травня 2018 р. відбувся захист дисертації Ю. П. Уралової на тему «Господарсько-правове регулювання посередницької діяльності у сфері страхування», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право до спеціалізованої вченої ради ДонНУ імені Василя Стуса (науковий керівник – канд. юрид. наук, доцент Ю. М. Павлюченко).

20 листопада 2018 р. відбувся захист дисертації Т. В. Міхайліної на тему «Правосвідомість як інтегративний елемент правової системи», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень до спеціалізованої вченої ради Д 26.876.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України (науковий консультант – д-р юрид. наук, професор Р. Ф. Гринюк).

4 грудня 2018 р. відбувся захист дисертації аспіранта кафедри конституційного, міжнародного та кримінального права О. А. Мінгели, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень до спеціалізованої вченої ради в Інституті законодавства Верховної Ради України (науковий консультант – д-р юрид. наук, професор Р. Ф. Гринюк).

Науково-педагогічні працівники факультету підвищили свою кваліфікацію у різних формах:

О. Г. Турченко (м. Полтава, 4–7 лютого 2018 р.; IFES' Interactive Civic Education Teaching Methodology Workshop for University Educators).

Г. С. Федоришина (м. Вінниця, 28 лютого 2018 р.; семінар «Інноваційна спрямованість педагогічної діяльності»).

Е. М. Деркач (23–27 квітня 2018 р.; вебінар компанії Clarivate Analytics «Інформаційні інструменти для авторів наукових публікацій. Інформаційні інструменти для аналізу наукової діяльності. Практичні рекомендації щодо публікації у міжнародних журналах»).

Ю. М. Павлюченко, К. О. Калаченкова (м. Київ, 26–27 квітня 2018 р.; програма «Нове правосуддя»).

А. А. Правдиченко (м. Оксфорд, 30 липня – 10 серпня 2018 р.; Annenberg-Oxford media policy summer institute at Oxford university).

Р. О. Мовчан (м. Одеса, проект Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» спільно з громадською організацією «Асоціація вчених-внутрішньо переміщених осіб», 4–7 жовтня 2018 р.; Тренінг-семінар «Вікенд можливостей»).

Л. П. Амелічева (м. Мінськ, 15–20 жовтня 2018 р.; Тиждень трудового права (осінній цикл)).

І. Є. Жданова (м. Харків, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 16 листопада 2018 р.; семінар-тренінг «Підвищення якості викладання питань (курсу) з етики та доброчесності»).

Вчені факультету здійснювали членство в редколегіях наукових видань, а саме:

«Правничий часопис Донецького університету» – А. Г. Бобкова, Р. Ф. Гринюк, І. Ф. Коваль, А. Є. Краковська, О. Г. Турченко, А. М. Захарченко, Ю. М. Павлюченко, І. С. Щebetун;

«Вісник Донецького національного університету» – Р. Ф. Гринюк;

«Право України», «Економіка та право», «Екологічне право України», «Предпринимательское право» (РФ) – А. Г. Бобкова;

«International Journal of Legal Studies» (Польща) – Е. М. Деркач;

«ECONOMIC AND LAW PARADIGM OF MODERN SOCIETY» (Словаччина) – Р. Ф. Гринюк, А. Г. Бобкова, А. Є. Краковська, Т. В. Міхайліна, Г. О. Петренко;

«Медичне право» – І. Ф. Коваль;

«Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету» – Л. П. Амелічева.

На юридичному факультеті ДонНУ імені Василя Стуса у вказаний період проводилося багато науково-практичних конференцій і заходів для вчених-правознавців, юристів-практиків і здобувачів вищої освіти. Більшість з цих заходів було присвячено 35-річчю з дня заснування нашого факультету.

Зокрема, 18 квітня 2018 р. відбулася Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Весняні юридичні читання. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки», присвячена 35-річчю юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса. За результатами конференції видано збірник у електронному форматі, в якому опубліковані тези 70 учасників (фото 1, 2).

Фото 1, 2

30–31 березня 2018 р. на базі Господарського суду Вінницької області проводилися XVIII Всеукраїнські змагання з господарського права ім. проф. С. З. Михайліна. Переможцями змагань у званні «Кращий позивач» стала команда у складі Владислава Пирогова та Анни Крутченко, а у званні «Кращий відповідач» перемогу отримала команда у складі Ібадова Ельмара та Аль Саєда Ахмеда (фото 3).

Фото 3

21 квітня 2018 р. на базі Апеляційного суду Вінницької області відбувся Третій Всеукраїнський дебатний турнір з цивільного права і процесу «Майстерність судової промови», присвячений 35-річчю нашого факультету. В турнірі взяли участь 20 команд із провідних ВНЗ України. Перемога в номінації «Кращий оратор – представник позивача» дісталася нашому студенту Максиму Ільницькому (фото 4).

Фото 4

11–12 квітня 2018 р. у другому етапі Всеукраїнської Олімпіади з правознавства за 2017/2018 н. р. (м. Запоріжжя, Запорізький національний університет) честь факультету і університету відстоювали Едуард Оленцевич та Вадим Пилявець, які зайняли 3 місце у командному турі (фото 5).

Фото 5

Студенти юридичного факультету активно взяли участь у Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт за 2017–2018 н. р. (м. Одеса, 25–26.04.2018 р., НУ «Одеська юридична академія»). За результатами конкурсу зі спеціальності «Право» 1 місце зайняла Ксенія Жигалова, зі спеціальності «Міжнародне право» 1 місце зайняла Ірина Нагорняк, 3 місце – Владислав Пирогов (фото 6, 7)

Фото 6, 7

18 травня 2018 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Юридична наука і освіта в сучасних умовах: стан і перспективи розвитку», присвячена 35-річчю юридичного факультету. За результатами конференції видано збірник (фото 8, 9).

Фото 8, 9

У травні 2018 р. в ДонНУ імені Василя Стуса пройшов конкурс «Молодий науковець року». На юридичному факультеті переможцями в цьому конкурсі (за економіко-правовими науками) стали в номінації серед викладачів – А. М. Захарченко («Кращий молодий учений року»), серед студентів – В. С. Пирогов («Кращий студент-науковець року»).

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 391-р аспірантці О. Г. Корзун призначена стипендія Кабінету Міністрів України для молодих учених.

10 листопада 2018 р. у коворкінгу ДонНУ імені Василя Стуса відбулися I Всеукраїнські змагання з трудового арбітражу та трудового права, у яких взяли участь 10 команд із провідних ВНЗ України. 1 місце в цих змаганнях зайняла команда нашого університету у складі Максима Ільніцького і Олександра Нефьодова (фото 10).

Фото 10

23 листопада 2018 р. пройшли II всеукраїнські судові дебати з трудового права у Київському національному університеті імені Т. Г. Шевченка, співорганізатором яких був і наш університет. У цьому заході взяли участь 20 команд, дві з яких представляли наші студенти Анжеліка Богачук, Катерина Поліщук, Олександра Погорелова і Олександр Іванинюк (фото 11).

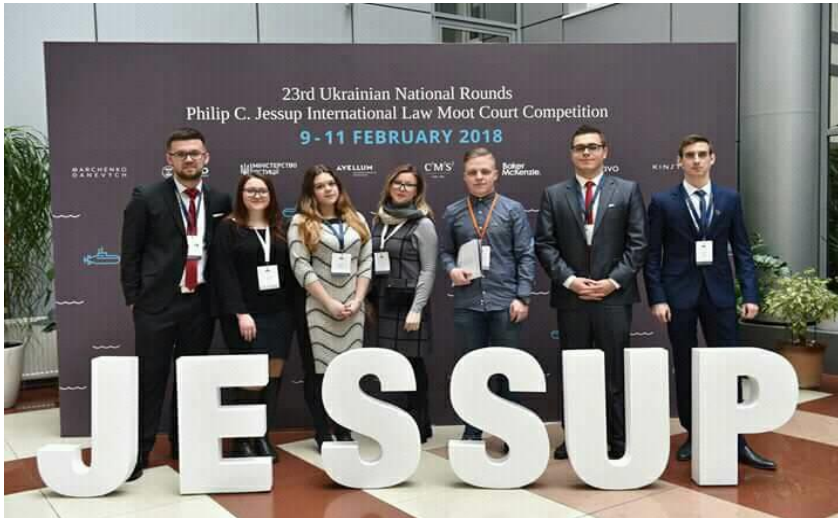
Фото 11

У звітному періоді наші студенти також брали участь у різноманітних заходах, організованих іншими вищими навчальними закладами та міжнародними фундаціями, що підтримують розвиток науки і освіти в Україні.

Зокрема, 9–11 лютого 2018 р. студенти юридичного факультету взяли участь у Конкурсі з міжнародного права імені Ф. Джессапа, м. Київ (фото 12).

Фото 12

18 березня 2017 р. наші студенти взяли участь у міжнародних юридичних змаганнях з комерційного арбітражу ім. В. Віс, м. Київ (фото 13).

Фото 13

Команда студентів юридичного факультету у складі Максима Ільніцького, Сергія Олійника, Катерини Савчук, Ганни Самородової, Марії Сахарової, Анни Сушко, Альони Ящук взяла участь 30.11.2018 р. у Всеукраїнському студентському турнірі з судових дебатів у справах адміністративної юрисдикції (м. Київ) і стала переможцем (III місце) (фото 14).

У звітному періоді продовжувалося співробітництво нашого факультету із закордонними вищими навчальними закладами, такими як: Європейський гуманітарний університет (Вільнюс, Литва), Університет Марібора (Словенія), Загребський університет (Хорватія), Міжнародний інститут інновацій «Наука–освіта–розвиток» (Варшава, Польща), Ягеллонський університет (м. Краків, Польща), Каспійський суспільний університет (Казахстан) й ін. щодо наукового стажування викладачів, підготовки магістрів, підготовки наукових публікацій.

На факультеті активно продовжується робота з аспірантами і докторантами. У звітному періоді навчання в аспірантурі проходили 36 аспірантів і 2 докторанти, якими керують 16 досвідчених науковців-правознавців факультету.

Отже, у 2018 році колектив юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса доклав багато зусиль на науковій ниві, і, в першу чергу, його керівник Антоніна Григоріївна Бобкова, якій було присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України» відповідно до Указу Президента України від 23.07.2018 р. № 214/2018.

Побажаємо всьому колективу юридичного факультету творчого натхнення, життєвої енергії, нових досягнень і щедрих ужиноків на науковій ниві!

НОВАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.19

УДК 340.12:346

К. О. Калаченкова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

О. В. Титова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса,
канд. юрид. наук, доцент

ІМІТАЦІЙНА КЛІНІКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ключові слова: юридична освіта, клінічна освіта, вищий навчальний заклад, інтерактивні методи навчання, імітаційна юридична клініка, консультації, положення про юридичну клініку.

Одним з елементів розвитку вищої юридичної освіти в Україні є активна інституціоналізація юридичних клінік у закладах вищої освіти. Юридична клініка – це особливий механізм сприяння якості юридичної освіти, що проявляється в створенні для студентів можливості під час навчання практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередньо правозахисну роботу [1, с. 4].

Перші ідеї провадження клінічної освіти на юридичних факультетах з'явилися в середині 90-х років 19 століття, що дало якісно новий поштовх розвитку вищої юридичної освіти загалом. Це пов'язано із академізмом, як в юридичній науці, так і освіті. Вітчизняна правова традиція юридичної освіти базується на переважанні академічного стилю викладання та формальних критеріїв набуття юридичних знань і професійних навичок юристами. Вітчизняна система юридичної освіти ґрунтується на абстрактному та переважно теоретичному викладанні правового матеріалу, глосаторському стилі викладання переважно позитивного права, тобто чинного законодавства. Таке викладання інколи є нетворчим та некритичним, і більшою мірою носить догматичний характер. Хоча в рамках семі-

нарських занять деякою мірою студенти вивчають практичне право, однак все одно ці заняття спрямовані на переважно догматичне засвоєння юридичного матеріалу [2, с. 6].

На сьогодні у світі клінічна юридична освіта є розповсюдженою. У 1996 році було створено Глобальний альянс за навчання справедливості (Global Alliance for Justice Education, GAJE), який поставив перед собою мету сприяти поширенню соціально орієнтованої юридичної освіти шляхом створення активної міжнародної мережі для обміну інформацією та ідеями в галузі юридичної освіти в такому її розумінні [3, с. 14].

В силу відмінностей американської, африканської та азійської систем юридичної освіти з ініціативи представників Європейського клінічного співтовариства створена Європейська асоціація клінічної юридичної освіти (European Network of Legal Clinic Education, далі – ENCLE). Її штаб-квартира знаходиться в м. Оломоуц (Чехія). Діяльність учасників ENCLE спрямована на об'єднання зусиль осіб з різних європейських країн, що обмінюються досвідом і спільно працюють з представниками різних правових та освітніх організацій в цілях просування ідей права (справедливості) і підвищення якості викладання за допомогою клінічної юридичної освіти [4, с. 102].

Таким чином, зараз вже ніхто не піддає сумніву значимість роботи юридичних клінік. Для правничих закладів і факультетів мати у своїй структурі юридичну клініку є справою престижу [5, с. 34]. Одночасно з'являються нові форми та напрями клінічної юридичної освіти, накопичується досвід, який потребує осмислення та опрацювання.

Більшість існуючих наукових публікацій з цієї тематики присвячено переважно організаційно-правовим аспектам створення і діяльності юридичних клінік. Зокрема, можна відзначити роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як М. В. Дулеба, А. О. Галай, О. В. Глухова, Н. С. Дубчак, М. Т. Лоджук, Л. А. Силюк, М. В. Удод, Ю. О. Фігель, О. М. Чабах, Л. О. Шерайзіна, і ін. Разом з тим існує потреба більш чіткого визначення шляхів оптимального використання потенціалу цих інституцій для підвищення якості юридичної освіти.

Метою цієї статті є обґрунтування шляхів удосконалення правових засад і практичного застосування юридичної клінічної освіти, зокрема господарсько-правового спрямування.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі пропонуються різні широкоформатні та різновекторні підходи до визначення окремих видів (класифікації) юридичних клінік.

С. І. Молібог за національними особливостями виокремлює такі види юридичних клінік: 1) класична юридична клініка – програма або заклад, створений на базі вищого навчального закладу для практичного навчання студентів-правників

і надання правової допомоги малозабезпеченим особам (США, Канада, Німеччина, Україна та ін.); 2) бюро правової допомоги – юридичні клініки державного фінансування, які надають безоплатну правову допомогу громадянам із низьким рівнем доходів (Нідерланди); 3) громадянські консультативні бюро – утримувані урядом заклади, що надають кожній зацікавленій особі інформацію юридичного характеру (Велика Британія); 4) юридичні приймальні – російський аналог класичної юридичної клініки, в якій акцент робиться на наданні правової допомоги (Російська Федерація); 5) юридична клініка на базі суду при кафедрі вищого навчального закладу – заклад, в якому прийом громадян здійснюють студенти старших курсів, одночасно переймаючи досвід як викладачів університету, так і професійних суддів (Російська Федерація) [6, с. 34].

В. В. Молдован, Р. С. Кацавець поділяють юридичні клініки залежно від методів роботи з клієнтами (на ті, що безпосередньо працюють, та ті, що не працюють з клієнтами), від порядку створення та діяльності (які створено при вищому навчальному закладі чи на його базі та які працюють відокремлено), а також від спеціалізації (на спеціалізовані та неспеціалізовані юридичні клініки). При цьому, за відсутності будь-якої спеціалізації робота юридичної клініки проводиться в усіх напрямках правової допомоги, а спеціалізовані займаються розглядом і вивченням певних категорій справ [7, с. 9].

А. О. Галай вважає за доцільне здійснювати класифікацію юридичних клінік за організаційно-правовою формою, за напрямками діяльності та за їх місцем у наданні безоплатної правової допомоги. За організаційно-правовою формою цей дослідник виокремлює такі юридичні клініки: 1) структурний підрозділ вищого навчального закладу; 2) громадський підрозділ вищого навчального закладу; 3) організація студентської ініціативи та самоврядування; 4) форма співпраці недержавної правозахисної організації з вищим навчальним закладом; 5) тимчасове утворення конкретного проекту; 6) інші форми. За напрямками діяльності він пропонує здійснювати поділ юридичних клінік на ті, що: 1) надають правову допомогу; 2) займаються правовою просвітою; 3) відпрацьовують імітацію (моделювання) форм практичної роботи юриста за відсутності відвідувачів; 4) мають змішані форми; за методами роботи з відвідувачами – на юридичні клініки, що безпосередньо: 1) працюють з відвідувачами; 2) не працюють з відвідувачами; за способом (місцем) організації надання правової допомоги – на юридичні клініки: 1) виїзні (займаються лекторіями, правовою освітою через друковану продукцію, працюють за програмою «Streetlaw»); 2) невиїзні або стаціонарні (юридичні клініки, які мають окреме приміщення, де й надають безоплатну правову допомогу) [8, с. 69].

Таким чином, на сьогодні, проходячи поступові етапи свого розвитку клінічна юридична освіта набула різних форм, просувається за новими напрямками і

багато у чому змінилася у порівнянні із першими класичними її формами, які полягали у наданні юридичної допомоги громадянам.

Нині у світі працюють клініки з питань кримінального правосуддя, дітей та ювенальної юстиції, питань дотримання міжнародних прав, питань, пов'язаних із Інтернетом (США, Гарвардський університет); допомоги особам, які вважають себе безвинно осудженими, клініка посередництва, гендерна клініка (США, Колумбійський університет); інформування населення про фіктивне підприємництво, допомога внутрішньо переміщеним особам (Україна); клініка комерційного права (Словаччина, Братислава); клініка для малого бізнесу (бізнес-клініка Вейнського державного університету (місто Детройт, штат Мічиган, США)).

Крім напрямів діяльності розвиваються також форми роботи юридичних клінік. Наприклад, в університеті Ганновера з 2010 р. почала працювати юридична клініка, діяльність якої спрямована на надання безоплатної правової допомоги студентам університету, а учасниками є у тому числі викладачі та практикуючі фахівці. Консультації надаються у сфері договірної, деліктного, речового, трудового та адміністративного права у разі вартості позову не вище 750 євро, а діяльність клініцистів є відплатною [9, с. 44–46].

При аналізі новітніх тенденцій зарубіжного досвіду юридичної клінічної освіти в контексті теми дослідження особливої уваги заслуговують клініки, які надають юридичну допомогу представникам бізнесу та некомерційним організаціям (так звані, «бізнес-клініки»). Критеріями відбору справ є як корисність для освітнього процесу, так і статус (у тому числі матеріальний) клієнта та значущість бізнесу клієнта для економіки міста та штату [9, с. 48–49].

В Україні, на думку фахівців, сьогодні юридична клінічна освіта розвинута недостатньо, як кількісно, так і якісно. Так, в Україні існує близько 200 юридичних факультетів та закладів вищої освіти, але кількість юридичних клінік не перевищує 60 [10].

На економіко-правовому факультеті Донецького державного (нині – національного) університету перша юридична клініка з'явилась у 1995 р. За проектом до роботи були залучені студенти 3–5 курсів та викладачі-куратори зі спеціалізацією з цивільного, господарського і трудового права [11].

Підтримуючи тенденцію охоплення клінічною освітою різноманітних напрямів юридичної діяльності на юридичному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса з 2015 р. почала працювати імітаційна юридична клініка з господарського права.

Доцільність розвитку цього напряму юридичної клінічної освіти обумовлена тим, що на сьогодні бізнес-середовище висуває до правників свої вимоги та часто потребує особливих навичок – як фахових, так і психологічних. Це стосується і роботи з клієнтами, і ведення переговорів, і багатьох інших сфер. Одно-

часно особливості ведення підприємницької діяльності (необхідність нерозповсюдження інформації, яка має комерційну цінність тощо) часто не дозволяють студентам повноцінно відпрацювати навички юриста-господарника на базі реально працюючого суб'єкта підприємництва. В такій ситуації у нагоді стає використання імітаційних клінічних форм навчання.

Слід зазначити, що ідея застосування імітаційних форм набуття студентами практичних навичок юриста не є новою. Її висловлював ще в 1897 р. кишинівський присяжний повірений І. С. Йосилевич у своїй статті «Юридична клініка» [12]. Актуальною та ефективною вона залишається і зараз. Як справедливо зазначає М. В. Савчин, не всі юридичні клініки практикують надання юридичної допомоги клієнтам, а акцентують увагу на симуляційних, імітаційних формах набуття студентами практичних навичок юриста [2, с. 6].

Заняття у імітаційній юридичній клініці з господарського права юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса, з одного боку, значною частиною базуються на реальних прикладах з фахової практики її керівників, а з іншого – своїми знаннями та досвідом діляться запрошені фахівці-практики.

В рамках імітаційної юридичної клініки з господарського права особливо звертається увага на набуття практичних навичок та досвіду щодо правового супроводження основних аспектів діяльності суб'єктів господарювання в Україні. Проходження імітаційної юридичної клініки побудовано з урахуванням того, що загальнотеоретичні питання господарського права студент вивчив у навчальних дисциплінах «Господарське право» і «Господарсько-процесуальне право». Також студент повинен використовувати знання таких дисциплін, як «Теорія держави та права», «Цивільне право», «Фінансове право» тощо.

Істотна увага приділяється й розвитку комунікативних навичок та навичок ведення переговорів з метою підвищення особистої та професійної успішності, вмінь встановлення контакту з контрагентом, більш глибокому розумінню студентами особливостей роботи юриста у бізнес-середовищі.

Сьогодні в закладах вищої освіти України відбувається процес формування і конкретизації загальних компетентностей щодо тієї або іншої спеціальності, а потім і до навчальної дисципліни. Наприклад, вивчення навчальної дисципліни «Господарське право» передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми спеціальності 081 «Право», 6.030401 «Правознавство», а саме таких як: ЗК-5 – здатність до абстрактного, логічного та критичного мислення, аналізу та синтезу; ЗК-6 – здатність бути критичним та самокритичним, визнавати та виправляти власні помилки; ЗК-7 – здатність приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами; СК-4 – здатність аналізувати та імплементувати міжнарод-

ні стандарти прав людини у професійну діяльність; СК-8 – спроможність вирішувати юридичні проблеми (конфлікти), застосовувати теоретичні знання для вирішення практичних ситуацій в професійній діяльності; СК-9 – здатність встановлювати фактичні обставини юридичної справи, що вимагає вирішення, надавати правову кваліфікацію фактам та обставинам; СК-12 – вміння застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання консультацій, практичної юридичної допомоги; ПРН-4 – вміння приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами; ПРН-11 – володіти юридичною термінологією та юридичною технікою, правильно відтворювати результати професійної діяльності в юридичній та іншій документації; ПРН-12 – знання і розуміння природи та змісту основних правових інститутів та процедур національного права і особливості їх реалізації та застосування; ПРН-13 – вміння виявляти проблеми правового регулювання і пропонувати способи їх вирішення з використанням наявних теоретичних і прикладних знань у відповідності з принципами захисту прав людини і її основоположних свобод; ПРН-15 – вміння застосовувати набуті знання, аналізувати факти, здійснювати логічний, критичний і системний аналіз документів, мотивовано обґрунтовувати свій правовий висновок; ПРН-16 – вміння розробляти проекти актів застосування права відповідно до такого висновку; ПРН-18 – вміння застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання консультацій, практичної юридичної допомоги.

Однак обмежений час занять не завжди дозволяє бути усі компетентності в повному обсязі. Саме застосування юридичного клінічного навчання здатне допомогти вирішенню цієї проблеми

Навчання в імітаційній юридичній клініці з господарського права показує, що цей вид підготовки студентів-правників більш глибоко розкриває усі наведені компетентності та, одночасно, є особливо корисним у набутті таких компетенцій, як ЗК-5; ЗК-7; СК-4; СК-8; СК-9; СК-12; ПРН-4; ПРН-11; ПРН-15; ПРН-18.

Досвід проведення занять у межах імітаційної клініки підтверджує, що така освітня модель здатна ефективно сприяти створенню успішного підґрунтя професійної діяльності юриста у майбутньому.

У планах на подальшу роботу є розширення існуючих напрямів та пошук нових форм роботи з урахуванням розвитку вимог бізнес-середовища до фахових компетентностей юристів. Так, свою ефективність виявила практика проведення занять за участю практикуючих спеціалістів, які беруть участь у різних формах імітаційних занять (інтерв'ювання, переговори тощо). Також перспективним є напрям залучення клініцистів до надання консультацій щодо окремих аспектів здійснення підприємницької діяльності представникам незахищених верств населення (інваліди, ВПО тощо) за посередництвом відповідних громадських

об'єднань. Такий напрям дозволить більш всебічно реалізувати таку мету юридичної клініки, як забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги (п. 2.1 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України) та відповідає змісту п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, яке передбачає надання безоплатної правової допомоги з питань захисту прав і свобод людини *та організацій з усіх галузей права*.

Планується також розвиток такого напрямку, як підготовка і поширення публікацій для населення з актуальних питань законодавства про підприємницьку діяльність (з урахуванням п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України).

Як обґрунтовано зазначає А. Галай, до тенденцій розвитку та зміни у спеціалізації українських юридичних клінік належать: 1) зменшення кількості традиційних юридичних клінік загальної практики через конкуренцію з більш сталою та якісною мережею центрів безоплатної правової допомоги; 2) розвиток спеціалізованих юридичних клінік на основі суспільного запиту на окремі сфери правової допомоги, які не може охопити державна система правозахисту, та наявності у юридичних клініках викладачів-кураторів – експертів у цих галузях; 3) подальша поступова інтеграція юридичних клінік у сталі партнерства громадського правозахисту [13, с. 16–17]. Як показує досвід, робота імітаційної клініки з господарського права юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса та визначені подальші шляхи її становлення повністю знаходяться у руслі цих тенденцій, що обумовлює доцільність розвитку такого напрямку клінічної юридичної освіти. Важливою підтримкою у цьому русі є вдосконалення загальних засад регламентації організації та діяльності юридичних клінік в Україні.

У 2018 році Асоціацією юридичних клінік за участю Директорату з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції та партнерських організацій було проведено моніторинг діяльності юридичних клінік в Україні. Цей моніторинг виявив низку проблем, що є у кожній юридичній клініці, причому деякі з них носять масовий характер [14]. Як зазначають фахівці, майже всюди потребує особливої уваги питання мотивації викладачів та студентів працювати у юридичній клініці, оскільки здебільшого робота в клініці не зараховується до навчального навантаження викладачів, так само як і в якості практики для студентів. Часто неналежним є матеріально-технічне забезпечення, інформування громадськості про діяльність юридичних клінік тощо.

Значна частина цих проблемних питань повинна вирішуватися системно, у зв'язку із чим важливою є ініціатива щодо удосконалення Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу [15]. У межах оптимізації

діяльності юридичних клінік у зв'язку із існуючим практичним досвідом, висвітленими новітніми тенденціями та відповідним зарубіжним досвідом доцільно перелік заходів, які організуються й забезпечуються у юридичних клініках (п. 2.3 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу) зробити невичерпним, та зазначити, що можуть здійснюватися також інші заходи, які не протирічають меті та завданням юридичної клініки (наприклад, впровадження інтерактивних методик навчання тощо).

Уточнення потребують вимоги до організації роботи юридичних клінік (п. 4.6 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу), а саме правило, що юридична допомога зазвичай надається безпосередньо при розгляді звернення і лише з причин неможливості вирішення питання відразу під час приймання та у разі потреби додаткового вивчення порушеного питання працівниками юридичної клініки може встановлюватись інший строк і порядок розгляду звернення громадянина. Такий підхід слід вважати недоцільним, що підтверджується і позицією експертів – учасників моніторингу діяльності юридичних клінік. А саме, серед інших рекомендацій експерти пропонують застосовувати письмову форму консультування, яка вважається ефективнішою для практики студента-клініциста, а також дозволяє убезпечувати юридичну клініку від можливих безпідставних претензій [14]. Саме такий підхід доцільно відобразити у Типовому положенні про юридичну клініку вищого навчального закладу. Доцільним було б також на рівні Типового положення чітко визначити, що будь-яка інформаційно-правова допомога, що надається учасниками юридичної клініки має рекомендаційний характер.

В цілому досвід роботи імітаційної клініки з господарського права на юридичному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса свідчить про ефективність та перспективність такого виду підготовки майбутніх правників, який може стати потужним інструментом здобуття студентами практичних навичок за участю, у тому числі, представників юридичного бізнесу, суддівського корпусу, громадських організацій відповідної спрямованості, тощо. Знаходячись у руслі сучасних тенденцій розвитку клінічної освіти, клініка з господарського права здатна внести вагомий вклад як у забезпечення подолання розриву між теорією та практикою при підготовці юристів-господарників, так і у налагодження взаємовигідних зв'язків між навчальними закладами й представниками підприємницького та громадського сектору.

1. Галай А. О. Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти: шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні: навч. посібник. Київ: КНТ, 2009. 96 с.

2. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики: навчально-методичний посібник. Ужгород: Закарпатський державний університет, Карпатське агенство прав людини «Вестед», Юридична клініка «Альтернатива», 2007. 127 с.
3. Шерайзина Л. О., Глухова О. В., Силюк Л. А. Школа правового просвещения: учеб.-метод. пособие. Брест: БрГУ, 2017. 285 с.
4. Хватик Ю. А. Роль юридической клиники в системе практико-ориентированного образования Республики Беларусь. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. № 1(54). С. 99–105.
5. Мудрак Р. Генеза становлення інституту юридичних клінік у світі та Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3(11). 2017. С. 31–35.
6. Слов В. А., Молібог С. І., Павленко Д. Г. Юридична клініка: навч. посібник. Київ: Школяр, 2004. 315 с.
7. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридична клініка: навч. посібник. Київ: Центр учб. літератури, 2007. 224 с.
8. Галай А. О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 66–73.
9. Есаян К. К. Юридическая клиника как завершающая стадия юридического образования и начальная стадия юридической практики. URL: http://spbta.customs.ru/spbta/images/stories/chtenia/2014/yurklinika_int.pdf
10. Власюк В. Чому Україні потрібні юридичні клініки. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/04/12/230236/>
11. Моїсєєв Ю. О., Удод М. В. Щодо питання про мету та завдання юридичної клініки як бази для практичного навчання студентів старших курсів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 85–91.
12. Йосилевич И. С. Юридическая клиника. *Юридическая газета*. 1897. № 15. URL: <http://oldlawbook.narod.ru/clinic.htm>
13. Галай А. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quovadis? *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18.
14. Шемелинець І., Якубович М., Осінська О. Юридичні клініки: ще є над чим працювати. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/124734-yuridichni-kliniki-sche-ye-nad-chim-pratsyuvati>
15. Про утворення робочої групи з удосконалення Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 23 листопада 2016 р. № 1414. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/53286/

РЕЦЕНЗІЇ

«ПРИРОДНОРЕСУРСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ»: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ЮРИДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПРАВознавство»

У 2018 році вийшов з друку навчальний посібник «Природноресурсове право України», підготовлений для другого видання колективом авторів кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» за редакцією І. І. Каракаша та Т. Є. Харитонової, що стало подією для юридичної спільноти, яка опікується екологічними, земельними, природноресурсовими проблемами.

Природноресурсове право, що сформувалось у 70–80 роки минулого століття як комплексна галузь права, у 90-ті роки була трансформована до складу екологічного права. Разом з цим можна підтримати зусилля авторського колективу, який не вперше виступає з ініціативою відродження у навчальних планах вищих юридичних закладів освіти навчальної дисципліни «Природноресурсове право України», знання якої є вкрай необхідні для підготовки досвідчених та висококваліфікованих фахівців-юристів.

На необхідність підготовки таких фахівців вказує законопроект «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», прийнятий Верховною Радою України в жовтні цього року у першому читанні, яким визнано незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; передбачено розвиток і удосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права (*acquis*) Європейського Союзу, посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України, а також визначено інші завдання в межах п'яти цілей, спрямованих на реалізацію нової державної екологічної політики у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС і забезпеченням поетапного наближення природоохоронного законодавства до відповідних норм ЄС. Виконання переважної більшості завдань цього документу вимагатиме юридичного супроводу із залученням юристів-екологів, що має стати запорукою успішної реалізації такої Стратегії.

Україна наділена усіма природними ресурсами, необхідними для здійснення будь-якої господарської діяльності та розвитку національної економіки. Тому можна погодитись зі ствердженням авторів про те, що природноресурсові відно-

сини потребують окремої уваги при підготовці здобувачів і не можуть бути все-осяжно охоплені в межах викладання екологічного права.

Диференційований, і одночасно комплексний підхід до викладання й усвідомлення природноресурсових відносин, відкриває широкі можливості для набуття професійних компетентностей щодо правового регулювання використання природних ресурсів. Саме з урахуванням вищезазначеного підходу та сучасного стану природноресурсових відносин підготовлено рукопис другого видання навчального посібника «Природноресурсове право України» (перше видання мало місце у 2005 році).

Найбільш вдало авторами наданого рукопису навчального посібника викладено теоретичні питання методології функціонування людини і суспільства у природному середовищі та форми їх прояву, сутність предмету природноресурсового права та його визначення як комплексної правової галузі, об'єкти і суб'єкти природноресурсового права, методи й принципи правового регулювання природноресурсових відносин.

Повного розкриття в навчальному посібнику одержали питання права власності на природні об'єкти та права природокористування. Вони у рукопису є центральними для розуміння інших питань природноресурсового законодавства і права. До цього можна додати, що законодавчі засади використання природних ресурсів об'єктивно притаманні багатствам природного походження.

У навчальному посібнику достатньо висвітлені питання правового регулювання використання земельних ресурсів в умовах сучасної земельної реформи, вдосконалення використання надр, використання вод і водних ресурсів, природних ресурсів виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, правового регулювання використання об'єктів та ресурсів тваринного і рослинного світу, режиму використання лісів та лісових ресурсів, використання та охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, використання природних рекреаційно-оздоровчих ресурсів і територій, правового регулювання використання курортних об'єктів та їх природних лікувальних ресурсів, законодавчих вимог щодо використання нематеріалізованих природних ресурсів та їх компонентів, спеціального правового режиму використання природних ресурсів екологічно уражених і забруднених територій й об'єктів тощо.

В навчальному посібнику наводяться поширені офіційні та неофіційні фактичні дані про стан використання і відтворення природних ресурсів країни, щодо достовірності яких немає сумнівів.

Рецензована робота враховує реальні зміни у природокористуванні та зміни, що відбулися у природноресурсовому законодавстві за останні роки. Для змісту другого видання навчального посібника характерними є легкість викладення матеріалу та наукова обґрунтованість поставлених питань, і одночасно їх доступ-

ність для розуміння і засвоєння студентами вищих юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів.

Видання навчального посібника є корисним як для студентів, фахівців і науковців з природноресурсового та екологічного права, так й для широкого кола читачів, які цікавляться питаннями стану і розвитку зазначених галузей законодавства і права.

Навчальний посібник представляє інтерес для науковців, які займаються правовими проблемами довкілля, і практичних працівників, що здійснюють діяльність в екологічній сфері.

Академік НАПрН України, професор,
доктор юридичних наук, в. о. декана
юридичного факультету Донецького національного
університету імені Василя Стуса
А. Г. Бобкова

ПОДІЇ

XVIII ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЗМАГАННЯ З ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ ІМЕНІ ПРОФЕСОРА С. З. МИХАЙЛІНА

Участь студентів-правників у змаганнях, що проводяться у формі імітованого судового процесу із залученням професійних суддів, – це можливість для молодого покоління відчутти себе у колі юридичної спільноти, спробувати свої сили на майбутньому професійному поприщі.

За багаторічною традицією юридичний факультет Донецького національного університету імені Василя Стуса відкриває свої двері для учасників Всеукраїнських змагань з господарського права та процесу ім. професора С. З. Михайліна. У рамках цього заходу кращі студенти-правники з різних закладів вищої освіти України змагаються в умінні аргументовано доводити свою позицію, демонстрації професійних навичок щодо судового захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин.

XVIII Всеукраїнські змагання з господарського права та процесу ім. професора С. З. Михайліна відбулися 30–31 березня 2018 р. на базі господарського суду Вінницької області. Разом з юридичним факультетом Донецького національного університету імені Василя Стуса співorganizаторами заходу були господарський суд Вінницької області та Донецький осередок (у м. Вінниці) Ліги студентів Асоціації правників України. Партнерами змагань виступили: Промислова група «Vioil», Юридична фірма «Мартінс», Юридична агенція «Варуна», Юридична компанія «Гарасов і партнери», Приватне підприємство «Ю.К.А.» (бренд «Сварог Лада»).

До складу організаційного комітету увійшли: Бобкова Антоніна Григоріївна – академік Національної академії правових наук України, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри господарського права юридичного факультету (голова організаційного комітету); Колбасов Федір Федорович – голова господарського суду Вінницької області (співголова організаційного комітету); Калаченкова Катерина Олександрівна – доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права юридичного факультету (координатор змагань); Ящук Альона – Голова Донецького осередку Ліги студентів АПУ.

Змагання проходили в два етапи: перший день змагань (30 березня) – півфінальний раунд, другий день (31 березня) – фінал.

Участь у заході взяли 7 команд, до яких входили студенти-старшокурсники з таких навчальних закладів: Хмельницький університет управління та права;

Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Дніпровський гуманітарний університет.

Змагання відбувалися у формі імітованого судового процесу на основі чинного господарського процесуального законодавства України. Кожна команда виступала у ролі позивача або відповідача відповідно до фабули справи, готувала зразки процесуальних документів, виголошувала промови та отримувала свої оцінки від професійних суддів.

До складу суддівської колегії з оцінювання виступів учасників було запрошено суддів господарського суду Вінницької області, адвокатів та представників юридичних фірм. Зокрема, участь у заході взяли: голова господарського суду Вінницької області Колбасов Федір Федорович; судді господарського суду Вінницької області Тісецький Сергій Сергійович, Банасько Олександр Олександрович, Лабунська Тетяна Іванівна, Маслій Ігор Володимирович, Міліціанов Роман Валерійович, Тварковський Анатолій Анатолійович, Яремчук Юрій Олександрович, Кожухар Марія Сергіївна; адвокат, начальник юридичного відділу промислової групи «Vioil» Гончаренко Олег Володимирович; адвокат, керуючий партнер ТОВ «Юридична фірма «Мартінс» Мартинюк Назар Романович; адвокат, партнер юридичної агенції «ВАРУНА» Павлюк Сергій Миколайович; юрист ТОВ «СВАРОГ-ЛАДА» Сміщук Руслан Олександрович.

Виступи учасників оцінювалися за такими критеріями: знання законодавства; вміння правильно застосовувати законодавство до обставин справи; дотримання норм господарського процесуального права під час імітованого судового засідання; переконливість та вміння відповідати на запитання суддів; мова, поведінка, володіння собою та стиль презентації; якість процесуальних документів, підготовлених сторонами відповідно до завдання фабули змагань, їх відповідність нормам господарського процесуального права.

Переможцем змагань у званні «Кращий позивач» стала команда Post Factum у складі Пирогова Владислава та Крутченко Анни, а у званні «Кращий відповідач» перемогу здобула команда Natus Vincere у складі Ібадова Ельмара та Аль Саєда Ахмеда. Друге місце посіла команда Attorneys, членами якої були Ватащук Юрій та Бартосюк Олександр. Третє місце присуджено команді «Гуманітарні підприємці» у складі Лукомського Андрія та Соколова Олега. Також суддівська колегія фінального раунду обрала учасників, які отримали звання «Кращий оратор» – Бартосюк Олександр та звання «Символ змагань» – Крутченко Анна.

Урочистим завершенням стало вручення переможцям кубків, медалей і грошових винагород та сертифікатів іншим учасникам змагань.

Ю. М. Павлюченко

в. о. зав. кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

К. О. Калаченкова

доцент кафедри господарського права
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

СХОДАМИ РОКІВ ...

У 2018 році факультету виповнилося 35 років. Він справедливо вважається одним з кращих в Україні. Наш факультет входить до десятки найстаріших юридичних факультетів і закладів вищої освіти України. Тридцятип'ятирічна історія розвитку юридичного факультету – крапля в неосяжному океані творчої, правничої, освітянської, науково-дослідної та педагогічної діяльності самодостатнього колективу нашого університету і в той же час – визначна подія у розвитку юридичної освіти.

Ми довго вагалися – чи святкувати ювілей в такі непрості часи? У 2013 році ми тільки що відсвяткували 30-річчя факультету в Донецьку, а у вересні 2014 року Донецький національний університет було переміщено до м. Вінниця. Чи доречним буде святкування за обставин, які склалися у країні? Чи взагалі вийде свято на подільській землі, на якій ми опинилися нещодавно і не набули ще такого статусу, до якого звикли? Чи прийдуть до нас випускники, яких розкидало по всій країні? Репутацію факультет та його професорсько-викладацький склад напрацьовував роками, а тут все треба було починати з «чистого аркуша». Було дуже багато ризиків. Але після тривалих роздумів вирішили, що певні труднощі та побоювання не можуть позбавити нас родинного свята, оскільки всі ми (викладачі, співробітники, випускники, студенти) вважаємо факультет своєю сім'єю.

Метою нашого свята було зібрати тих, хто стояв у джерел створення факультету, тих, хто бачив його становлення, тих, хто пишається, що є його випускником, наших друзів та колег. Це свято стосується всіх, хто в різні роки вирішив пов'язати своє життя з факультетом. І не важливо, де знаходиться факультет, – на подільській землі чи в донецькому краю, важливі лише люди, представники різних поколінь, які пишаються своєю Альма-Матер.

На ювілеї факультету ми вирішили зробити екскурс в минуле, поговорити про сьогоднішнє та помянути про майбутнє. Як і у кожній родині у нас є традиції, від яких не прийнято відступати. Ми не стали змінювати фразеологізм, який всім давно відомий та вирішили зберегти назву, якою з часткою певного академічного консерватизму називаємо кожну нашу ювілейну дату – «Сходами років». Адже змінюється тільки цифра, а факультет не дивлячись на різні життєві обставини вперто і впевнено йде вперед.

Історія факультету почала творитися у 80-ті роки минулого століття. У 1981 р. – відкрито спеціальність «Правознавство» з ініціативи академіків В. П. Шевченка, В. К. Мамутова та майбутнього декана факультету В. Д. Волкова. У 1981 р. був проведений перший набір студентів на денне відділення, який становив лише 25 осіб. На наступний рік відбувся набір і на заочне відділення. Він також складався з 25 студентів.

Становлення факультету лягло на плечі першого декана тоді ще економіко-правового факультету – Волкова В'ячеслава Дмитровича. Професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, перший декан ЕПФ В'ячеслав Дмитрович пройшов разом з колективом ЕПФ весь свій 35-річний педагогічний шлях від викладача до декана і 25-річний шлях керівника факультету.

Колектив факультету поряд з класичним підходом в організації навчального процесу прагнув до новаторства, впровадження нових ідей, методів, технологій та шляхів розвитку освіти. Ми одними із перших в Україні почали готувати фахівців з господарсько-правової спеціалізації (1981 р.), вперше створили факультет, в якому об'єднали економічні та юридичну спеціальності (1983 р.); організували Молодіжний центр наукових досліджень (1994 р.), розпочали працювати за Програмою «ПроБоно» – програмою з надання безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим громадянам (1995 р.). Одні з перших серед юридичних вузів заснували юридичний журнал – «Правничий часопис Донецького університету». Це єдиний юридичний журнал в Україні, який вже з 1997 року видавався українською та англійською мовами, що набуло актуальності лише в останні декілька років. Представники колективу налагодили роботу Бюро зі сприяння працевлаштування студентів на практику і на роботу (1997 р.), фондували роботу Центру практичного навчання студентів (1999 р.); провели національний раунд змагань з ораторського мистецтва «Майстерність судової промови» (2000 р.), організували Перший Всеукраїнський Конгрес Європейської Асоціації Студентів Права (2001 р.). У 1996 році було створено юридичну клініку, яка мала своїм призначенням поєднати теоретичні знання, отримані в процесі навчання, з практичними навичками.

Всі ці започаткування знайшли своє «друге життя» на Вінниччині. Наприклад, вже тут студентська команда юрфаку (Нагорняк І. О., Рекун А. Д.) стала

призерами у Національній Олімпіаді юридичних клінік із консультування клієнтів (тренер Удод М. В.). На факультеті організовано «Клуб юного юриста», який продовжив традиції «Центра практичного навчання». Школярі Вінниччини, студенти першого курсу факультету із задоволенням відвідують інтерактивні тренінги з різних правових тем. Плідно працюють юридичні клініки: дві клініки цивільного та сімейного права, клініка трудового права та соціального забезпечення, клініка адміністративного права, дві імітаційні клініки з господарського права. У квітні 2016 та 2017 рр. спільно з Апеляційним судом Вінницької області проведено I та II Всеукраїнські дебатні турніри з цивільного права та процесу «Майстерність судової промови». Три роки поспіль – у 2016, 2017 та 2018 рр. – проведено XVI, XVII та XVIII Всеукраїнські змагання з господарського права та процесу імені професора С. З. Михайліна. У листопаді 2017 року – вперше організовано I Всеукраїнські судові дебати з трудового права, співorganizаторами заходу виступили юридичний факультет Донецького національного університету імені Василя Стуса, юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Апеляційний суд Вінницької області.

Останні дебати відбулися напередодні проведення урочистих заходів з нагоди ювілея – проведено III Всеукраїнський дебатний турнір з цивільного права та процесу «Майстерність судової промови», в якому взяли участь 20 команд з усієї України. Це була рекордна кількість команд з моменту проведення таких дебатів; команд, яких делегували провідні юридичні ЗВО і факультети країни. Майже сотня студентів, викладачів і правників з усієї України взяли участь у цьому масштабному дебатному змаганні. Фахове судійство здійснювали в тому числі представники суддівського корпусу Верховного Суду, Ради суддів України та знані правники і науковці.

Серед організаторів всіх цих численних турнірів – викладачі факультету: А. Г. Бобкова, О. І. Антонюк, І. Ф. Коваль, Ю. М. Павлюченко, Л. М. Дорошенко, Л. П. Амелічева, Е. А. Писарева, Ю. О. Моїсєєв, Ю. О. Серебрякова, К. О. Калаченкова, С. М. Мамедова та інші.

На факультеті за різними напрямками продовжує здійснюватися міжнародне співробітництво: 1) факультет бере участь у міжнародних проектах (TEMPUS Project), міжнародних конференціях за кордоном (м. Загреб, Хорватія, м. Марібор, Словенія, м. Пряшів, Словаччина); 2) викладачі факультету з метою підвищення кваліфікації побували з візитами в зарубіжних університетах: Європейському гуманітарному університеті (м. Вільнюс, Литва (О. І. Антонюк, О. Г. Турченко), Ягеллонському університеті (м. Краків, Польща), Міжнародному інституті інновацій (м. Варшава, Польща) (Е. М. Деркач); 3) з ініціативи викладачів факультету Донецьким національним університетом імені Василя Стуса укладено договори з Каспійським суспільним університетом (Республіка Казахстан), міжнародним

інститутом інновацій «Наука–Освіта–розвиток» (Польща). Факультет активно співпрацює з Маріборським університетом (Словенія), Університетом Матея Бела (Словаччина), Академічним товариством ім. Міхала Балудянського (Словаччина), факультетом економіки і бізнесу Загребського університету (Хорватія), економічним факультетом Технічного університету м. Кошице (Словаччина), Європейським гуманітарним університетом (Литва), Пряшівським університетом (Словаччина), факультетом права і адміністрування Ягеллонського університету (Польща); 4) студенти юрфаку беруть участь у міжнародних юридичних змаганнях, зокрема, з міжнародного права імені Ф. Джессапа; медіа-права та ін. Все це є свідченням того, що і в сучасний період розвитку факультету ми намагаємось зберегти та примножити надбання, які здійснені фундаторами факультету.

Повернемося до часів становлення факультету. Нагадаємо, що спочатку підготовка здобувачів вищої освіти на факультеті здійснювалася за трьома напрямками: «Правознавство», «Економічна кібернетика» та «Документознавство». 30 років ми йшли пліч-о-пліч, складаючи один факультет. Наші спеціальності були трьома китами величезної родини ЕПФ. Можливо не всім зрозуміло, чому ми з ЕПФ перетворилися на юрфак, адже ця назва стала вже своєрідним брендом. Але сталося так, що дві (неюридичні) із зазначених вище спеціальностей, які об'єднував факультет, відділилися та стали самостійними одиницями університету. Еволюційні структурні зміни на факультеті відбулися в 2013 році, залишилась одна спеціальність «Правознавство». І в травні 2014 року після успішного проходження акредитації цієї спеціальності наказом ректора «Про перейменування факультету» економіко-правовий факультет перейменовано в юридичний факультет Донецького національного університету.

Але яку б назву не мав наш факультет – ЕПФ чи юрфак, він завжди мав якості, які дозволяли йому «тримати марку», бути престижним, виділятися серед інших. Перш за все, він виділявся своєю славетною історією та досвідом. Здається, 35 років – це мало і ми ще зовсім молоді, але ... для освітньої структури 35 років – це ціла епоха. А ще ... ювілей – це не обов'язково солідний вік, але обов'язково досягнутий успіх, спираючись на який колектив піднімається на нову сходинку.

Ми пишаємося людьми, які в різні роки очолювали факультет. Другим деканом факультету був Р. Ф. Гринюк – зараз вже ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса, професор, Заслужений юрист України, який є випускником першого випуску юридичного факультету. У 2013 році факультет очолила А. Г. Бобкова – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри господарського права.

Не в меншій мірі ми пишаємося людьми, які працюють на факультеті, і за цей час випустили в життя величезну кількість професіоналів своєї справи. Факультет сьогодні – це дружній колектив однодумців, яких відрізняє високий професіоналізм, відповідальність за виконання своїх обов’язків, взаємоповага, толерантність і творча співдружність, в якому завдяки зусиллям фундаторів факультету закладено корпоративний дух, традиції, академічність вищої школи, витримку та стійкість.

Вже під час перебування факультету на Вінниччині викладачами факультету захищено 2 докторські дисертації (Захарченко А. М., Михайліна Т. В.), декілька кандидатських дисертацій (Лісова Д. О., Багрій О. І., Липницька Є. О., Новошицька В. І., Уралова Ю. П.).

На факультеті створено 4 кафедри (господарського права, цивільного права і процесу, адміністративного права і кафедру конституційного, міжнародного і кримінального права). Всього на факультеті – 6 д-рів юрид. наук, 31 – канд. юрид. наук, тобто більше 90 % професорсько-викладацького складу мають науковий ступінь.

Викладачами факультету, які виступали авторами, співавторами, редакторами, активно провадиться як наукова, так і методична робота. За останні п'ять років підготовлено та опубліковано такі роботи: 1) Правове забезпечення розвитку екологічного підприємництва («зеленої» економіки): монографія (А. Г. Бобкова, Р. Ф. Гринюк, І. Ф. Коваль та ін., 2018 р.), 2) Господарське право: практикум (А. Г. Бобкова, Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко, І. Ф. Коваль, Л. М. Дорошенко, А. М. Захарченко та ін., 2018 р.); 3) Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти): монографія (Захарченко А. М., 2017 р.), 4) Комерціалізація прав інтелектуальної власності: навчальний посібник (І. Ф. Коваль, 2018 р.); 5) Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності: монографія (І. Ф. Коваль, 2013 р.); 6) Корпоративне право: навчальний посібник (Л. М. Дорошенко, О. В. Титова та ін., 2018 р.) та інші.

На факультеті здійснює діяльність спеціалізована вчена рада за спеціальністю 12.00.04 – «господарське право, господарсько-процесуальне право». В аспірантурі на юридичному факультеті навчаються 45 аспірантів, в докторантурі – 1 докторант. Науковці факультету є членами ще 3 спеціалізованих вчених рад, членами редколегій 11 наукових видань. Викладачі факультету з 2014 по 2018 рр. опублікували близька 400 наукових статей, 300 тез доповідей, взяли участь у підготовці 16 монографій.

Ми пишаємось своїми випускниками, серед яких науковці, судді, нотаріуси, прокурори, тобто представники всіх сфер юридичної спільноти. До речі, цікавий факт, який підкреслює небайдуже ставлення випускників до Альма-Матер: у нашого факультету є гімн, який має власну історію. У 1989 році відбувся перший випуск студентів-вечірників, які присвятили рідному факультету пісню. Вона так усім сподобалася, що згодом з незначними змінами стала гімном факультету.

З особливими відчуттями ми зустрічали на Вінниччині наших випускників, які знайшли час, матеріальні можливості і, насамперед, мали бажання, завітати на ювілей факультету. Привітати колектив юридичного факультету приїхали випускник 1989 року, д-р юрид. наук, професор, член-кореспондент НАН України та НАПрН України, заслужений юрист України, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України Устименко В. А.; завідувач факультету правничих наук Національного університету «Києво-могилянська академія», доктор юридичних наук, доктор філософії (Велика Британія) професор Петров Р. А.; керівник адвокатського об'єднання «Курчин і Партнери», заслужений юрист України, кандидат юридичних наук Курчин О. Г.; керівник адвокатського об'єднання Беляєв О. А.; суддя Господарського суду м. Києва Плотницька Н. Б.; представники енергетичного холдингу ДТЕК; адвокат, партнер юридичної компанії Integrates Загнітко О. П. та ін.

Ми вдячні нашим випускникам різних років, які надіслали на адресу факультету привітання з ювілеєм, що розцінюємо як вдячність за нашу роботу і визнання сьогоднішніх наших здобутків.

Багато з тих (партнерів, друзів), хто був частим гостем на факультеті, але в силу різних обставин не зміг приєднатися до нас в ювілей, надіслали привітальні адреси. Ми отримали їх від ректора Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого Тація В. Я., ректора Донецького юридичного інституту МВС України Бесчастного В. М.; ректора Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Поркуян О. В.; ректора Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка Комарницького В. М., декана Ужгородського національного університету Лазура Я. В., заступника Голови Національного агентства з питань запобігання корупції Патюк С. С., першого заступника Голови Антимонопольного комітету України Ніжнік М. В., Голови господарського суду Донецької області Попова О. В., заступника директора з наукової роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України, д-ра юрид. наук Джабраїлова Р. А., д-ра юрид. наук проф. Зельдіної О. Р. та багатьох інших.

Ювілей – це коли навколо тебе збираються не тільки давні знайомі, але й нові друзі. На урочистості завітали представники Вінницької обласної державної адміністрації, Вінницької міської ради, Департаменту освіти і науки Вінницької обласної державної адміністрації, прокуратури Вінницької області, колеги з інших факультетів, бізнес-структур.

Наявність таких тісних дружніх відносин з представниками місцевих органів влади, правоохоронних органів обумовлена тим, що факультет працює у пряму синтезу теорії та практичної підготовки, бо всі ми знаємо з часів навчання афоризм, що «теорія без практики мертва, а практика без теорії сліпа», і він не втрачає своєї актуальності. І найбільш потужно в реалізації цього напрямку допомагають представники суддівської системи, наші партнери зі здійснення освітнього процесу і, сподіваємось, вже друзі. Дякуємо за щирі слова та підтримку Голові Господарського суду Вінницької області Колбасову Ф. Ф., Голові Вінницького апеляційного адміністративного суду Кузьмишину В. М., заступнику Голови Апеляційного суду Вінницької області Панасюку О. С., заступнику голови Вінницького апеляційного адміністративного суду Мельник-Томенко Ж. М., суддівському корпусу цих судів.

Наш колектив дуже цінує дружні та партнерські відносини з іншими провідними закладами вищої освіти, що склались в результаті багаторічної співпраці, результати якої не викликають сумнівів щодо подальшого їх розвитку. Ми вдячні представникам цих ЗВО за щирі привітання та особисту підтримку.

Теплими словами з нагоди ювілею привітали юрфак наші колеги – проректор Нагорняк Т. Л. та декани інших факультетів Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Після свят настають звичайні будні і зникає «головокружение от успехов». Не все на факультеті складається просто. Як зауважив один з перших випускників факультету В. А. Устименко, «коли університет переїхав до Вінниці, кількість студентів, матеріальна база були фактично ідентичними тим, з чого факультет починав своє становлення, але... за чотири роки ситуація докорінно змінилася». Так, вже на подільській землі у нас є своя власна історія, доброслава репутація ЗВО, де якісно вчать і де дійсно отримують знання. У нас вже багато друзів у різних установах Вінниччини, які вже встигли стати і колегами, і друзями по життю. Студенти, які переїхали з нами з Донецька і якими ми надзвичайно пишаємось, бо, не дивлячись на те, що їх життя «перевернулося з ніг на голову», вони не просили поблажливості і вчилися свідомо і старанно, – вже отримали дипломи магістрів. Студенти з Вінниччини, які відразу надали кредит довіри факультету і перейшли до нас з інших ЗВО, або вступили до магістратури, також вже отримали дипломи Донецького національного університету імені Василя Стуса. Час ми нає дуже швидко! Так, у 2014 році ми почали все спочатку, але не думаємо зупинятися!

Хочеться закінчити словами людини, яка присвятила все своє життя рідному факультету, зробила його справою свого життя, – словами першого декана факультету, професора, член-кореспондента НАПрН України, професора кафедри конституційного і міжнародного права Донецького національного університету В. Д. Волкова: «Дякую всім викладачам, співробітникам і студентам за самовіддану працю і навчання, за душевну теплоту і надію, які ви день у день несете, за віру у високе призначення своєї праці і навчання, бо це є запорукою престижу і процвітання нашого факультету, підвищення якості фахівців, їх конкурентоспроможності на ринку праці!».

З Днем народження, рідний факультете! Многая літа!

А. М. Дорошенко
заступник декана
юридичного факультету
Донецького національного
університету імені Василя Стуса

АНОТАЦІЇ

Гоцуляк Ю. В. *Категорія правового буття у вченні Платона.* – С. 3.

У статті проводиться дослідження основних характеристик правової онтології, які виділяє Платон у своїх працях, виявляються основні сутнісні сили, що визначають право як таке. Зокрема, визначається, що справедливість – це поняття, що ототожнюється з правом, воно визначає цивілізоване людське співбуття, недотримання його спричиняє страждання. Доводиться, що логос, свобода і конструктивне співіснування це три ключові стовпи, на яких фундується правове буття у вченні Платона. Обстоюється позиція, що правова дійсність побудована таким чином, що є нерухливе умозримо правове буття та становлення правового суцього.

Загороднюк А. Г. *Право на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина.* – С. 11.

Статтю присвячено визначенню місця права на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина.

На основі проведеного аналізу думок фахівців з питань конституційного права, конституційних положень та міжнародних документів щодо місця права на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина наголошується, що вказане право варто розглядати не як політичне право громадян, а як одне з особистих, громадянських прав людини.

Запропоновано внесення відповідних змін до статті 39 Конституції України.

Джумагельдієва Г. Д. *Критерії приватних та публічних інтересів у регуляторній діяльності.* – С. 17.

У статті аналізуються критерії, на підставі яких здійснюється збалансування приватних та публічних інтересів у регуляторній діяльності. Обґрунтовується роль мети як ключового елементу реформування господарського законодавства, якому мають бути підкорені публічні та приватні інтереси. Пропонується використання Глобальних та національних цілей сталого розвитку у якості орієнтирів при визначенні такої мети.

Захарченко А. М. *Правові аспекти державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.* – С. 24.

У статті наведено правову характеристику державного фінансового контролю як одного із засобів організаційного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Розглянуто проблемні правові питання, що виникають при здійсненні такого контролю.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано пропозиції з удосконалення правового забезпечення державного фінансового контролю щодо діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Павлюченко Ю. М., Савчук К. О. *Правове регулювання поводження з генетично модифікованими організмами.* – С. 35.

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану правового регулювання поводження з генетично модифікованими організмами. Проаналізовано Конвенції ООН та законодавчу практику Європейського Союзу. Розглянуто універсальні міжнародно-правові стандарти поводження з генетично модифікованими організмами. Встановлено правові аспекти суспільних відносин, що виникають у сфері поводження з генетично модифікованими організмами в Україні.

На основі проведеного дослідження запропоновано напрями удосконалення правового регулювання поводження з генетично модифікованими організмами та наближення національного законодавства до міжнародних стандартів.

Моїсєєв Ю. О., Уралова Ю. П. *Вимоги до ділової репутації страхових брокерів та чинники її формування.* – С. 44.

У статті досліджено одну із спеціальних умов здійснення діяльності страховими посередниками – наявність доброї ділової репутації. Проаналізовано відповідні положення законодавства України та Європейського Союзу.

За результатами дослідження обґрунтовано пропозиції щодо законодавчого закріплення вимог до ділової репутації страхових брокерів, а також чинників, які впливають на її формування.

Панасюк О. С. *Щодо видів суб'єктивних прав сторін договору оренди землі.* – С. 52.

У статті представлена класифікація суб'єктивних прав сторін договору оренди землі за критерієм характеру пов'язаного з ними інтересу. Надана характеристика економічних, організаційних та економіко-організаційних прав орендаря та орендодавця. Обґрунтовується диференціація підходів до поєднання нормативного та договірної регулювання при визначенні змісту суб'єктивних прав в залежності від їх виду.

Горелова Н. С. *Щодо правових ознак соціального підприємства.* – С. 61.

Статтю присвячено з'ясуванню ознак, що вирізняють соціальне підприємство серед інших суб'єктів господарювання.

Проаналізовано спеціальні ознаки соціальних підприємств, наведені у проекті Закону України «Про соціальні підприємства», зареєстрованому у Верховній Раді України.

Конкретизовано особливості прояву у таких підприємств загальних ознак, що має значення для напрацювання в подальшому спеціального правового статусу таких підприємств.

Білак Н. І. *Суб'єкти правовідносин, які беруть участь у переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності.* – С. 65.

Стаття присвячена дослідженню кола суб'єктів правовідносин, які беруть участь у переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності. Охарактеризовано правову природу відносин, які виникають при переміщенні товарів, що містять зазначені об'єкти. Проаналізовано основні класифікації суб'єктів правовідносин, які існують в теорії права. Запропоновано авторську класифікацію суб'єктів досліджуваних правовідносин.

Удод А. М. *Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 345 Кримінального кодексу України (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу).* – С. 74.

Досліджено та доопрацьовано характеристику об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 345 КК України. З'ясовано можливі прояви погрози і насильства щодо працівника правоохоронного органу. Розмежовано поняття фізичного насильства та психічного насильства щодо працівника правоохоронного органу.

Виявлено прогалини у положеннях статті 345 КК України щодо визначення об'єктивної сторони вказаного злочину та обґрунтовано пропозиції стосовно внесення до цієї статті відповідних змін.

Нікітенко Л. О. *Щодо поняття та системи злочинів у сфері господарської діяльності.* – С. 84.

Статтю присвячено уточненню положень щодо поняття та системи злочинів у сфері господарської діяльності.

Здійснено спробу надати науково обґрунтоване визначення поняття «злочини у сфері господарської діяльності», з урахуванням існуючих точок зору різних науковців.

На підставі аналізу норм чинного кримінального законодавства та наявних класифікацій запропонована авторська модель системи злочинів у сфері господарської діяльності.

Лехкодух І. О. *Щодо правової основи статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи.* – С. 92.

Статтю присвячено дослідженню стану правової основи статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи.

Звертається увага на те, що правову основу статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи складають переважно загальні положення нормативно-правових актів, які стосуються усіх товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Встановлено, що хоча окремі норми визначають особливості заснування, діяльності та припинення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи, низка положень законодавства щодо статусу таких господарських організацій потребує доопрацювання.

За результатами проведеного аналізу запропоновано основні напрями удосконалення правової основи статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи.

Панасюк В. М. *Правова основа господарської діяльності у Збройних Силах України.* – С. 98.

У статті представлено аналіз стану законодавства, що регулює господарську діяльність у Збройних Силах України.

Звертається увага на наявність у правовій основі господарської діяльності у Збройних Силах України недоліків, які полягають у тому, що деякі підзаконні нормативно-правові акти, на які містяться посилання у законах, досі не прийнято, а окремі чинні нормативно-правові акти потребують конкретизації.

Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення правової основи господарської діяльності у Збройних Силах України.

Тварковський А. А. *Щодо правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.* – С. 106.

У статті проведено аналіз правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.

Звертається увага на неоднакову судову практику, яка зумовлена недосконалістю правової основи банкрутства фізичної особи-підприємця. Проведено порівняльний аналіз чинного та перспективного законодавства щодо відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.

На підставі виявлених проблемних питань запропоновано напрями вдосконалення правової основи відновлення платоспроможності або визнання банкрутом фізичної особи-підприємця.

Шемета Т. М. *Правова основа переходу частки учасника у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.* – С. 113.

Стаття присвячена дослідженню правової основи переходу частки учасника у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю до іншої особи. Виявлено проблеми розвитку законодавства у цій сфері.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення правової основи переходу частки учасника у статутному капіталі значених господарських організацій.

Кравченко Т. С. *Співвідношення поняття «ділова репутація суб'єкта господарювання» з суміжними поняттями.* – С. 123.

У статті досліджується питання співвідношення ділової репутації суб'єктів господарювання з суміжними поняттями. Проведено аналіз законодавства, наукової літератури та правозастосовної практики щодо цього питання. Запропоновано уточнення положень стосовно співвідношення ділової репутації з суміжними поняттями: «честь», «гідність», «гудвіл», «імідж», «реноме», «престиж» та «клієнтела».

Примуш М. В. *Функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.* – С. 133.

У статті здійснено спробу сформулювати загальні уявлення про співвідношення між декларованими функціями та політико-правовою регламентацією їх виконання, з'ясовано складності щодо виконання органами місцевого самоврядування тих функцій, які вони можуть виконувати за власні ресурси.

Досліджено стан вирішення територіальними громадами або створеними ними органами місцевого самоврядування майнових, комунальних, бюджетних та господарських питань з урахуванням норм Конституції України і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виявлено проблеми щодо діяльності представницьких органів місцевого самоврядування, які здебільшого формуються й визначаються державою, функцій і повноважень територіальної громади села, селища, міста та можливостей їх реалізації.

Встановлено, що на законодавчому рівні дещо поверхово дається статус актів та процедур з управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. Наголошується, що рішення органів місцевого самоврядування мають носити характер процедурності і бути спрямовані на реалізацію певних усталених традицій та норм.

Розглянуто зарубіжний досвід щодо функціонального призначення місцевого самоврядування.

Калаченкова К. О., Титова О. В. *Імітаційна клініка як засіб формування компетентностей студентів юридичних спеціальностей.* – С. 155.

Стаття присвячена характеристиці діяльності юридичних клінік в Україні як засобу формування компетентностей студентів юридичних спеціальностей.

На основі здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених аналізуються загальні засади юридичної клінічної освіти та новітні підходи до її подальшого розвит-

ку, а також досвід роботи імітаційної юридичної клініки з господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса, де проводилася відповідна просвітницька робота. Розглянуто основні існуючі у юридичній науці підходи щодо класифікації юридичних клінік. Проаналізовано нормативно-правові засоби організації та діяльності юридичних клінік в Україні. Досліджено новітні тенденції зарубіжного досвіду юридичної клінічної освіти.

За результатами проведеного дослідження та досвіду роботи імітаційної юридичної клініки з господарського права юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса обґрунтовано доцільність розвитку такого напрямку юридичної клінічної освіти. Обґрунтовано окремі пропозиції щодо вдосконалення правових засад юридичної клінічної освіти.

ABSTRACTS

Hotsuliak Y. *The category of the legal existence in Plato`s doctrine. – P. 4.*

The article discovers the main characteristics of legal ontology, which Plato highlights in his writings, reveals the main essential powers that define the law. The author determined that justice is a concept that is identified with the law, it indicates civilized human dignity, non-compliance with it makes suffering. The law may be different, and it is important his connection with legal existence, the law is just a form, a cup that needs to be filled with content.

It is proved that logos, freedom and constructive coexistence are three key pillars on which the legal existence of Plato is based. Superhuman and supra-state metaphysical law gives grounds for justice and norms.

For Plato, the idea is not exposed to time, it is always equally true. Thus, the legal existence is called to keep the legal criterion as clearly as possible so as not to lose its content in the field of political and legal changes.

From the doctrine of Plato we can highlight the forces that affect the existence of space. First, it's a destiny. This means that all time measurements in outer space are open. Destiny moves the cosmos to a certain future, that's why nothing is taken from nowhere, and nowhere does it happen, everything is organized even in the time dimension. Thus, the task of law is not prediction of the future, but giving of all possible variants of behavior and their placement in legal reality. The second force is a strong desire. It is also an inalienable ontological attribute of law, since one way or another, it is expressed in certain ordinances, with certain will – to do something or refrain from certain actions. Consequently, the legal existence is always some kind of will, which must be performed, otherwise it is an isolated phenomenon and processes.

The imagery of myth for Plato is an analogy that the human conscience needs in order to perceive the hegemony of reason in its relationship.

Key words: *right, being, Plato, state, ontology, antiquity, idea, logos, myth, space, law.*

Zagorodnyuk A. G. *The right to peaceful assembly in the system of constitutional rights and freedoms of people and citizens. – P. 11.*

The right of citizens to meet peacefully and to hold meetings, rallies, marches and demonstrations is prescribed by Art. 39 of the Constitution of Ukraine. Participation in such public activities could be regarded as a form of direct and independent expression of the people's will, as well as the reaction of a society to the actions of the state. In order to prevent a conflict between the society and state, as well as disunity between them, the state should not ignore above-mentioned people's activities. The specified

right belongs to the subjective person's rights, the principal purpose of which is to influence the state bodies for solving the most important society-state issues by coordinating and forming the citizens' opinion and the way of its expression, as well as an element of democracy, a mode of participation in the management of state and local affairs. At the same time, it should be noted that such meetings may not always have the nature of political events, and the mentioned right is not always the political one.

The vast majority of specialists in the field of law, in particular, the constitutional law, regards the aforementioned right as a type of citizens' political rights that belong exclusively to Ukrainian citizens who have reached 18 years of age and have acquired full legal personality (with some exceptions concerning the right to association in public (non-political) organizations and the right to individual and collective appeals), and express the content of legal relationship between the individual and the state.

However, not all scientists agree with the fact that mentioned right belongs exclusively to citizens of a certain state.

The right to peaceful assembly is one of the inalienable, inherent rights in a democratic world. It should be noted that resembling rules are accommodated in the acts of international law, as the part of national legislation, in particular, the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights. Furthermore, the international documents establish it as the right of any person, not only the citizen's one. This right is an inalienable one of every person that is provided for both foreigners and stateless persons, hence the subject matter should be considered not as political rights of citizens, but as civil rights of people. Therefore, the appropriate amendments should be made to the current legislation of Ukraine and, primarily, to the Constitution of Ukraine.

Key words: *constitutional rights and freedoms, citizens' political rights, personal human rights, assembly, meeting, marches, demonstrations, peaceful assembly.*

Dzhumageldiyeva Gulnara. *Criteria for private and public interests in regulatory activity. – P. 17.*

In the article are analysed criteria for private and public interests are used in regulatory policy in economic activity in Ukraine. Author reveals discrepancy between the criteria and the principles of equal protection and fair competition.

It is argued the criteria have not reflected essence of public and private interests therefore its using in regulatory policy in Ukraine leads to deformation of interest balance legal model.

Author proposes target approach for defining criteria for public and private interests. It is grounded on goals for economic reforms in Ukraine. The goals can provide to resolve conflict between public and private interests. In the article are given reasons for applying Sustainable Development Goals and adapted to it National Sus-

tainable Development Goals as a reference point for defining criteria for public and private interests.

In the article is shown that overwhelming majority of economic and legal institutes can be covered by the goals. The goal “End poverty” can make efficient of legislation on housing services, common services, licenses, intellectual property, using of natural resources etc. The goal can be used in combination with other goal – “End hunger, promote sustainable agriculture” for improvement of laws on agriculture, requirements for quality and safety, price formation, trade, public procurement, innovation activity including selection, small business, business integration, competition. Integration between goal “End poverty” and goal “Healthy lives and well-being” gives possibility to create goal framework for rational renovation of legislation about medicine, insurance, alcohol and tobacco products. In conjunction with goal “Quality education” it can provide targeted development of legislation about scientific activity, industrial and innovative parks.

Points of public interest in framework goal “End poverty” have been described in National goals sustainable development. They are increasing of household’s incomes and efficiency of individual support. So next stage is defining stimulus for business according it’s interest because providing coordinated movement to achievement total goal.

Key words: *regulatory act, interest, balance of interests, criteria for interests, Global goals, sustainable development.*

Zakharchenko A. M. *The legal aspects of state financial control on economic entities’ activity of public sector of the economy. – P. 24.*

The article gives the legal characteristic of state financial control as one of state organizational instruments on economic entities’ activity of public sector of the economy. Problematic legal issues which arise by executing of such control were considered.

According to the results of conducted research the propositions for improvement of legal support of state financial control on economic entities’ activity of public sector of the economy were grounded, namely:

clarification of provisions concerning the circle of economic organizations which are admitted by economic entities of public sector of the economy and whose activity is the subject to state financial control;

renewal of operational audit on the biggest economic entities’ activity of public sector of the economy and determination of such audit as a special form of state financial control which is different from state financial audit;

formalization of the right of the body of state financial control to inspect the correspondence of actual income and expenses of economic entities of public sector of the economy to the indexes which are determined by annual financial plans of these entities;

establishment of regulation according to which request in writing of the body of state financial control on rectifying violations of the legislation detected under state

financial control, the measures which the subsidiary organization must take to rectify such violations should be mentioned;

taking into account when conducting unified monitoring of the effectiveness of state property management of condition of response to entities of such management on the proposals and recommendations provided on the results of the implementation of state financial control.

For implementation of given proposals, the introduction of appropriate changes to the Law of Ukraine “On the Basic Principles of Implementation of State Financial Control in Ukraine”, Economic Code of Ukraine and other normative legal acts was grounded.

Key words: *state financial control, economic entities of public sector of the economy, state financial audit, operational audit, revision, entities of state property management.*

Pavlyuchenko Yu., Savchuk K. *Legal regulation of treatment of genetically modified organisms. – P. 35.*

The article investigates the current state of the legal regulation of the treatment of genetically modified organisms. The term “genetically modified organisms” is defined by national and international law. International regulations analyzed. The legislation and the legal practice of the European Union has been investigated on the labeling of agricultural products are analyzed. Considered the universal international legal standards for the handling of genetically modified organisms. The legal aspects of social relations that arise in the field of handling genetically modified organisms in Ukraine are established. The legal basis has been formed in Ukraine for the creation, testing, transportation and use of genetically modified organisms. The laws of Ukraine are investigated. The compliance of national legislation with the current state of international legal regulation of the use of genetically modified organisms has been established. Requirements are contained in the Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the handling of genetically modified organisms.

Based on the study formulated the main directions for improving the legal regulation of the treatment of genetically modified organisms and the approximation of national legislation with international standards. It is proposed to establish of utilization, destruction and neutralization of the accounting material of genetically modified organisms. To specify types, forms and methods of state control over the handling of genetically modified organisms. Establish a system for monitoring the content of genetically modified organisms and the necessary markings.

Key words: *genetic engineering, biotechnology, genetically modified organisms, genetically modified products, labeling, biological safety, genetic safety.*

Moisieiev Yr. O., Uralova Y. P. *Requirements for business reputation of insurance brokers and factors of its formation – P. 44.*

Creating the proper conditions for the implementation of mediation in the field of insurance is a key to the effective functioning of the modern legal and economic model of the interaction of insurance intermediaries and other participants of the insurance market, which is based on the optimal combination of market self-regulation and state regulation. Effective, impartial, safe and stable conditions for the activity of insurance intermediaries ensure balance of interests of all participants of the insurance market (state, insurer, insurance intermediaries).

The establishment of certain components of the business-reputation factors has particular importance, as it directly affects the results of the activity of the insurance intermediary, the quality of the mediation services provided in the insurance sector, the competitiveness of the financial services market, the increase in demand for insurance services, and the restoration of trust to insurance intermediaries, which will allow the subjects of mediation in the field of insurance to demand the inviolability of business reputation, to carry out actions against it, the possibility of measurement of the intangible asset and its evaluation.

The expediency of consolidation in the Law of Ukraine “On Insurance” of the requirement to have a good business reputation of an insurance intermediary as one of the special conditions for the implementation of intermediary activities in the field of insurance and the establishment of these factors that influence the formation of a good business reputation of the insurance broker is proved in the article.

The consolidation of the above provisions in the legislation will provide definiteness to the subjects of mediation in the field of insurance in respect of compliance with the requirements for their business reputation, the application of economic and legal responsibility for the caused non-property damage to business reputation.

Key words: *business reputation, financial services market, insurance mediation, special condition, good business reputation, insurance brokers, business entity, factors of good business reputation.*

Panasyuk O. *About types of subjective rights of land lease contract parties. – P. 52.*

In the article is analyzed positive and negative influence of legal limitation on satisfaction of land lease contract parties’ interests.

Relation between efficiency of landowner’s and tenant’s subjective rights and level of legal regulation is researched.

Author has proposed a classification of the subjective rights of land lease contract parties on criterion interest connected with them.

It is shown, that economic subjective rights of land lease contract parties are rights which are used for gratification of economic interests (incomes). These interests are

essential for both parties of land lease contract in period of the contract. In the article has been demonstrated inequality of tenant's and landowner's economic subjective rightson modifying rent in case when quality of land is changed due to external factors.

Organisation subjective rights of land lease contractpartiesare defined as rights included interest in sustainable and predictable economic activity. They are actual in period contract and definite time after it. Rights on using land and contract prolongation are contained to organisation subjective rights. In the article is proved role and possibility of legal regulation of organisation subjective right on land lease contract prolongation in achievement of sustainable development goals in Ukraine.

Economy-organisation subjective rights of land lease contract parties take in right on improvement of land. They involve both parties' interest in reliable satisfaction economic needs in incomes and conditions for economic activity in future. They have meaning in land lease contract period and indefinite time after it.

In the article is shown, that economic subjective rights of land lease contract parties can be effective as long as they are have been regulated by contract. Their organisation subjective rights are needed in combination of legal and contract regulation with prevalence of contract norm. Economy-organisation subjective rights in land lease contract must be ordered on legal level for their better protection.

Key words: *subjective rights, interest, land lease contract, landowner's rights and interests, tenant's rights and interests.*

Horelova N. S. *As to the legal signs of a social enterprise. – P. 61.*

The article is devoted to the clarification of the signs that distinguish a social enterprise among other business entities.

The general signs inherent to any enterprise are considered. It is emphasized that some of these signs have particularities regarding social enterprises, which allows to attribute such signs to special signs and to distinguish these enterprises in a separate form.

The special signs of social enterprises, are outlined in the draft Law of Ukraine “On Social Enterprises”, registered in the Verkhovna Rada of Ukraine, are analyzed.

Specifics of the manifestation of such enterprises of general signs are specified, which is important for the further development of the special legal status of such enterprises.

According to the results of the analysis, it is concluded that the signs of a social enterprise that have a separate manifestation in relation to such enterprises are: participation in economic relations through the provision of social services, the list of which is determined by law; direct realization of economic activity in the manner established by law without the right to involve third persons in such activity; acquiring the status of a social enterprise in accordance with the special law; availability of special sources

of property formation, including profit, of such enterprises; the presence of limited economic legal personality, caused by the content of the activities of these enterprises; the responsibility of social enterprises for their obligations arising from the presence of their special status; the presence of a special purpose and social performance.

The presence of such signs in an enterprise is a condition for obtaining such a status of a social one, and therefore they need to be consolidated at the legislative level. These signs can be consolidated and specified in the Law of Ukraine “On Social Enterprises”, the draft of which is being discussed since 2012.

Key words: *social enterprise, subject of management, social services.*

Bilak N. I. *Legal entities involved in the transfer of goods containing objects of intellectual property rights through the customs border of Ukraine. – P. 65.*

The article is devoted to the study of the range of subjects of legal relations involved in the movement of goods that contain objects of intellectual property right through the customs border of Ukraine. The legal nature of relations that arise when moving goods containing objects of intellectual property rights is characterized. The basic classification of subjects of legal relations existing in the theory of law is analyzed. We propose our own classification of subjects of legal relations involved in moving goods through the customs border of Ukraine containing objects of intellectual property rights , dividing them into 2 groups. The first group includes entities that provide protection and protection of intellectual property rights at the customs border, endowed with powers of state power, and in the second – the entities that directly participate in the transported goods containing objects of intellectual property rights and they are not endowed with powers of state power. It is proposed to subjects that provide protection and protection of intellectual property rights at the customs border endowed with state power authorities by the customs authorities, the state expert and the court, and to the subjects that take direct part in the relations when moving across the customs border of Ukraine goods containing objects of intellectual property rights and not endowed with powers of state authority – the right holder (his representative); declarant; the owner of the goods, the carrier (the person who moves the goods with signs of violation of intellectual property rights).

Key words: *legal relations, objects of intellectual property rights, subjects of legal relations, movement of goods, rights holders, state bodies, non-governmental organizations, customs bodies.*

Udod A. M. *The objective aspect of the crime envisaged by Article 345 of the Criminal Code of Ukraine (threat or violence against an employee of a law-enforcement agency). – P. 74.*

The concept of the objective side of the offense under article 345 of the Criminal code of Ukraine is investigated. Through the analysis of the concepts included in the objective side highlighted the acts committed in the Commission of the threat. Analyzed socially dangerous act in the Commission of the threat of murder, violence, destruction or damage to property, also identified common and specific properties that are associated with the content and mechanism of the crime. The concept of mental violence and the reality of its Commission are defined. It is noted that the threat should be real and have its active expression and should also be directed to a specific person. Also, it is determined that the implementation of a threat it is to change the behavior of the victim and hold him in a certain tension or fear in relation to actual implementation of the threat. The article also sets out the problems of expressing a threat or transmitting certain information regarding the definition of the addressee of receiving this information, while the addressee can be both the person who carries out law enforcement activities and his close relatives. Also, these problems the concept of close relatives, in respect of which committed criminal assault under article 345 of the criminal code of Ukraine and scientists identified the need to change the concept of close relatives to the relatives of the person.

The paper also describes the problems in the scientific community, to define the concept of physical violence. The issue lies in the fact that most scientists believe physical violence only bodily injuries of mild severity, others are of the opinion, on the coverage under the physical violence of all degrees of injuries, and also loss of life of the victim.

Conclusions concerning addition of disposition of article 345 of the criminal code of Ukraine by additional qualifying signs of Commission of an offense with aggravating circumstances are offered. And also absorption in crimes concerning threat or violence concerning the employee of law enforcement Agency of other similar on the objective nature of crimes.

Key words: *threat, violence, law enforcement officer, service activity, criminal law protection, interference in law enforcement activity, objective party, close relatives, bodily harm.*

Nikitenko L. *Concerning the concept and system of crime in the field of economic activity. – P. 84.*

The article is devoted to clarification of the concept and system of crimes in the field of economic activity.

An attempt has been made to provide a scientifically grounded definition of the concept of “crimes in the field of economic activity”, taking into account the existing points of view of various scholars. For crimes in the field of economic activity, the author understands a deliberate socially dangerous act (act or omission), provided by the norms of Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which infringes on the financial interests of the state and other economic operators, the procedure for engaging in entrepreneurial and other economic activities, consumer rights, the privatization procedure, and committed by the relevant subject in the absence of the purpose of weakening or undermining the economic basis of Ukraine.

Based on the analysis of the norms of the current criminal legislation and existing classifications, an author’s model of the crime system in the field of economic activity is proposed. The system of crimes in the field of economic activity is proposed, the author proposes to represent as follows: 1) crimes against the financial interests of the state and other economic operators; 2) crimes against the order of business and other economic activities; 3) crimes against consumer rights; 4) crimes against the privatization procedure.

The proposed definitions and the system of crimes in the field of economic activity do not claim to be perfect and final, but they are aimed at eliminating the problem of divergent understanding of criminal legal concepts by employees of the relevant state bodies for the proper qualification of crimes in the sphere of economic activity in the exercise of their official authority.

Key words: *crime, economic activity, crimes in the sphere of economic activity, economic crime, economic crime, system of crimes, types of crimes, specific object of crime.*

Lekhodukh I. O. *As to the Legal Basis for the status of one man company. – P. 92.*

The article is devoted to the research of the legal basis of the status of a limited liability companies that have only one participant.

Attention is drawn to the fact that the legal basis for the status of such societies is mainly the general provisions of the regulatory acts that apply to all limited liability companies.

The article analyzes the provisions of the Civil Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, Laws of Ukraine “On State Registration of Legal Entities, Individuals-Entrepreneurs and Public Formations”, “On limited liability companies”.

It has been established that although certain norms determine the peculiarities of the establishment, activity and termination of limited liability companies of one person, a number of provisions of the legislation regarding the status of such economic organizations need to be revised.

Attention is drawn to the fact that a limited liability company of one person can be created and act on the basis of a model statute. The legal basis for the status of such associations is also the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 16, 2011 № 1182 “On Approval of the Model Statute of a Limited Liability Company”. At the same time, some of the provisions of the model statute need to be clarified, since they do not take into account the constructive peculiarities of such entities and, accordingly, can not be applied to them.

Attention is paid to the content of the constituent document of limited liability companies that have only one participant who made a decision to carry out activities on the basis of an individual charter whose provisions also form the legal basis for the status of such entities.

According to the results of the analysis, the main directions of improvement of the legal basis for the status of a limited liability companies that have only one participant are proposed.

Key words: *one man company, one person company, limited liability company, legal acts, legal basis, the legal status.*

Panasyuk V. M. *Legal Basis of Economic Activity in the Armed Forces of Ukraine. – P. 98.*

The article reports the status of legislation that regulates economic activity in the Armed Forces of Ukraine. In particular, the relevant provisions of the Economic Code of Ukraine, the Laws of Ukraine “On the Armed Forces of Ukraine”, “On the Economic Activities in the Armed Forces of Ukraine”, “On the Use of Defense Lands”, “On the Legal Status of Property in the Armed Forces of Ukraine” had been analyzed and by-laws regulations had been adopted on their execution also.

The disadvantages of the legal basis of economic activity in the Armed Forces of Ukraine were uncovered considering the fact that some by-laws regulations incorporated in the laws, had not been adopted, and certain existing legal provisions are to be specified. The attention was given to the inconsistency of the provisions of different kinds of legislation about setting of the taxation regime for the entities of economic activities in the Armed Forces of Ukraine.

In order to improve the legal basis of economic activity in the Armed Forces of Ukraine, the following changes were proposed:

to the laws of Ukraine “On the Armed Forces of Ukraine” and “On Economic Activity in the Armed Forces of Ukraine” (regarding the setting of provisions of favorable tax regime for economic entities in the Armed Forces of Ukraine);

to the Tax Code of Ukraine (regarding the setting of provisions on tax exemption of the land tax for economic entities in the Armed Forces of Ukraine);

to the Law of Ukraine “On the Legal Status of Property in the Armed Forces of Ukraine” (regarding the specification of the list of types of military supplies).

The article claims that further scientific researches on the legal basis of economic activity in the Armed Forces of Ukraine should be devoted to specifying the provisions of favorable tax regime in the tax legislation, the legal regime of the use of Defense land and others.

Key words: *Armed Forces of Ukraine, Economic Activity, Defense Land, Military Supplies.*

Tvarkovskyi A. A. *As to the legal basis for restoration of solvency or bankruptcy of an individual entrepreneur. – P. 106.*

In article we've analyzed legal acts, which are the legal basic for solvency renewal or declaring bankruptcy of individual entrepreneur. Among these acts we include the following ones: Civil Code of Ukraine, the Commercial Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On solvency renewal or bankrupt declaring of debtor", and the Draft Code of Ukraine on Bankruptcy Procedurs, which will determine the legal basis for individual entrepreneur bankruptcy in the near future, after its adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine.

There is the increasing focus on unequal judicial practice, which was caused by inadequate of legal basis of the individual entrepreneur bankruptcy.

The current and forward-looking solvency renewal or declaring bankruptcy of individual entrepreneur legislation were compared. The common and distinctive features of them were also emphasized.

There is issue of judicial process specification of solvency renewal or declaring bankruptcy of individual entrepreneur, the initiation of such proceedings and the issue of features as to the basic for the proceeding in such cases.

Based of the problematic issues, directions for improvement the legal basis of solvency renewal or declaring bankruptcy individual entrepreneur were proposed.

To such directions is assigned:

determination of the possibility of application in bankruptcy cases of individuals-entrepreneurs of judicial procedures for the disposal of property and sanitation;

clarification of the provisions on the possibility of initiating a bankruptcy case for an individual entrepreneur also on the initiative of creditors;

specification of the grounds for opening bankruptcy proceedings of individual entrepreneurs as separate subjects of management.

In order to implement these directions, the author proposes to introduce amendments to the Draft Code of Ukraine on Bankruptcy Procedurs after it enters into force.

Key words: *individual entrepreneur, bankruptcy, restoration of solvency, bankruptcy recognition, sanitation, disposal of property, legal basis.*

Shemeta T. M. *The legal basis for the transfer of a participant's share in the authorized capital of limited liability and additional liability companies.* – P. 113.

The article focuses on study of legal basis for the transfer of a participant's share in the authorized capital of limited liability and additional liability companies to another person. It has been confirmed that the "transfer of equity interest of an economic partnership" essence as a legal category of the Commercial Law science has not been carefully investigated. Additionally it is stated that clarification of the issue what is posed as a subject of the contracts – share or equity rights – has a significant meaning in definition of the subject of the purchase agreements, gift agreements and other agreements, aimed at the property transfer. It has been proven that a share in the authorized capital constitutes as such a subject, but not equity rights that are testified by it. It is proposed to understand the legal concept of the "transfer of a share" as a superordinate term which includes alienation, interest sale, levy of execution on partnership share, inheritance, legal succession and other grounds for such a transition. The legal basis for the organization and implementation of the transfer of a share in the authorized capital of limited liability and additional liability companies has been analyzed. The shortcomings of the legal basis of this process are identified, which may include irregularities in certain issues, in particular, regarding the definition of the subject matter of the agreement on the alienation of a share in the authorized capital and the introduction of the institution of a corporate agreement on the non-application possibility of the provisions of the legislation regarding the preferential right of other participants to acquire a share in the authorized capital. The advantages of the new Law of Ukraine "On Limited Liability and Additional Liability Companies" have been analyzed in relation to the regulation of the participant's priority right to acquire a share (part of a share) of another shareholder of a company that is sold to a third party. First of all, the problems of the legislative development that are connected with the fact that there are certain norms in the Law of Ukraine "On Limited Liability and Additional Liability Companies" have been revealed which create potential threats for subjects in a corporate legal relationship, namely, this refers to the existence of a threat of non-compliance with the rules concerning the priority right of other participants to acquire a share by means of the conclusion by the alienator of any other contracts, save as purchase agreement, in particular, free-of-charge exchange or gift contracts in this area and secondly, the possibility of leveling up legislative provisions regarding the priority right to acquire a share (part of a share) by concluding the corporate agreement with other shareholders of the company, which will include a provision on the non-application of priority right.

As a result of the study, the proposals aimed at improving the legal basis for the transfer of a participant's share in the authorized capital of specified economic organizations have been formulated.

Key words: *transfer of a share, alienation of a share, authorized capital, limited liability and additional liability companies, priority right.*

Kravchenko T. S. *The ratio of the concept of “business reputation of economic entities” with related concepts. – P. 123.*

The article deals with the issues of the ratio of the concept of “business reputation of economic entities” with related concepts. The value of business reputation leads to the need for a clear understanding of the concept of “business reputation of a business entity” as the object of legal relationship with its use and protection. However, this understanding is complicated by the lack of a clear distinction between the notion of business reputation of business entities and other related concepts, such as: goodwill, honor, dignity, image, renown, publicity, prestige, client. Determination of this issue is important for constructing the legal regime of business reputation, peculiarities of realization and protection of the right of business entities to business reputation, justification of the fact of causation and criteria for determining the amount of non-pecuniary damage inflicted on the business entity.

It is determined that the provisions of the current normative legal acts only partially regulate the issue under investigation, and in the scientific literature there is no single approach to the correlation of business reputation with related concepts.

It has been established that along with the term “business reputation”, which is enshrined in the law, other concepts (goodwill, renown, prestige, image, clients, publicity), which have certain common features with a business reputation, are used in the legal circulation and legal practice, but can not be fully identified with her each of the analyzed concepts has its own meaning and signs that indicate their originality.

Clarification of the correlation of these concepts, the study of their differences is important for developing a universal characterization of the concept of business reputation of the entity, ways of using it in the field of management and remedies.

Key words: *business reputation, business entity, business entity, goodwill, image, renown, prestige, publicity, honor, dignity, clientele.*

Primush M. V. *Functions and forms of activity of local governments in Ukraine. – P. 133.*

The Institute of Local Self-Government plays a crucial role in the implementation of democratization processes, since it provides for the comprehensive implementation of the decisions of the official authorities in the cities and thus fulfills a very important function – ensuring the constitutional order in the state.

The Ukrainian state has taken a number of strategic steps, for example, declaring the development of local self-government at the level of guarantees of the Constitution of Ukraine, adopted the Law of Ukraine “About Local Self-Government in Ukraine”

(which aims to fully implement the democratic provisions of the European Charter of Local Self-Government ratified in 1997), however, local government continues to remain in its original state.

The article attempts to formulate general ideas about the relationship between declared functions and the political and legal regulation of their implementation, it is determined that at the present stage, the complexity lies in the fact that competence involves the implementation of local government functions that they can perform for their own resources.

Based on the study of the legal foundations of the functioning of local self-government in Ukraine at the present stage, the author states that the conflict is that it is extremely difficult to find at the regulatory level the balance between state interference with local self-government and the attempts of the latter to constantly increase its autonomy from such interference.

It is proved that in general the mentioned problem in Ukraine is solved very specifically. According to the Constitution of Ukraine, territorial communities or self-government bodies established by them independently decide on property, communal, budgetary and economic issues, but according to the Law of Ukraine “About Local Self-Government in Ukraine” this policy is implemented through representative bodies of local self-government, which are mostly formed and defined by the state. It is indicated that an important disadvantage is that the primary subject of local self-government, the main carrier of its functions and powers is the territorial community of the village, settlement, city. On the other hand, according to Clause 5 of Art. 6 of the Law of Ukraine “About Local Self-Government in Ukraine”, in cities with district division of the territorial community of districts in cities act as subjects of property rights. And this automatically means their inclusion in the functional sphere of local self-government, which in practice almost does not occur. The functions of local self-government, which are reduced to the forms of its activity, which clearly demonstrate the full effectiveness of self-governing institutions, are determined.

It is substantiated that at the legislative level somewhat superficially gives the status of acts and procedures on the management of local self-government bodies. In other words, the law gives self-governing bodies an administrative function, however, their normative acts of such activity are largely limited in nature. The root of limitation is determined, and it consists in the fact that decisions are coming down from above and are always binding for its implementation, at the same time, the decision of local authorities is not mandatory.

It is determined that decisions of local self-government bodies should be procedural, where they mean the implementation of certain established traditions and norms, and not be dictated from above. Foreign experience regarding the functional purpose of local self-government is considered. It turns out that the European tradition of local

self-government is a “state in miniature”, where the latter functions as a state institution, has a form of activity similar to the central government, but its competence and influence are limited to a certain territory.

Key words: *functions and forms of local self-government, political and legal regulation, local community, European Charter, local government, procedural status.*

Kalachenkova K., Titova E. *Imitation clinic as a means of formation of competencies of students of legal specialties. – P. 155.*

The article is devoted to the characteristic of the activity of legal clinics in Ukraine as a means of forming the competence of students of legal specialties.

On the basis of the achievements of domestic and foreign scientists analyzed the General principles of legal clinical education and the latest approaches to its further development, as well as the experience of the imitation legal clinic of commercial law of the Vasyl' Stus Donetsk National University, where the relevant educational work was carried out.

The aim of the study is to provide characteristics of the organization of legal clinical education, including commercial law direction, and the rationale for ways to improve its regulatory framework and practical application.

The article deals with the main existing approaches to the classification of legal clinics in legal science. The normative legal means of organization and activity of legal clinics in Ukraine are analyzed.

The latest trends of foreign experience of legal clinical education in the context of the research topic are investigated.

According to the results of the research and experience of the imitation legal clinic of commercial law of the faculty of law of Vasyl' Stus DonNU, the expediency of the development of such a direction of legal clinical education as an imitation legal clinic of commercial law is justified. Some proposals to improve the regulatory framework of legal clinical education are substantiated.

Key words: *legal education, clinical education, higher education institution, interactive teaching methods, imitation legal clinic, consultations, regulations on legal clinic.*

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА

Статті повинні відповідати вимогам п. 3 Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз стану практики, законодавства, наукових праць, які стосуються теми дослідження і на які спирається автор, виділення невирішених в них проблем, **котрим присвячується означена стаття**; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. **Структурно вказані рубрики не виокремлюються.**

Представлені статті повинні бути оригінальними, не опублікованими раніше в інших друкованих виданнях.

Статті друкуються мовою оригіналу (українською або російською). Стандартний обсяг статті – 8–12 сторінок (разом із переліком використаних джерел); міжрядковий інтервал – 1,5; шрифт Times New Roman (розмір 14, поля – по 20 мм з кожної сторони). Структура статті: 1 рядок – УДК (вирівнювання по лівому краю); 2 рядок – прізвище та ініціали автора (авторів) статті (вирівнювання по правому краю, напівжирний курсив); 3 рядок – посада, науковий ступінь, вчене звання (вирівнювання по правому краю, курсив); 4 рядок – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери); з 5 рядка – текст статті (вирівнювання по формату).

Перелік використаних джерел подається загальним списком в кінці тексту у порядку посилань в тексті (а не в алфавітному порядку) мовою оригіналу і оформлюється відповідно до **Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»**. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках, де вказується номер джерела і номер сторінки, на яку робиться посилання (наприклад, [1, с. 5]).

До статті додаються анотації українською та англійською мовами за формою: прізвище, ім'я, по-батькові автора (авторів), назва статті, стислий опис змісту статті, ключові слова (5–7 слів). **Обсяг анотацій: українською мовою – 0,3 сторінки, англійською мовою – 1 сторінка.**

Редакційна колегія залишає за собою право редагування, скорочення, уточнення назви, відхилення рукописів. Редакція не несе відповідальності за викла-

дену у статті інформацію. Автори особисто відповідають за точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів, дотримання авторських прав, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому оприлюдненню. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається. Статті та інші опубліковані матеріали відображають позицію автора, з якою може не погоджуватися редколегія.

У разі передруку матеріалів посилання на «Правничий часопис Донецького університету» із зазначенням вихідних даних є обов'язковим.

Для розгляду питання про публікацію статті автору необхідно надіслати на електронну адресу редакційної колегії (law-journal.div@donnu.edu.ua):

1) електронний варіант статті;

2) анотації українською та англійською мовами;

3) довідку про автора (співавторів), у якій зазначаються – ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, місце роботи й посада, контактний номер телефону, ел. пошта та поштова адреса з індексом, на яку необхідно направити авторський примірник журналу;

4) рецензія доктора або кандидата юридичних наук з відповідної спеціальності, бажано наукового керівника (**у відсканованому вигляді, належним чином завірена**) – на статті авторів, які не мають наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Назви файлів повинні містити прізвище автора (наприклад, Петренко_стаття, Петренко_анотації, Петренко_довідка про автора, Петренко_рецензія).